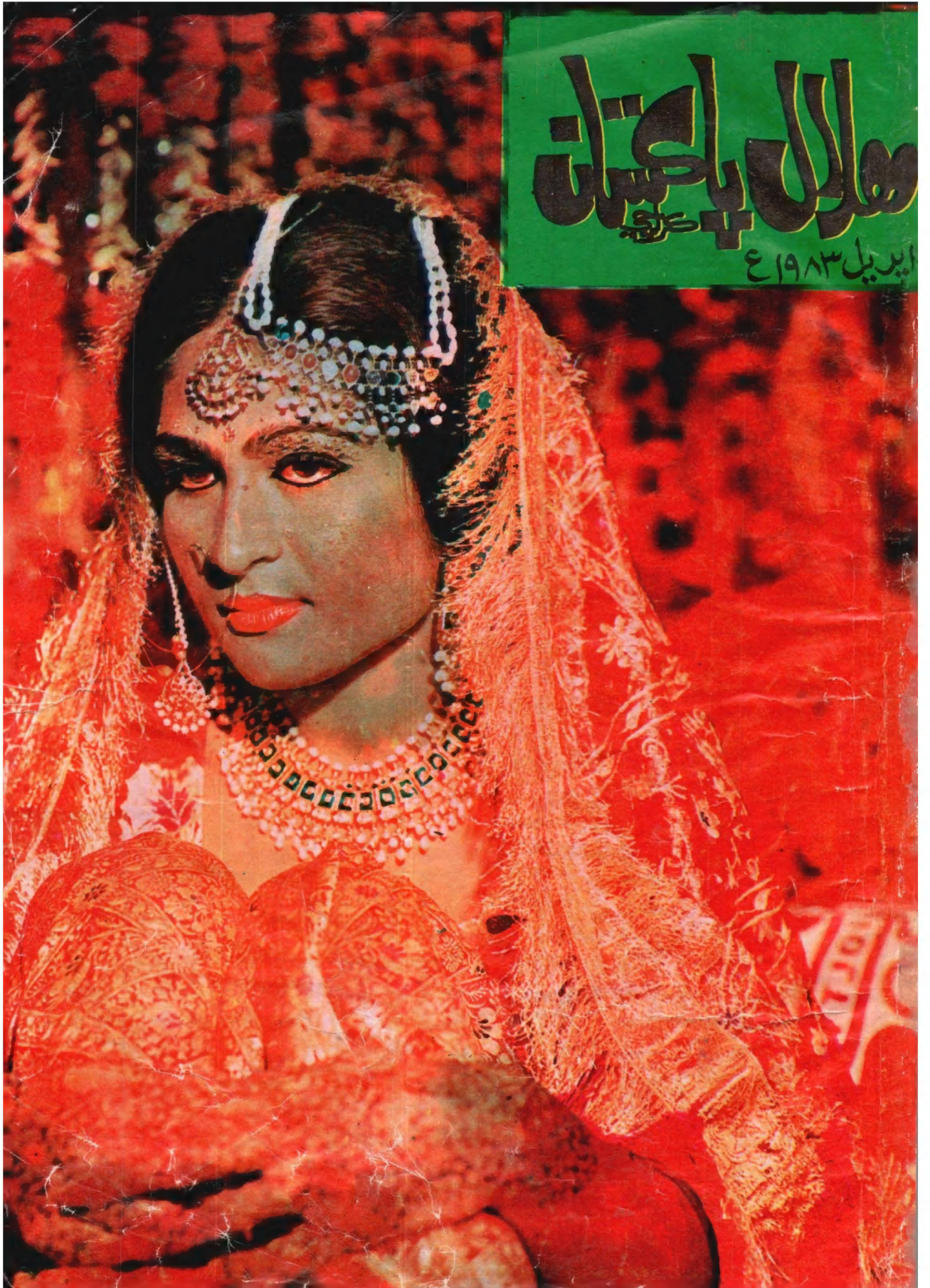

ملاک پاکستان

اپریل ۱۹۸۳ء

خمس

تاريخ

صفحہ	لیک	مضمون
۷		تاریخ جا اہم واقعا
۸		سکندر جو سنڌ ڏانهن سفر
۱۱	ایم ایچ پنهور (سنڌيڪار: غلام حسين رنگر)	رني ڪوٽ
۲۱	فضل احمد بچاڻي	اڳي ائين هياس
۲۸	رئوف نظاماڻي	آسام جي تحريڪ

ادب

صفحہ	ليک	مضمون
۳۱		شاعري
۳۸	دستگير ڀٽي	نظام ڪاسائيءَ جو انت (ڪهاڻي)
۴۲	شمس سومرو	مامتا جون لهرون (ڪهاڻي)
۴۴	ابراهيم خشڪ	پويان پاڇا رات جا (ڪهاڻي)
۵۰	اڪبر سومرو	اڀاڳو ڀنڊ، اڀالا ماڻهو (ڪهاڻي)
۵۱	ضياءُ شڪارپوري	شانتي (ڪهاڻي)
۵۲	يون سنڌي	مان سوچيان ٿو (ڊائري ماورق)
۵۳	گارشيا مارڪيز (سنڌيڪار: ذوق نثار قاضي)	لاطيني آمريڪا جي اڪيلائي
۶۰	جهيخوف (سنڌيڪار: جام وٽار)	پردو (ڪهاڻي)
۶۴	مترش	پٺاڻي جي ڳولا (مضمون)
۶۷	محمد خان سيال	ڳالهيون آمريڪا جون
۷۰	ٽالسٽاءِ (سنڌيڪار: پير بخش لارڙي)	ماڻهو لشوچو ٿا ڪن ؟

عوام جو آواز
هلال پاڪستان
 مئگزين سيڪشن

مئنيجنگ ايڊيٽر:
ناصر بروهه

انچارج:
فقير محمد (نشري)

هي اخبار شيخ سلطان
 ٿرست پاران محمد هاشم
 ميمڻ، شيخ سلطان ٿرست
 پريس مان پرنٽر
 وسيم احمد صابريءَ
 وٽان ڇپائي، ڪورٽ ويو
 ايم اي جناح روڊ ڪراچيءَ
 مان شايع ڪئي.

پروڊڪشن:
محبوب نور وزي
 گيت اپ
عرفان فاروقي
 ڪئنگرافري:

سيد يوسف شاه بخاري

فون نمبر
 ۲۱۵۳۸۲
 ۲۱۱۳۱۷

۵

پارثرا

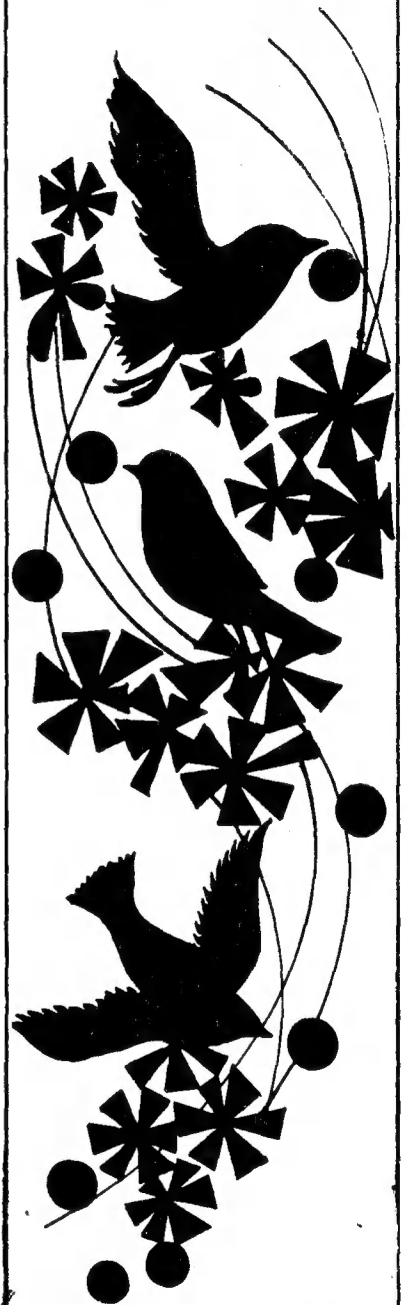
مافرماني جي سزا (ڪهاڻي) محمد بخش ڏاهري ۳

سڪھڙين ست

سڌ پڙ ڏو سڌ پڙ ڏو
ڏورين سي لهن ڏورين سي لهن
فهميده حسين ۷۶
ذڪيه ميرجت ۷۸

فن

شفيع محمد شاه سان ڳالهه وليم ف. م. لاشاري ۸۱
ڪنئي آيو خير سان ۸۵
سنڌي اسٽيج ناٽڪ جو احوال ۸۷
امير خسرو جي الانه ۹۱
سوال جواب ۹۲
اوهان جا خط ۹۷

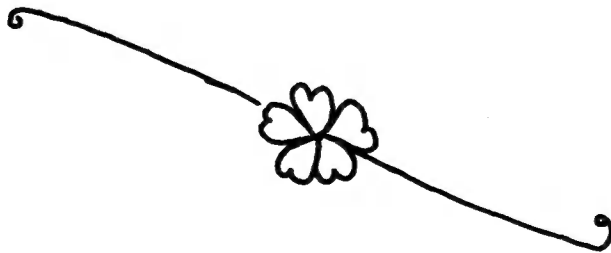
پڻهجي پارل

ماڻهو جڏهن قدرن ۽ آدرشن جي گهوڙائي واري صورتحال جو شڪار ٿيڻ لڳندا آهن. تڏهن اديبن ۽ ليکڪن جي ذميواري هميشه کان وڌي ويندي آهي. سڄي دنيا جا اديب ۽ ڏاهما ماڻهو پنهنجي تاريخي حالتن جي حوالي سان سڃاتا وڃن ٿا. والٽير ۽ روسو فرانس جي سماجي پاڻماليءَ وارين حالتن جي پٺاوار هئا. هاڻي گارشيا مارڪين لاطيني آمريڪا جي ڏجهيل حالتن جي پٺاوار آهي. حالتن جي حوالي سان سنڌ جي اديب ۽ ليکڪ جي ذميواري به اڳ کان اڳري ٿيندي پئي وڃي. ان ۾ ڪوشش ڪونهي ته سنڌي ادب هر اڳي گهڙي ۽ پڻهجي ماڻهن جي ادب هئڻ واري حيثيت کي قائم پئي رکيو آهي، پر ان واڌ ۽ اوسر جو چيه ڪونهي هوندو ۽ ٿيڻ گهرجي -

اسان جي سنڌي اديبن کي اپيل آهي ته هو اهڙو ادب ماڻهن کي ڏين جنهن ۾ هنن جا تجربا، مشاهدا ۽ ڄاڻ ماڻهن جي نه رڳو ترجماني ڪن، پر انهن جي شعوري ضرورتن کي به پورو ڪن. ادبي محاذ تي توڙي جواسين چئي سگهون ٿا ته تخليق جي ڌس ۾ ڪنهن گهوڙائي ۾ ناهيون، پر اديبن تي انيڪ مياريون ٻڌڻ ۽ اچڻ ٿيون. اچو ته اهي مياريون لاهڻ جي ڪوشش ڪريون -

سکات سلامت

(انچارج)

مصر تي اڳرائي

(۱۷۵۰ع کان ۱۶۵۰ع قبل مسيح)

ذيد هزار سالن کان پوءِ مصر جي وجود لاءِ سخت خطرو پندا ٿي پيو. فرعونن جو اقتدار گهٽجي ويو ۽ سڄي ملڪ ۾ ماڻڻاڻ هو. نيون ٽين ۽ لٽيا وارن مصر تي جيڪي اڳسريون ڀسي ڪيون تن کي به ڏاڍي ڏکيائي سان ٽاري پئي سگهجي. ان کان پوءِ چوڏهين بادشاهن جي پڄاڙي وقت هڪ نئين حملي مصر کي پنهنجي ٽوڙي وڌو. اهي نوان ايندڙ هڪ ساس هئا جن کي ريدار بادشاهه به ڪوٺيو ويندو هو. جيڪي رڻ ۾ ڪان آيا ۽ شهر ٽوڙي وسنديون اجاڙيندا، بڙيانگ ڪندا ويا. هنن پاڻ سان گڏ هڪ ”گجهو اوزار“ آندو جنهن جي اڳيان مصري بيوس هئا. اهو هو گهوڙن جي چڪڻ وارو رٿ. ان ڪسان سوا هٿن وٽ جيڪي تير ۽ ڪمانون هيون تن جو مار به ان وقت جي روايتي تيرڪمان کان گهڻو اثرائتو ۽ پري نئين هيو. حضرت يوسف به انهن ڏينهن ۾ ئي هو. هڪ ساس جو راج ملڪ سٺان اعموز نالي فرعون اچي فتح ڪيو جنهن جي نئين بادشاهت ۱۵۵۰ قبل مسيح ۾ شروع ٿي.

فونيشيا جي سامونڊي

سگهه

(۱۲۰۰ قبل مسيح)

صدين تائين فونيشيائي ماڻهو رومي سمنڊ جي ڪناري سان رهندا هئا. اهي آيا ۽ گهڻو عرصو سٺن مصري فرعونن جو راج هو. فونيشيا جي شهزاده ۱۲۰۰ قبل مسيح ۾ هٿ ڪري غلامي مان جند چڙائڻ واري موقعي جو فائدو وٺڻ لاءِ ويڙهه شروع ڪئي ۽ جڪڙ سان آزاد

تي ويا. ڪناري سان لڳ هنن جا مکيه شهر طائس ۽ سيدان هئا (هاڻي اهي شهر لبنان ۾ آهن) ۽ اهي شهر وڏن سامونڊي ماڻهن جا شهر بنجي ويا. هنن وڏا جهاز ٺاهيا ۽ جبرالٽر تائين پيڙا ڪاهي ويا. اڀرندي ۽ اولهندي ڏانهن سفر ڪيا. اهي فونيشيا جا ئي ماڻهو هئا جن يورپ کي اهو نالو هو، جنهن جي معنيٰ آهي ”سڄ لهن“ هو ساڳئي وقت ڪاروباري ماڻهو هئا ۽ هنن وقت بچائڻ واري لکت جو رواج وڌو، ۽ اها لکت يونان، روم ۽ يورپ جي ٻين هنڌن تائين پهتي.

ڪارٿيج جو بنياد

(۸۱۳ قبل مسيح)

فونيشيا جي ماڻهن آزادي ماڻڻ کان پوءِ ڏاڍو ناماچار ڪڍيو هنن جا سامونڊي بندرگاهه ڏنل وائيل سموري دنيا جي سامونڊي جهازن سان ڀريا هئا، جتي خشڪي وارن ايراضين کان ايندڙ سامان جهازن ۾ ڀري وڃي ٿو. نڪري پوندا هئا. جيڏانهن هو ويندا هئا، انهن علائقن ۾ اتسار آفريڪا به شامل آهي. ۸۱۳ ق.م ۾ فونيشيا جي ماڻهن ته آفريڪا ۾ ڪارٿيج شهر جو بنياد رکيو جيڪو هاڻوڪي تيونس شهر کان گهڻو پري ڪونهي. قصن ۾ پٽي اهي ته راڻي ديدرو اچي اهو شهر ٻڌو هو. ڪارٿيج قديم زباني

۾ دنيا جو هڪ وڏو ۽ ڏاڍو سگهارو شهر هو.

روم جو بنياد

۷۵۳ قبل مسيح

لڳ ڀڳ هڪ هزار سال اڳ هند - يورپ جي حملو ڪندڙن جي لهر، الهائن کان گذرندي وڃ ۽ ڏاکڻين اٽلي ۽ تي قبضو ڪري ورتو. اهي گهڻي ڀاڱي ڪل چار قبيل هئا. سٿين، سامي، اسپرين ۽ لاطيني. لاطيني ماڻهو وڃ اٽلي ۾ آباد ٿيا ۽ پاڻ لاءِ ننڍا ڳوٺ جوڙيائون.

۸۰۰ قبل مسيح ڌاري جڏهن اهڙا چاليهه کن ڳوٺ هئا، تڏهن هنن شهر ٺاهڻ جو فيصلو ڪيو. هنن شهر اڏڻ لاءِ ٽائبر نديءَ جو ڪنارو چونڊيو، جتي سڄڻ جي انبوهن واري ڏاڍي اوڪسي ڏيڻ به هئي. پر هنن مڙسي ڪري ان جي صفائي شروع ڪري ڏني ڪم ڪندي هنن لاءِ ان ندي جي اترين پاسي واري اترڪن قبيلي وارن جي اڳرائي جو خطرو به هو، دشمن جي حملي واري ڳالهه کي ڏيان ۾ رکندي هنن ڏٺو ته رڳو هڪ هنڌان هو ندي اڪري حملو ڪري ٿي سگهيا، سو انهن اني هڪ قلعو قائم ڪري، اتي ئي شهر ٺاهڻ جو فيصلو ڪيو. ٻه قصا آهن جيڪي شهر قائم ٿيڻ متعلق احوال ڏين ٿا. هڪڙي قصي ۾ اهو سهرق نروجن واري لڙائي جي هڪ ڪونڌر ائيس تي آهي ۽ ٻيو جيڪو وڌيڪ مقبول قصو آهي، تنهن موجب ان ساڳئي همراھ يونين مان جڙائڻ پائرن روسلس اهو شهر اڏيو جن کي هڪ مادي بگهڙ هاليو هو. قصي جي حساب موجب شهر اپريل ۷۵۳ قبل مسيح ۾ قائم ٿيو ۽ روم ٽي ۵۰۹ قبل مسيح تائين ستن بادشاهن حڪومت ڪئي ان کانپوءِ اها ريپبلڪ ٿي وئي.

سڪندراعظم جو سنڌ انهن سفر

مرابن لين فاكس

بياس نديءَ کي ٻار ڪري،
اوپر هندستان ڏانهن وڌڻ واري
وٽان ۾ نراس ۽ ناڪم ڏيڻ کان
پوءِ، سڪندر اعظم حڏهن بياس
وڌڻ موت کان ٿي راوي نديءَ ڏانهن
وڌڻ جا سانڀاها ڪري رهيو هو ته
ڪيس اهي ڳولهيون ياد هيون
جيڪي هتان جي ماڻهن ڪجهه
وقت اڳي هن ڪسي ”مالوني“
قبيلي بابت ٻڌايون هيون. (نوٽ:
اها قوم اڃا به ”مالهي“ جي نالي
سان موحود آهي. سنڌڪار)
سڪندر کي خبردار ڪيو ويو
هو ته ملتان جي مڪاني
مالوين ۾ ڏاڍي بي چيني پکڙيل
آهي. اهي اهڙا ماڻهو آهن
جيڪي ڪيتري وقت کان وٺي
راجا پورس توڙي ٻين ٻاهرين
حملي آورن سان منهن ڏيندا
رهيا آهن ۽ ڌارين خلاف هميشه
مزاڪمت ڪندارهن ٿا پر سڪندر
انهن سان مقابلي لاءِ به سندرو
ٻڌي بيوسي رهيو. بهرئين ته
آس پاس نئين قبيلن ۽ وڻين ڪسي
ماري مچائين ۽ پوءِ راويءَ
نديءَ ۾ ٻيڙا لاهي، ان پاسي
رخ ڪيائين جتي چناب ۽ راوي
هاڻ ۾ گڏجن ٿيون. ٻيڙا جڏهن
اڳتي وڌي رهيا هئا ته انهن ۾
ويٺل ڪجهه مڪاني ماڻهن،
نديءَ جي وڪڙ کي ڏسڻ شرط
اها اڳڪٿي ڪئي ته اڳيان
پوانتو ڪن آهي. لشڪر جي

ڪاٻي پاسي چناب ندي هئي.
”ڪن جا ڪڙڪا ٻڌي هنن
پنهجا ٻيڙا وڪي ورتا..... تڪي
رفتو وارا ٻيڙا به انهيءَ گول سبب
وانڙا ٿي اتي چمي ويا.“ هي
اهو هنڌ هو جتي ٻئي نديون هڪ
ٿي ٻئي ويون ۽ هاڻي اهڙي زور
سان ڦيرائڻي رهيو هو چناب وچ وچ
هجي. پر هاڻي اڳتي وڌڻ کان سواءِ
ٻيو ته ڪو گس نٿي نه هو.
بهرئين اناج ۽ جانورن سان ڀريل
ٻيڙا اڳتي سوڪليا ويا جيڪي
تمام وڏا ۽ ڳرا هئا. ڪن جي ڦيري
۾ پنواڻيون ڪڍي ڪاٺي ٺٽا اهي
اڳتي نڪري ويا پر نئين جنگي
ٻيڙن جو اهڙو حشر ٿيو جو هڪ
ٻئي سان ٽڪرائجي ٽڪر ٽڪري
ويا. سڪندر جو پنهنجو شاهي ٻيڙو
به انهيءَ وڪڙ ۾ وڪوڙجي ويو
هو ۽ هن ڪٿي درياهه ۾ ٽپ ڏنو.
سمورا تارو تري ٻار پيا ۽ سڪندر
به انهن ۾ هو. اڳتي وڌي لشڪر
ڪناوي ٻيڙو ڏنو. هاڻ سسٽو بيدا
ٿيو ڀڳل ٺٽل ٻيڙن جي مرست
جو ۽ مرست واري ڪم جو ٻڌي
منسڏوئي لشڪر کي ٻيرو
چڙهي ويو.

سڪندر به سوچيو ته جيڪڏهن
اتي ئي ڌڙو هڻي ٻيڙا ويهي
ٺهرائيندو ته ٿي سگهي ٿو ته
مڪاني ماڻهن جي بغير ٿئي.
تنهن ڪري ڀڳل ٻيڙا اتي ئي
ڇڏڻ جو فيصلو ڪيائين ۽ پنهنجي

لشڪر کي ڏاڍي ڏاهپ سان
مختلف حصن ۾ ورهائين ۽
هڻنشين ۽ ٻين وهيل ٻيڙن کي
حڪم ڏنائين ته اهي باغين کي
منهن ڏيڻ لاءِ اڳتي وڌن. ٽولي
ڪي سال ڏيڻ ۽ هاڻي وارا ٻيڙا
وٺي آهستي آهستي ان جي ٻوڏ
هلڻ لاءِ چيو ويو ۽ سڪندر پاڻ
سان ٻارهن هزار سگهه را فوجي وٺي
مالوين تي حملو ڪرڻ لاءِ روانو
ٿيو. هن اهو رٿيو هو ته دشمن تي
سندن خبر پوڻ کان اڳ اوچتي
ڪاهه ڪجي ته جيئن هنن کي تياريءَ
جو وجهه نه ملي سگهي. مالوين
تائين پهچڻ لاءِ هن هڪڙو ڏکيو
۽ تمام وڏي ڦيري وارو رستو ورتو.
رستي ۾ جيڪي وڻيون آيون ٿي،
تن ۾ تستانين ڪوس ڪندو رهيو
جيئن اهي هٿيار ڦٽا ڪري پيش
نه پيون. آيا نديءَ سان هاڻيءَ
جو ذخيرو پاڻ سان کڻي، چندرا
رڻ پٽ جا چاليهه ميل لتاڙي هن
ڪماليه جي ڪوٽ ۾ رهندڙ
ٻي خبر ماڻهن تي اوچتي چڙهائي
ڪئي ۽ وٽ هڪڙي اهي ماڻهو
قلعو ڇڏي، هرڻ پور جي ڏيڻ
واڙن ٻن ڏانهن ڊوڙيا. سڪندر
مالوين سان جنگ جوڻ جو بهتو
ارادو ڪري نڪتو هو ۽ وات تي
سندس ماڻهن هڪي پنهنجا خدا
۽ هيرا پوک رهندي به ٻڌو. هن
زورس هاراڪلي ۽ ڊائون. سز
جا نالا وٺي دعائون به گهريون

پتي سندس تقرير جو انداز به
ڪٽش وارو هو ۽ لشڪر جا
حوالا نه وڌيا پتي. رڻ پٽ جي
هن اڻانگي سفر سبب لشڪر ۾
ميوسي پکڙيل هئي پر سڪندر
کي تقرير جو جيڪو شاندار فن
پنهنجي هيءَ فنسپ ڪسان ورثي ۾
مليو هو، تنهن پنهنجو پورو پورو
اثر ڏيکاريو. اتوريءَ جي قلعي وٽ
پوڄن کانپوءِ هن تقرير ڪئي ۽
لشڪر کي اڳيان وڌڻ لاءِ
هڻيائين. قلعي جي پٽن تي
حملو ڪرڻ کانپوءِ هن جي
ڇڙهن لاءِ ڏاڪڻون بيهاريون ۽
سڪندر سڀ ڪسان پورن ڏاڪڻ
تي ڇڙهي منسڊوني لشڪر کي
شرمندو ڪيو. قلعي جي ڀريان
درياهه جي ڪپ تي سالونين جو
لشڪر پنجاهه هزار جي تعداد ۾
بيٺل هو پر سڪندر جا ٻه هزار
ٺهرو سوار ڏسي، انهن
دريا تڻ شروع ڪيو ۽ عظيم شهر
ملتان جي هڪ تمام وڏي ڪوٽ
۾ داخل ٿي ويا.

ملتان جو نالو وڪٽوريا جي
زماني ۾ هندستان تي راڄ ڪندڙ
هر هڪ انگريز جي دل تي چٽيل
آهي. جيڪڏهن ۱۹۴۸ع ۾
هتان جي سڪ حاكم مولراج
خاڻي حملي ۾ انگريز ڪنهن
انڊورڊ جو قصو پڙهجي ته ان
مان سولي طرح سان اندازو لڳائي
سگهجي ٿو ته ان ڪسان ويهه
صديون اڳ هن علائقي ۾ سڪندر
سان ڪيتريون تعديون ٿيون
هونديون. انڊورڊ جيان سڪندر
جي لشڪر جو تعداد پڻ سالونين
جي پٽ ۾ ڏعين حصي جيترو
گهٽ هو.

(نوٽ: هتي تاريخ لکندڙ
جي سڪندر اعظم سان ڪجهه
وڌيڪ همدرديءَ جا بنيادي نظارچي
ٿي. سڪندر اعظم کي سالونين جي
بهادري ۽ مرامت باب اڳ ۾ ئي
پوري ڄاڻ هئي. ان هوندي به

پنهنجي سوالنڪ فوج سان رکيو.
ٻارهن هزار سپاهي وڏي مالونين
جهڙي اوڙي فيلي سان (جن
سان پورس جهڙو بادشاهه به ٿئي
پڄي سگهيو) مقابلو ڪرڻ واري
ڳالهه ۾ وڏا محسوس ٿئي ٿو.
ملتان ان وقت به اڄ وانگر پڻ
شهرن ۾ ورهايل هو يا ائين حتمي
ته پڻ شهرن جو گڏيل نالو ملتان
هو. ملتان جي هڪڙي پاسي
درياهه جي ڪپ سان گڏوگڏ
ديوار ٺهيل هئي ۽ شهر جي وچ ۾
هڪ اسانهن دنگ ٿي آيو
ڪوٽ هو. ڪمانڊ جي لحاظ کان
ملتان سڄي پوزيشن ۾ هو ۽
پري کان ئي انهن، ڪجن ۽
ٻين ميون جي وٽ ڏسڻ ۾
اچي هئي. ملتان ۾ رڳو اها
خاصيت نه هئي ته اتي ساوڪ ۽
سرسبز زمين آهي پر اڄ به ملتان
جا ماڻهو ان جون جيڪي ڀون
خاصيتون ٻڌائين ٿا، سي آهن:
قبرستان، فقيرن جا انبوهه، رڻ پٽ
جي واري ۽ گرمي.

حضرت عيسيٰ کان ۳۲۵ سال
اڳ جي بهادر وارن مهينن ۾
سڪندر اعظم اهڙين هڪ ڇڪار
حالتن هيٺ هن قلعي تي چڙهائي
ڪئي. جڏهن هنجي پويان رهجي
ويل پيانل فوج پٺتي ته انکي
ديوار جي هڪ ننڍي دروازي تي
حملو ڪرڻ جو حڪم ڏنائين.
دروازو ٽٽو ۽ مسيدوني لشڪر
اندر گهڙيو ۽ پٽ سان چوڌاري
ٽپڪ ڏيندو، ٻيهندو ويو. ٽوليمي
لکيو آهي ته فوج جي جنهن حصي
جي اڳواڻي پرڏيڪاس ڪري
وهيو هو، سا اڃا به پٽ جي
پاهران ئي بيٺل هئي.
سڪندر هان جيڪو حملو
ڪرڻ وارو هو، ان تي
اڄ ڏينهن تائين تاريخ نويس
بڪراءِ نه ٿي سگهيا آهن. بنيادي
ڳالهه شاهي ڪوٽ اندر پهچڻ
جي هئي جنهن کي ۱۹ صديءَ

۾ انگريز انڊورڊ پٽنهن ڏينهن
جي هن هٿان کانپوءِ فتح ڪري
سگهيو هو. سڪندر، ڪوٽ تي
ڪنڊڙن ۽ سرنگهون ڏانهن ڪي
ڪم شروع ڪرڻ لاءِ چيو ۽
ڏاڪڻون به اڀيون ڪرايائين.
فوجي اڳيان وڌڻ کان پهراني
رهيا هئا تنهنڪري سڪندر سڀ
کان پهرين پڻ ڏاڪڻ تي چڙهڻ
لڳو، ڪس ڏيندي شرط ٿي پيا
سڪندر سالار. سندس پويان چڙهيا.
انهن مان هڪڙي جي هٿ ۾
انشلز (Achilles) واري مقدس
ڀال به هئي جيڪا سڪندر شروع
(Troy) جي ڪندرون سان
حاصل ڪئي هئي. هو جڏهن
مٿي چڙهي رهيا هئا ته ڪجهه
مڪاني ساڻن اڳتي وڌي ڪين
روڪڻ لاءِ واهه وڌا پر سڪندر
جي لشڪر انهن کي ترارن سان
ڳترا ڳترا ڪري ڇڏيو ۽ ان کان
پوءِ هتانجو بادشاهه ڪوٽ اندر
اچي ٿي بيٺل ڏسڻ ۾ آيو،
سندس هٿ ۾ تلوار هئي ۽ پويان
خالي آسمان. ڪوٽ جي ٻاهرين
پٽ تي چڙهيا هئا ته هيٺ
ڏاڪڻون جهڙڻ ۽ ٽپڪ لڳيون
تنهن ڪري سڪندر جا وڌڪ
محافظ پٽ تي چڙهي نه سگهيا.
سڪندر گهڻو مٿي چڙهي چڪو
هو ۽ پنهنجن ساڻن کان ڌار ٿي
ويو هو. ٻن منارن تان مٿس ترارن
جو وسڪرو پئي ٿيو. جيڪڏهن
سڪندر جي جاءِ تي هوشيار ماڻهو
هجي ها ته ٽپ ڏيئي اچي
پنهنجن ساڻن پڙو ٿئي ها، پر
سڪندر پنهنجو سر بچائڻ لاءِ
هوشيار رهڻ چاهندو ئي نه هو!
تنهن ڪري هو پهرين پاسي ٽپي،
ڪوٽ اندر ٺهيل شهر ۾ داخل
ٿي ويو. اهو سندس دادگار فيصلو
هو، جيتوڻيڪ هن وڏي غير ذميواري
وارو ڪم ڪيو هو. هن جهٽ
ڪري، هڪڙي وڻ هيٺان به
ورتي ته جيئن ڀلن ۽ ترارن جي

١- وڪري ڪڏن هٿ ٻڌي ٿي. مڱوڻي ۾
 مڪاني ماڻهو سندس مٿان اچي ٻڳا
 هئا ۽ هو ٻههجي بجاءِ لاءِ زبردست
 دستور آڏيون هڻڻ لڳو. تلوار هلائي
 مقابلو ڪرڻ سان گڏ وڪڏ آهڻس
 پيل پٿر کڻي دشمنن تي اچلائيندو
 رهيو. انهي ۾ سندس ٽنهي مکيه
 عملدار به مقدس ڍال سوڌا اچي
 پوٽا ۾ مڪاني ماڻهو تيرانداڙيءَ
 ۾ اهڙا ته ماهر هئا جو پهرين ته
 سندس ٽنهي ساٿين کسي ڦٽي
 وڌائون ۽ پوءِ هڪڙو ٽي اوٽ
 ڏيڻهو تير سڪندر جي بت تي
 چڙهيل بجاءِ واري زرهه سان
 ٻارڙي، سندس چاٽيءَ ۾ کهي ويو.
 ايتري ۾ هڪ مڪاني ماڻهو
 تلوار سان سڪندر کي مٿان
 لاءِ اڳتي وڌيو ۽ ٻيو ٻيو
 هن انجي وار کان اڳ ئي کيس
 خنجر وهائي ڪڍيو ۽ ٻئي کي
 تروحن ڍال هيٺان ويڙهي ڇڏيو.
 پوءِ هو ٻيهر ٿي ويو ۽ رت سندس
 چاٽيءَ مان ڏيندڙيون ڪري وهي
 رهيو هو.

ٻاهرئين پاسي سڪندر جو
لشڪر ڀڄڻ ڏاڪڻن جون ڪاٺيون
کڻي ڪوٽ جي ديوارن کسي
ڊاهيندو رهيو. ڪجهه ماڻهو هڪ
پٺي جي ڪلهي تي چڙهي پٽ
نما ۽ شهر ۾ ڪوٽي آيا ۽ پنهنجي
بادشاهه کي انهيءَ حال ۾ ڏسي
سندس ٻچيءَ لاءِ کيس چوڌاري
گهيرو ڪري بيٺي رهيا.
مڪاني ماڻهن واه جو
موتعو وڃائي ڇڏيو هو. ايتري ۾
سڪندر جو ٻو لشڪر به لوهي
دريازا توڙي اندر ڪاهي آيو ۽
مالوٺي، هنن کسي وڌندو ڏسي
پنهنجي حفاظت لاءِ وڻ هڪڙو
ڪرڻ لڳا.

انويء کان ڀوء
مئسيدوني لشڪر ملتان
جي هڪ هرد هرو
عورت ۽ هرو ٻار کي

پنهانچی قرارن جوہی
بٹائے، ذکر ذکر داری،
کھ، چڈیو۔

چڪاس کان پوءِ ٻيڻو ٻيڻو نه
سڪندر اعظم کي تمام گهڻو
گهڻاءُ لڳي ويو هو ۽ معاملو گهڻو
ٿي چڪو هو. لشڪر کي ذري
به آمد نه هئي ته هاڻ هو ڇڏيو.
ڪيس مقدس ڍال تي لڻائي
نيو ويو. ٽوليبي، جيڪو پاڻ اتي
موجود نه هو، لکي ٿو: ”سڪندر
جي ڦٽ مان نڪرندڙ رت سان
گڏو گڏ هوا به نڪري رهي هئي.“
انهيءَ سان ثابت ٿئي ٿو ته
تير لڳڻ سان منجھو ڦڦڙ ڦاٽي
اٿس ۽ هو ۽ رت جيئن ته
يوناني ماڻهو طبي سائنس جا ماهر
هئا، ته ڪري هن جي علاج ۾
ڪابه ڏکيائي ڪانه ٿي. ايترو
ضرور هو ته اڃا تائين يونانين کي
رت جي دوزي بابت ڪاڄاڻ نه
ٿي هئي ۽ هو سمجهندا هئا ته
عقل ۽ ڏاڍپ جو مرڪز ماڻهوءَ
جي دل آهي. ٿي سگهي ٿو ته
هوا جا ٻوڙا نڪرندي ڏسي، هنن
اهو سمجهيو هجي ته رڳن ۾ به
هوا يا مکيه روح هوندو آهي ۽
ڪنهن ماڻهوءَ جي ڦڦڙن کان پوءِ
لازمي آهي ته بهرين اها
هوا ٻاهر نڪري رت کي
گس ڏئي. ٽوليبيءَ جو مقصد
اهو به ٿي سگهي ٿو ته بادشاهه
جي رڳن مان مکيه روح نڪري
ويڻ سبب ٿي، هو ايڏو جلدي
بيهوش ٿي ويو. تير جي ڊيگهه
مان ئي ڪاٺو ڪري سگهجي ٿو
ته اهو سڪندر جي ڦڦڙ ۾ ضرور
لڳو هوندو ۽ ملتان جي انهيءَ
واقعي کان پوءِ سڪندر بايست
ڪڏهن به نه ٻڌو، ويو آهي ته هو
اڳي حيان دليريءَ سان ٻيهر
وڙهي سگهيو. تير لڳڻ کان پوءِ
هنجي جيڪا حالت ٿي هئي،
تڏهن کي ٿي ڪنهن کي به

ٻڪ نه هئي ته . سڪندر بهجي
 سگهيو . هاڪرنسٽڪ اسڪول
 وارا جيڪي يوناني طبيب هئا
 گڏ هئا ، تن هجي ڇاڻي هئا
 تر ڪڍيو ۽ ان کانپوءِ اهو افواه
 پکڙجي ويو ته سڪندر مري
 چڪو آهي . هفئيشين
 (Hephaistion) توڙي نين ۾
 داخل ٿئي لشڪر وٽ جڏهن اهو
 ٻڌو ته سڪندر چاڪ
 ٿي ويو آهي ۽ تر ت هن مان
 اچي ملندو ، تڏهن ڪنهن به
 انهيءَ ڳالهه تي ويسا نه ڪيو
 ۽ چيائون ته اهو جنرل ۽ محافظن
 جو گهڙيل ڪوڙ آهي . هڪ
 هفتي اندر سڪندر انهيءَ ڪم
 لا وٺي ڪڙو ٿيو جيڪو هن چانو
 ٿي ته کيس ڪرڻو آهي . هن
 ڪجهه ماڻهن کي حڪم ڏنو ته
 کيس راوي نديءَ تائين کڻائي
 هليو جتان ٻيڙي ۾ ويهي هو ،
 هيٺين تر ۾ ترسيل پنهنجي لشڪر
 مان ملندو آهو منظر سندس
 اسراربحر بعد ۾ جنهن نموني لکيو
 آهي ان مان هرڪي سگهجي ٿو ته
 زوس واقعي هڪ بهترين سرواڻ
 ۽ اڳواڻ واريون خوبون هيون :

۱۰ هفتيشن ۽ سندس نگرانيءَ
 هيٺ ڏنل پيڙن وارو لشڪر
 پنهنجن نين ۾ ويٺو هو ته سڪندر
 کي ڪٿي ايندڙ پڙي ويجهو اچي
 ٻوٽي. پڙيءَ کي چوڌاري ڀردو
 لڳل هو. سڪندر حڪم ڏنو ته
 سندس آڏو ڀردو هٽايو وڃي ته
 جيئن هو ماڻهن کي ڏسڻ ۾ اچي
 سگهي. تڏهن به لشڪر کي اعتبار
 ٿي نه اچي ۽ ڇوڻ لڳا ته
 اهو اصل ۾ بادشاهه جو
 جنازو آهي جنهن کي دفنائڻ
 لاءِ نيو ويو وڃي. پڙي جڏهن
 ڪناري سان اچي لڳي ته سڪندر
 هٿ مٽي ڪٽيو ۽ ماڻهن کي
 ڏيکارڻ لاءِ لوڏيائين. ڇوڪرو
 خوشيءَ جا نعرا بلند ٿي ويسا.
 ڪي ماڻهو سڪندر کي هٿ

جهلس ته ڪنهن بهر مان،
ڪو سندس ڪهڙن کي ڇهي اٿي
خوش ٿيو ته ڪنهن وري سندس
ويجهو اچي ماراه پريل ڪلتو ٿي
ڇيو. ڪن ماڻهن، ان وقت ملتان
۾ جيڪي به گل هئا سي آڻي
مٿس وڌا ته ڪن وري اڳڙيون ۽
ليڙون اڇلاني سندس آجيان ٿئي
ڪئي. (هلندڙ)

سنڌيڪار: دستگيس پٽي

سموري لشڪر ۾ نعرن ۽ تڙين
جو ڦڪو ٿي ويو: ايڏو ڪوڙ
ٿيو جو سڄو آسمان مٿي تي
ڪڇي ويو. نديءَ جي ڪن ۽
ڪنهن ٻيلن سبب انهيءَ ڪوڙ جو
هڙاڏو به ٿي رهيو هو. سڪندر
چوڌاري چڪر لڳائي جڏهن
پنهنجي تنبوءَ ويجهو ٿيو
تڏهن ڪهوڙي تان لهي پنڌ
هلي ڏيکاريو. ماڻهو مٿس
ٿئي پيا، ڪنهن هٿ مان

ٿوڌي مبارڪون ڏيئي رهيا هئا ته
ڪيترن جا هٿ آسمان ڏانهن به
ڪڇي ويا. ڪنهن جي اکين ۾ ته
خوشيءَ وڃان لڙڪ به لڙي آيا.
ڪجهه محافظن هن جي بلنگ
کي ٻيڙيءَ ويجهو آندو جيئن
سڪندر ٻيڙيءَ مان لهي، ان تي
لهي پوي بهر سڪندو اها
صلاح نه مڃي ۽ حڪم ڏنائين
ته ڪهوڙو آندو وڃي. جڏهن کيس
ڪهوڙي نسي ويٺل ڏٺو ويو ته

رنگارنگ

ايم. ايڇ پنهور سنڌي غلام حسين رنگر

(نوٽ:- هي مضمون ننڍي مشهور محقق محترم ايم ايڇ پنهور لکيو ۽ ”سنڌ ڪوارٽرلي“ جي واليوم ۱۰ نمبر ۴ ۱۹۸۲ع جي پرچي ۾ ڇپيو)

رني ڪوٽ تي ڇهين صدي
صرف ڪرنل رشيد جواهر مضمون
آهي جيڪو فيبروري ۱۹۶۵ع
جي اقبال رويو پر شايع ٿيو.
آئون ڪرنل رشيد، سيد حسام الدين
راشدي، محمد ابراهيم جوڻيجو ۽
غلام رباني جنوري ۱۹۶۵ع ۾
رني ڪوٽ جو سيرڪرڻ وٺايو.
اسان سن ۾ ٻه ڏينهن محترم جي
ايم سيد وٽ مهان ٿياسين.
هن صاحب سانجي قلعي گهڻن
لاڙ راتو رات ڇهه اٺ اڳواٽ
اماڻي ڇڏيا جنکي اسانکي ڪوٽ
جي وڏي دروازي وٽان صبح جو
ڪڍڻو هئو. اسان سن کان هڪ
فورور وٺڻ ۾ قلعي ڏانهن روانا
ٿياسين. ڏينهن جي گهٽ ڪري
وارن بهارن ۾ اسان وڏي قلعي
جي ڪن حصن ۽ اندرين ننڍن
ڪوٽن ”پري“ ۽ ”غير ڳڙهه“
جو سير ڪيو. اسان انهي سير
دوران قلعي جا ٻيا ٽي دروازا نه
ڏسي سگهياسين. ڪرنل رشيد کي
قلعي بابت Usaid جي وليم
ايڇي اڳواٽ ٽي ڪجهه احوال
ڏنا هئا، جيڪو صاحب اڳي قلعو
گهمي چڪو هئو. ۽ قلعي جون
تصويرون به ورتيون هئائين.
ڪرنل رشيد جي مضمون ۾ ڏنل
احوال جو ڳچ حصو محترم جي
ايم سيد جي هيٺا ڪيل اطلاعن
تي مشتمل آهي. محترم سيد
صاحب ڪيترائي ٻيا هي قلعو
گهميو هئو ۽ قلعي اندر موجود
ميري ڪوٽ ۾ وڏي رهائش لاءِ
ڪي جڳهون به ڏياريون ۽ سرت
ڪرايون هيون. ڪرنل رشيد جي
مضمون ۾ قلعي ۽ دروازن جا ڏنل
نالا به محترم جي ايم سيد جا
ٻڌايل آهن. محترم سيد جو رايو
هئو ته قلعو ٻيڪٽرهين يونانين،
(باختري يونانين)
اڪائين ٻارڙن يا ساسانين
مان ڪنهن جو اڏايل آهي. هن

هن جي صحيح نشاندهي ڪئي
آهي. ڪوٽ جي گهري متعلق
محترم جي ايم سيد جو خيال آهي
ته اهو ۱۸ ميل ٿيندو. ڪرنل
رشيد جو چوڻ آهي ته ۱۶ يا ۱۷
ميل ٿيندو. هر محتاط اندازي
مطابق اهو ۴ يا ۵ ميل ٿيندو
اڄ کان ۱۵۰ سال اڳ اليگزينڊر
برنس جي ڪٿ به اها هئي ته
اهو ۱۵ ميل ٿيندو. اي ڊيو هگس
(A. W. Hughes) پنهنجي
سنڌ گزيٽيئر ۱۸۷۶ع جي ايڊيشن
۾ به ساڳئي ڪٿ ڄاڻائي آهي،
۽ هوائي تصويرن جي ذريعي انجي
تصديق به ڪئي وئي آهي.
۳- ڪرنل رشيد جو خيال
آهي ته قلعي جو وڏو دروازو
داخلا جو دروازو هئو ۽ ان وٽ
ڪلدار هل ۽ بند به هئا. ڪرنل
صاحب جو اهو خيال صحيح آهي.
۴- ڪرنل صاحب جو هي
چوڻ ته ڪلدار هل ۽ بند جو
مقصد هئو پاڻي جمع ڪري هڪ
ڇنڊ ٻنائڻ جيڪا سڄي واديءَ
۾ پکڙيل هجي اهو خيال صحيح
نه آهي. وادي جا مٿاڇرا ڪجهه
اهڙا آهن جو اتي وڏي دروازي
وٽ قلعي جي ڀتين کي نقصان
رسائڻ ۽ ٻوڙڻ کانسواءِ ڇنڊ هئو
لٽن کان مٿي ڇنڊ وڏي نهي
سگهي. قلعي جون ديوارون هلي

صاحب (سيد) سنڌ جي مختلف
حڪمرانن جو سن وارڻو ٻڌايو
هئو جيڪو ٿورڙي ترسيم سان
ڪرنل رشيد پيش ڪيو ۽ جيڪو
پوري جو پورو صحيح نه آهي.
هن مضمون سان گڏ ڏنل تصويرن
مان ڪيترن تصويرن وليم ايڇي
جي تصويري مجموعي مان
ورتل آهن.

هن مضمون لکڻ جو مکيه
مقصد هي آهي ته ڪرنل رشيد
جي ڪيل چڪن کي درس ڪجي
۽ هن ڪوٽ جي ضرورت ۽ هنڌ
جو تاريخي ۽ سائنسي تهذيب
ڪجي، ڇاڪاڻ ته هي ڪوٽ
جنهن متعلق قياس ڪيو ويو
ته دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي
انجي لاءِ ايتري چٽا ڇاڻ تمام
ضروري آهي.

۱- ڪرنل رشيد کيرٿر
سلسلي متعلق اڌ ڪن جي راءِ
کي، ته اهو ۴۰۰ کان ۵۰۰
فٽ اوچو آهي، شڪ جي نگاهه
سان ڏسي ٿو. کيرٿر سلسلو اتر
دادو ۽ لاڙڪاڻي ضلعن ۾
”دريارو“ ۽ ”ڪٽي جي قبر“
وٽ اٽڪل ۷۰۰ فٽ اوچو
آهي، پر رني ڪوٽ جي ويجهو
ٽڪرين جي اڇائي صرف ۲۰۰۰
فٽ ٿين ويو هجي.
۲- ڪرنل رشيد ڪوٽ جي

جي وڏي داپ جي ست سٺ جهڙيون به نه آهن، انهن بدن بنائن جو مکيه مقصد سواءِ انهي جي ٻيو ڪوبه نٿو ٿي سگهي ته قلمي جي رهواسين جي استعمال لاءِ ڪجهه هائڊري ذخيرو ڪجي. اهو بند ڪنهن به حالت آهستي جي ڪم جو نٿو ٿي سگهي.

۵- هنجو خيال آهي ته ڪوٽ جي اندرين وادي زرخيز آباد هئي جنهن ڪري حملہ آورن جي لالچي نگهن جو نشانو ٻي ٻئي، پاڻ کي مملڪن جي اتن کان بچائڻ لاءِ حاڪمن اهڙو انوکڙو قلمو اڏرايو. صاحب موصوف جو اهو بيان هيٺين سببن ڪري صحيح نه آهي.

الف- ڪوٽ جي اندرين ايراضي اٽڪل ۸ يا ۹ ميلن يا اٽڪل ۶ هزار ايڪڙن کان مٿي نه هوندي ۽ انهي سان هڪ لائق ايراضي، سا به بهترين زمين ۽ آهستي انتظامن جي حالت ۾، ۱۰ سئو ايڪڙن کان مٿي نه ٿيندي. جيڪڏهن موجوده زرعي پيداوار جي حد کي ان زماني تي رکنجي ته اها صرف ۶ هزار انسانن جي پورٽ ڪري سگهي ٿي. ب- گنڊيل پنجن سالن دوران سنڌ ۾ سالياني بارش جو انداز تقريبن ساڳيو رهندو آيو آهي. زير بحث ايراضي سالياني ڇهه انچ بارش جي ۱۱۰ انڊر اچي ٿي ۽ جڏهن ته هريارهه (۱۱) سالن ۾ ٽي سال اهڙا اچن ٿا جيڪي خشڪ سالي وارا هوندا آهن. بارش جي انهي صورتحال وادي کي اڪثر ڏڪار واريون حالتون ڏسڻيون پيون هونديون. جيئن ته موجوده وقت به ڪنهن حالت آهي. موجو وده وقت قلمي جي اندر ۾ ڀرپاسي ۾ خانه بدوش ماڻهو ٿي رهن ٿا. ب- هن ايراضيءَ جي چڱي

يا ٿانڊيندڙ صورت هيءَ به آهي ته قدرتي زميني پاڻي قلمي سان سڌو

اتن کان ڪن ڏانهن الهندي يا سوهن دروازي وٽان وهي ٿو انهي ۾ ٿي جو ڪجهه حصو ”سري ڳوٺ“ جي ويجهڙائي واري چشمي مان ڦٽي پٽي نڪري ٿو. جيتوڻيڪ انهي جو وڏو وڏو وهڪرو ڪيوسڪ جي ۶۰ حصي برابر تائين هوندو آهي. جنهن سان سري ڪوٽ جي ايراضي جو ۵۰ فيسٽ هيٺاهون پٽ آڻو ٿئي ٿو.

موجوده وقت انهيءَ پاڻيءَ کي ترقي وٺرائي سگهجي ٿي، پر قديم رهواسين وٽ نه ايتري ڄاڻ هئي ۽ نه ڪا اهڙي شاهدي ملي ٿي جنهن مان پتو پوي ته هنن اهڙي ڪا ڪوشش ورتي هئي.

۶- ڪرنل رشيد ڪوٽ جي چئن دروازن جا جيڪي نالا ڏنا آهن سي صحيح آهن.

۱- سن وارو يا اڀرندو دروازو. ۲- آبري يا اترين دروازو. ۳- شاهه پير يا ڏاکڻيون دروازو. ۴- سوهن يا الهندي دروازو. اهي نالا قديمي نه پر هاڻوڪا آهن. انهي ڪري انهن نالن جي مدد سان تاريخ جو ٿاڄي پتو ٿئي صحيح نتيجن تائين پهچڻ ۾ مدد ڏي نه ٿيندو. ڪرنل رشيد جو خيال آهي ته جيئن ته اترين دروازي جو نالو آبري آهي انهي ڪري هي قلمو به ان وقت اڏرايو ويو هوندو جڏهن آبري آباد هوندي. آبري شهر ۲۵۰۰-۳۵۰۰ قبل مسيح جي وچ ۾ آباد هئو. قلمو ايترو جهونو نٿو ٿي سگهي. انهيءَ زماني ۾ رني ڪوٽ قسم جي قلعن جو تصور موجود نه هئو. انهيڪانسواءِ هيءَ ڳالهه به غور لائق آهي ته ۵۰۰ سال اڳ آبادي جيڪا ۱۶ صدي عيسوي جي موجوده

آبري واري ڳوٺ جي ويجهو ڪنڊرن ۾ دفن آهي سا به ساڳئي آبري جي نالي سان ڪيئن سڏبي هئي.

۷- وڏي قلمي جي اندر به ننڍا ڪوٽ آهن جن کي سري ۽ شير ڳڙه سڏجي ٿو. اهي نالا صحيح آهن. سروي آف انڊيا منهن ۾ سري کي آبري يا آلهندي لکيو آهي جيڪا سرويئر جي لسان تي چڪ آهي ڇاڪاڻ ته اهي مقام سري زبان جي اچارن کان نا واقف هئا. سري جو لفظ سري (سوهن) ۽ ننڍي ڪوٽ جي معنيٰ استعمال ٿيندو رهيو آهي.

آئون ان جي استعمال کي ترجيح ڏيندس. انهي نالي جو بهتان ڪو لڳ لاڳاپو ٿي سگهي ٿو، مگر موجوده حالتن ۾ ان ڳالهه تي اصرار ڪرڻ مناسب نٿو سمجهان. ۸- ڪرنل رشيد جو وڏي

قلمي واري لنگهه جي دروازي (سن دروازو)، به هڪڙي ٿيڻ ۽ انهن ۾ سڀني مٿان لاءِ سوراخن جي هئڻ ڏانهن ڪاٽ جي ۱۶ تختن جو وهائڻ ڪري روڪڻ لاءِ لڳل هجن وارو خيال صحيح نظر اچي ٿو. موجوده لنگهه وارو دروازو جيڪو سن دروازو به سڏجي ٿو اصلي اڏاوت جو نٿو لڳي. اهو ۱۶۰ سال اڳ ٺاهڻ جو مرمٽ ڪرايل يا نئين سر اڏايل هوندو.

۹- هيءَ خيال ته قلمي جي اندرين واري بسات جي پاڻي قلمي جي وچان لنگهندڙن جي وهڪري جي ڪري زرخيز هوندي غلط ٿي مڃي آهي. رني ڪوٽ ۾ بارش جو مين (Mean) آهي. ۶ کان ۷ انچ ۾ هٿي پڄڻ ۱۰۰ سالن مان آهي. ۹ کان ۱۰۰ انچ رني ڪوٽ ايراضي ۾ بارش جو ساهيانو مين هن ريت آهي.

درشن جو ماهيانو مين (Mean)

جنوري	۰۰۱
فيبروري	۰۰۳
مارچ	۰۰۲
اپريل	۰۰۲
مئي	۰۰۷
جون	۰۰۳
جولاءِ	۰۰۳
آگسٽ	۰۰۵
سيپٽمبر	۰۰۹
آڪٽوبر	۰۰۱
نومبر	۰۰۰
ڊسمبر	۰۰۱

جملہ ۷۰۲ انچ

بارش جي ٻائي جو اهو مقدار ايستائين زراعت لاءِ ڪارگر نٿو ٿئي سگهي جيستائين مائٽسي ۽ انجنيري طريقا نه اختيار ڪيا وڃن يقينن قديمي لوڪ انهيءَ ڄاڻ ۽ ڏيکڪ کان وانجهيا هئا.

رني ڪوٽ نديءَ جي ٻائي جي پنج هيٺ ايندڙ زمين الهندي دروازي جي ٻاهران ۽ اندران مشعل سان ۴۸ چورس ميل هوندي. جيڪڏهن لباس ڪجي ته ۴۴ ڪلاڪن جي ۵ انچي بارش مان وڌيڪ وڌيڪ ۱۹۶۹ سيڪڙو ٻائي جو وهڪرو ٿئي ۽ ان کي سٺي بندوبست سان محفوظ ڪجي ته اهو به صرف جوار جي ۲۳۰۰ ايڪڙن لاءِ سس پورو ٿيندو. پر آگسٽ کان مارچ تائين وڏي پئماني تي بخارات ۽ اپريل کان جولاءِ تائين گهٽ بخارات ۽ هامي وارين ٻائي هيٺ آباد زمين جي نسبت صورتحال کي وڌيڪ ناماڙگار بنايو ڇڏين ۽ اهو به مشڪل ٿيو هجي جو اونھاري جي بارش جي وٽ تي ڪي فصل ٻوڪي سگهجن.

رني ڪوٽ ايراضي لاءِ مخصوص سڌي اندر ۵ انچ بارش

پوڻ ۾ امڪان هن ريت ٿئي سگهي ٿو:-

۱. ڏينهن ۾ هر ڏهن سالن مان ۱ سال .
۲. ڏينهن ۾ هر پنجن سالن مان ۱ سال .
۳. ڏينهن ۾ پنجن سالن مان ۲ سال .
۴. ڏينهن ۾ ۳ سالن مان ڪنهن هڪ سال سو ۱۰ وڏي مشڪل سان جولاءِ ۾ ۱۴ انچ ۽ آگسٽ ۾ ۲۱ انچ وڏي بارش پئي سگهي ٿي.
ٿورڙي وقت ۾ ۵-ن قسم جو پٺا پوڙ مينهن يقيناً قلبي جي دروازي کي نقصان نه پهچائيندو پر لوڙهي به ويندو اهڙي پٺا پوڙ اوڙڪ ضلع دادو جي گج وادي ۾ ۱۹۵۶ع ۾ آئي جنهن جي نتيجي ۾ ٽن تعلقن جو هي، دادو ۽ سيوهڻ ۾ ٻوڏ آئي ۽ منجهر به اچ ٿي ويئي. انهيءَ قسم جي تباهي صرف ۱۹۴۲ع ۽ ۱۹۴۸ع ۾ سنڌوءَ جي آڏل سبب انهن ٽن تعلقن ۾ اڳ ۾ ٿي هئي. جيئن ته انهيءَ اوڙڪ جو سمورو ٻائي ٻن ٽن ڪلاڪن ۾ سنڌوءَ ڏانهن هليو وڃي. انهيءَ ڪري دروازن کي ۲۵-۵ زار

ڪيوسڪ ۽ ٻئي خارج ڪرڻو پوئو. آئون هڪ سال چيني سڪون ٿو ته گهٽ ۽ گهٽ صديءَ ۾ هڪ ڀيرو ضرور اهڙي اوڙڪ آئي هوندي جنهن رني ڪوٽ جا سن ۽ موهن دروازا لوڙهي ڇڏيا هوندا ۽ اهي وقت وقت مرست ۽ نئين اڏاوت هيٺ آيا هوندا.
هن ايراضي جي ٻي آبهوائي ڏيکڻ ريت آهي.

ڏسو چارٽ ۱

اها آبهوائي ڏيکڻ هن ايراضي جي ۱۵۰ فارمس سان ورتي ويئي آهي جنهن سان پتو پويو ته نه هيءَ ايراضي ڪڏهن زرخيز ۽ آباد رهي آهي ۽ نه انهيءَ ۾ ايستائين زرخيزي آئي سگهجي ٿي جيستائين ٻي ڪٺان انهيءَ کي ٻائي بچائڻ جو انتظام ڪيو وڃي. اهڙي انتظام لاءِ هن صديءَ جي ابتدا تائين نه اهڙي ڄاڻ ۽ نه اهڙا ذريعا موجود هئا.
۱- ڪرڻل رشد جو هيءَ خيال صحيح آهي ته فصل (قلبي جي ديوار) جا گول برج يا سٺارا بعد جا ڳنڍيل آهن. يعني سٺارا

چارٽ ۱

هيو ميان ماهيانو ڊيوپوائنٽ گهر نسبتي حرارت

رليٽو هيو مڊني

جنوري	۵۱	۴۵	۵۰
فيبروري	۶۶	۴۹	۵۰
مارچ	۷۶	۵۲	۴۰
اپريل	۸۵	۵۵	۳۰
مئي	۹۳	۶۶	۴۰
جون	۹۹	۶۷	۵۵
جولاءِ	۹۳	۷۶	۶۰
آگسٽ	۹۱	۷۴	۶۵
سيپٽمبر	۸۸	۷۰	۶۰
آڪٽوبر	۸۲	۶۰	۵۵
نومبر	۷۲	۵۱	۵۰
ڊسمبر	۶۴	۴۹	۶۰

کي ملائي گول بنايو ويو هئو، ته جيئن تون رڪن جي ڪم اچي سگهين. هن جو خيال آهي ته اهي فضيلي ستارا منجھاسون جا ڏنل آهن نه ڪه لائيم اسٽون جا جن مان سڄو ڪوٽ جڙيل آهي. اصلي ستارا جيڪي مستطيل آهن سي ديوار سان لڳ رکيا ويا آهن. اڃا تائين موجود آهن. گول برج صرف دروازن جي ويجهو آهن. ۱۱- ڪرنل رشيد جو هي خيال به صحيح آهي ته قلعي جي فصل تير ڪمانن جي ويجهه جي خيال کان ڏاهيل هئي ۽ بعد ۾ انهي جي چهارن کي انهي ڪري وسيع ڪيو ويو ته جيئن ڏيڙي ڪمان ڪري بهتر نموني استعمال ڪري سگهجي. ۱۲- ڪرنل رشيد جي دعويٰ آهي ته چين جي عظيم ديوار ۱۱- وري ڪوٽ درميان ڪافي هڪ جهڙايون آهن. انهي ڪري ڪرنل صاحب انهن ٻنهي جي اڏيندڙن درميان سڌي تعلق هئڻ جو ڏس ڏيندي ڪا به هڪ سچو سچو ڪري. اها هڪ اڙي قياس آرائي آهي جنهن جي پيپرائسي لاءِ آرڪيالاجيڪل ثابتن جي ضرورت آهي.

۱۳- ميري ۽ شيرگڙهه جي ننڍن ڪوٽن ۾ موجود جڳههون ۱۹ صديءَ جي اوائل ۾ ڏلهن جون ٺهرايل هونديون هڪجي بعد انگريزن ۱۸۷۰ع ۽ ۱۸۸۵ع ڌاري سڌاريو يا مرمت ڪرائي. برطانوي لشڪر هن قلعي کي ڪڏهن به استعمال نه ڪيو. اهي عام طبقات الارض جا برطانوي ماهر مسٽر اسٽالزڪا، سارڊن ڊنگن، برسي سيلين ۽ بلنفلورڊ هئا جن وري ڪوٽ، لڪي، ڪيرٿر، ناري، گاج ۽ منچر جي پٿرائين هڏن (فاسل) تي تحقيقات ڪندي آڪٽوبر - مارچ جي دورن دوران ڪوٽ ميري جي لائين ۾ رهائش

ڪئي هوندي. اهي ڪردون جن تي وري ڪوٽ اڏيل آهي سي اٽڪل ۴۸ کان ۶۳ ملين سال پراڻيون آهن ۽ پڙهڻ جي سامهون واري ڏس کان سن جي سامهين ڏس تائين پکڙيل آهي. انهنجي جملي ڊيگيم اٽڪل ۲۵ ميل آهي. وري ڪوٽ جي ايراضي ۱۱۱ چاندارن جا پٿرائيل هڏا (فاسل) مثلاً هيٺ ۱۱۱- سڄي وٺ فاسل جي صورت ۾ مليا آهن. ان سمي ڪير ڏيندڙ جانور موجود نه هئا ۽ هڪي اوسر جي دور سان لنگهي ويا هئا. ميري ڪوٽ اندر موجود لائين ڪمان اڳ ممڪن آهي ته اني اڳوڻن جڳهين جا ڀر هجن. ڪجهه پراڻي عمارتن جا ڌڙا اڃا به ڏس ۾ اچن ٿا. جيڪڏهن آرڪيالاجي کاتي وارا انهن جي ڌڙن کي ڪن ته شايد قلعي جي صحيح عمر ۽ دور جي پروڙ پوڻ سان ٿي پوي.

۱۴- ميري ڪوٽ جي منهن واري دروازي وٽ مستطيل ستارو هئو جيڪو بعد ۾ گول شڪل ۾ تبديل ڪيو ويو. ڪرنل رشيد به انهي جي نشاندهي ڪئي.

۱۵- ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ڪرنل رشيد کي لکيو هو ته وڏو قلعو اندرين ٻن ننڍن ڪوٽن سميت ٺاهڻ ڪن لاءِ نواب ولي محمد خان لغاري جي نگراني هيٺ ٺهرايو ويو هئو. جيئن ته دروازه ان جي غير موجودگي ۾ لڳايا ويا هئا انهي ڪري اهي ناقص رهجي ويا. اهي لوهي، سڀن وارا رڪ جا دروازا بعد ۾ وڏي بارش جي ٻاڻي سبب لڙهي ويا. سڄي وٺ رستن جيئن مڙهي وڌون. هن قلعي جي اڏاوت تي اٽڪل سترهن لک رپيا خرچ ٿيا. فتح ناسي جي بيان مطابق هي قلعو ۱۲۴۶-۱۲۲۷ هجري ڌاري اڏجي راس ٿيو. مسٽر اي ڊبليو هيگس (A.W. Hughes) ۱۸۷۹ع جي سنڌ گزيٽر ۾ به ساڳئي ڳالهه کي ميري ڪوٽ لکيو

آهي ته اهو قلعو ۱۹ صدي جي اوائل ۾ پڻ ٺاهڻ ڪرڻ ٺهرايو. هي صاحب ڪنهن ڊبل هوسٽ ڪوارٽر ماسٽر جنرل جيني آرمي جي رهڙت جو حوالو ڏئي ٿو جنهن ۾ چاڻ ويو ويو آهي ته هي قلعو پڻ ميري هڪ ڪم عسڪري ۽ مراد علي طرفن ۱۸۱۲ع ۾ ۱۲ لک رپين جي خرچ سان ٺهرايو ويو.

۱۶- ڪرنل رشيد انهن بيانن کي رد ڪرڻ ۾ هٿ ڪيو آهي ڇاڪاڻ ته هيڙي وڏي قلعي جي اڏاوت لاءِ تمام گهڻو پورعيو ۽ وڏو ڌڻو، تنهن ۽ انجنيري مهارتون گهربل هيون. ڏانهن صرف ننڍي پئماني تي قلعي جي مرمت ڪرائي ۽ اڀرندو دروازو وجهرايو. هر سو به سڀن جي اوڙ ڪ هئي نوڙهي ڇڏيو. شايد هڪ صدي دوران ٻه دفعا اهو ڪم ٿيو هوندو جيڪو اڳتي هلي ڇڏي ڏنو ويو. جيئن ته اڳ جا تجربا به انهن ڪمان مختلف نه هئا انهي ڪري قلعي جي مسلسل استعمال جو خيال ترڪ ڪيو ويو.

۱۷- ڪرنل رشيد محترم جي - ايم - سيد جي سند جي آڌار تي هيءَ راءِ قائم ڪئي آهي ته وڏي قلعي جو تعلق اسڪاٽين دور يعني پهرين صدي قبل مسيح ۽ ميري ڪوٽ جو واسطو اسڪاٽين سان آهي. پنهنجي چنڊ چنڊ لاءِ هي سند جي مختلف حڪمتن جا دور به پڌرائيو، پر اهي تاريخي اعتبار ڪان ناقص آهن. اسان هيٺ انهن حڪمتن جو سڌاري صحيح ڪيل سن نامون ڏيون ٿا.

ڏسو چارٽ ۲

۱۷- هن چارٽ مان آساني سان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته

ڇاڙت ۲

سنڌ جي حاڪميتن جو سن نامو—Chronology

سیریل نمبر	نالو حاڪمیت	ڪرنل رشید جا ڏنل سن دور	صبح -ن دور	جملي عرصو
۱-	اشیمینینس	—	۱۹ کان ۴۵۰	۱۱۱ سال
۲-	سنڌي مڪاني حڪومتون	—	۴۵۰ کان ۴۰۰ ق-م	۷۸ سال
۳-	سڪندر ۽ پونیر	۲۲۵ ق-م	۲۲۵ کان ۲۲۳ ق-م	۲
۴-	موریا گهرايو	—	۳۲۱ کان ۱۸۷ ق-م	۱۳۴
۵-	بگڙين يوناني	—	۱۸۴ کان ۷۰ ق-م	۱۱۴
۶-	اسڪانڊینس	۲۰۰ کان ۱۰۰ ق-م	۷۰ ق-م کان ۷۶ ع	۷۶
۷-	پارٿينس	۱۰۰ کان ۵۰ ق-م	۷۶ کان ۷۸ ع	۲۲
۸-	ڪشن (اڀرندڙ)	—	۷۸ کان ۱۷۵ ع	۹۷
۹-	پارٿينس (لوتو سنڌ)	—	۷۸ کان ۲۸۳ ع	۲۰۵
۱۰-	پارٿينس (سموري سنڌ)	—	۱۷۵ کان ۲۸۳ ع	۱۰۸
۱۱-	ساماني	۳۲۵ کان ۵۰ ق-م	۸۳ کان ۳۵۶ ع	۷۳
۱۲-	ولیکاز	—	۳۵۶ کان ۴۱۵ ع	۵۹
۱۳-	سنڌي مڪاني حڪومتون	—	۴۱۵ کان ۴۷۵ ع	۶۰
۱۴-	مالو اڃا هن	—	۴۷۵ کان ۴۹۹ ع	۲۴
۱۵-	رئيس	—	۴۹۹ کان ۶۴۱ ع	۱۴۲
۱۶-	ارمن	—	۶۴۱ کان ۷۱۱ ع	۷۰
۱۷-	آرمي گورنر	—	۷۱۵ کان ۷۲۵ ع	۱۰
۱۸-	هيپاسي گورنر	—	۷۱۱ کان ۷۵۰ ع	۳۹
۱۹-	هباري (قريش)	—	۷۵۱ کان ۸۵۴ ع	۱۰۳
۲۰-	سومرا	۱۲۵۰ کان ۳۱۰ ع	۸۵۴ کان ۱۰۱۱ ع	۱۵۷
۲۱-	سما	۱۳۲۵ کان ۱۳۵۰ ع	۱۰۱۱ کان ۱۵۲۳ ع	۲۴۰
۲۲-	ارغون	۱۳۵۰ کان ۱۴۴۵ ع	۱۵۲۳ کان ۱۵۵۴ ع	۱۷۳
۲۳-	ترخان	۱۴۵۰ کان ۱۵۵۵ ع	۱۵۵۴ کان ۱۵۹۱ ع	۳۰
۲۴-	مغل گورنر	۱۵۰۰ کان ۱۷۰۰ ع	۱۵۹۱ کان ۱۸۷۰ ع	۲۷
۲۵-	اڀرندڙ	—	۱۸۷۰ کان ۱۵۹۱ ع	۴

ڪوٽ ڪڏهن ڏهرايو ۽ استعمال ڪيو ويو هوندو.

الف—انگريزن انهي ڪوٽ کي ائين ڏٺو هئو جيئن اسين ڏسونس پيا. هي ڪوٽ انگريزن جي ڪم جو نه هئو.

ب—ڏانهن آنجتي سمرت ڪرائي. ڪپڙي رياستي ڪارج کي نظر ۾ رکندي سا سمجهه ۾ نه ايندڙ آهي. پر شايد شڪار جي شغل لاءِ آنجتي سمرت ڪرائي ويئي هوندي. قلعي جي سمرت واري عرصي دوران انهي ٽن ڌارين طاقتن سان مقابلي جو خطرو يا انديشو هئو.

(۱) اڌن، جنجو هاڪ— شاه شجاع جلاوطني جا ڏينهن گهاري ندي شڪار ورور ۾ خيما ڪوڙيو ويٺو هئو ۽ موجوڊه جڪب آباد ۽ شڪار ورور ضلعن جي وڏي ايراضي تي قبضو ڪيو هئو. شاه شجاع ۾ ايتري به پوڄ نه هئي جو سالن کان وهل ۽ يادون ميسر کان وڌي سگهي. انهي ڪري شاه شجاع کان بچڻ لاءِ سرن قلعي جي سمرت ڪرائڻ ضروري نه سمجهي هوندي.

۲—پنجاب ۽ سکن جي اڀرندڙ طاقت جي رد عمل طور ان دور جي ميرن پنهنجي اترين سرحدن جي بچاءَ لاءِ به ڪو جوڳو انتظام نه ڪيو هئو. انهي ڪري اهو چوڻ صحيح ٿيندو ته مير ڪرم علي ۽ مير مراد علي جي دور ۾ سڪ سنڌ لاءِ ڪو به خطرو نه هئا.

۳—سن ۱۸۱۷ع ۾ ڪڇ جي راجا سان ڏاهه هيٺ انگريز ڪڇ ۾ موجود هئا. راجستان جي راجائن سان ۱۸۱۵-۱۸ ۾ سندن ماهدا ٿيل هئا. هنن مرهٽن کي شڪست ڏني ۽ پيشوا کي ۱۸۱۷ع ۾ تخت تان لاهي ڇڏيو هئو ۽ اهي هاڻي سنڌ جي ڏاکڻي ۽ اڀرندي

هراڻ، عباسين ۽ اموي گورنرن سان ٻه لاکو ڪري سگهجن ٿا.

ٺٽ - برهمڻ ۽ راءِ راج ٺٽي نظر وجهڻ سان اڳ هلندڙ انتظامي ۽ ثقافتي جهڙوڪ جي تسلسل جو پتو پوي ٿو. ان وقت به قلعو استعمال ۾ ايندڙ نه هئو ڇاڪاڻ

تہ محمد بن قاسم سيوهڻ تي ڇڪو هئو ڪيو سو انهن ٺٽي ڪري-ن واري رستي کان ٺٽي ڪيو هو، جيڪو رستو قلعي واري هنڌ کان اولهه ۾ ڇهه ميلن جي پنهنجي تي هو. محمد بن قاسم اوچتو بنا ڪنهن رڪاوٽ جي سيوهڻ پهچي ويو.

ٺٽ - سن ۳۵۶ع کان ۴۷۷ع درميان سنڌ جون شاهي حڪومتون ۽ مڪاني حڪومتون ايتريون ڪمزور هيون جو اهڙي وڏي قلعي جي اڏاوت ٿي نه پئي ڪري ٿي سگهيون ۽ نه پوريون.

پ - سنڌ ٽي ساسانن جو قبضو تمام ٿورڙي عرصي لاءِ رهيو. هنن پنهنجو گچ وقت الهندي بلوچستان جي قبضي تي صرف ڪيو. هنن کي بازنطيني رومي شهنشاهيت کان الهندي مهاڏ تي مسلسل خطرو درپيش هو. انهي ڪري اڀرندي سرحد تي هيڏي ماري قلعي ٺهرائڻ جو ڪوبه مقصد نه هو.

ج - ڪشن قوم جو اتر سنڌ تي ۽ ٻارئينن جو لوئر سنڌ تي قبضو هئو. انهيڪري ظاهر آهي ته ڪشن اهو قلعو ٺهه ٺهرايو هوندو. ٻارئينن جو راج ڪڇ ۽ ڪڏياواڙ، اتر ڪجرات ۽ مالاوا تائين هئو. هنن جون اهر سنڌ وٽ ڪئن سان گڏيل سرحدون هيون. لائن هنن به ٽڪرن ۾ اهو قلعو واديءَ سنڌ کان اتر ڏانهن ٿيندڙ عملي کي منهن ڏيڻ لاءِ نه ٺهرايو هوندو. ازانسواءِ هنن جي حڪمراني فقط ۳۳ سالن تائين رهي.

جهڙوڪ ڏنل ڇاڙت جي شروعات

سڄي سنڌ

۱۷۰۰ کان ۱۷۳۶ع ۳۶

لوئر سنڌ

۱۷۰۰ کان ۱۷۸۳ع ۸۳

۱۷۸۳ کان ۱۸۴۳ع ۶۰

۱۸۴۳ کان ۱۹۴۷ع ۱۰۴

۲۵ - ڪلهوڙا ۱۷۰۰ کان ۱۷۸۳ع

۲۶ - ٽالپر ۱۷۸۳ کان ۱۸۵۷ع

۲۷ - انگريز ۱۸۵۷ کان ۱۹۴۷ع

پ - ارغونن ۽ قراچين وانگيان

مغل گورنرن جو به صرف وڏن شهرن تي قبضو هئو. ٻهراڙين تائين سندن هندي پنهنجي فقط ڏيڻ آڳوڻ تائين هئي، سا به طاقت جي استعمال سان. لڏا آهي به قلعو نه ٺهرائي سگهيا هوندا. ازانسواءِ انهن جي دور جي تاريخ به لکيت ۾ موجود آهي، جنهن مان اهڙو ڪوبه ثبوت نٿو ملي.

ٺٽ - هي قلعو سما حاڪمن به نه ٺهرايو هوندو ۽ نه ئي انجي ڪا مرمت ڪرائي هوندي يا پنهنجي قبضي هيٺ رکيو هوندو. ڇاڪاڻ ته جڏهن شاهه بيگ ارغون سيوهڻ کان ٺٽي هلائڻ ڪري ويو هئو ته انهن ٽڪرن واري رستي کان ٺٽي ويو هئو ۽ اندازو آهي ته قلعي جي الهندي دروازي کان ۶ ميلن جي مفاصلي تان لاسگهانو ٿيو هئو. انهي رستي تان اوچتو ٺٽي تي ڪڙڪي هنن ٺٽو تاراج ڪيو. سنن کي شاهه بيگ جي انهي رستي کان اچڻ جو ڪمان به نه هئو. جيڪڏهن انهي دور ۾ قلعو استعمال ۾ ايندڙ هجي ۽ ته انهي ارغوني آفت ڪي اتي ٺٽي پنڌ ڏيئي سگهجي ها.

ٺٽ - سورن جي صاحبيءَ جو ڏکيو دور قلعي وقتي سان دهليءَ جي ڏنن ڀرڻ واري رنڊڪن ۾ رنڊو ويو ۽ ڪيترائي ڀيرا بکر سيوهڻ به هٿان وڃيا ۽ -ن ازانسواءِ هنن جي سرگرمين جو مرڪز لوئر سنڌ هئي جنهن ڪري چئي سگهجي ٿو ته سورن به اهو قلعو نه ٺهرايو هوندو.

ٺٽ - سڳيا مشاهدا ۽ مثال

سرحدن تي پنهنجي ويا هئا. ٺٽي سگهيو ته سورن انگريزن جي ڊپ کان سهائي جي صورت کي نظر ۾ رکندي قلعي جي مرمت ڪرائي هجي. ميرن ٿر ۾ مٺي ۽ اسلام ڪوٽ ۾ ڪچا قلعا اڏايا. اسلام ڪوٽ ۽ عمر ڪوٽ جي قلعي جي اسم مرمت ڪرائي. پر اهڙو به سچاڻون ته انگريزن جي بارودي مشين سان سيوهڻ اهي قلعا ڪوڙي ست جهلي سگهندا. رڻي ڪوٽ جي مرمت اسم شايد ساڳئي حڪمت عملي تحت ڪرائي ويئي هجي ته جيئن هن ڪشادي قلعي ۾ ڪنهن سميت پناهه وٺي سگهجي. ڏسجي ٿو ته هنن کي رسد جي ذريعي، پاڻي جي موجودگي، ڪوٽ حوراک ۽ مواصلات کي ڪي ڪلي رکڻ جو ڪوبه خيال نه هئو. غلبا هٿي اها به سنڌ نه هئي ته انگريز سنڌو نديءَ ۽ ماوڻي رستن کان ايندا. قلعي جي مرمت ڪرائي ويئي پر وڏا دروازا، جنهن نئين سر اڏاوت ڪرائي ويئي، بعد جي ڀڃاڻ پور ۽ مينهن سبب لڙهي ويا.

پ - ڪلهوڙن جي دور جي تاريخ ڇڏي ۽ ريت لکيت ۾ محفوظ آهي. رڻي ڪوٽ جي ايراضي سن ۱۷۳۶ع تائين نالي سان ٺٽي جي مغل گورنرن جي هٿ هيٺ هئي جيڪا بعد ۾ نورمحمد ڪلهوڙي جي حوالي ڪئي ويئي. ڪلهوڙن کي سنڌ جي ميدانن ۾ آب پاشي جي ڪمن ۾ وڌيڪ دلچسپي هئي انهيڪري اهي هتي قلعو نه ٺهرائي سگهيا هوندا.

ڏيک ڀل آهي ته اشيمنون سنڌ تي ۵۱۹/۴۰۰ قبل مسيح کان حڪمراني ڪئي. اها دنيا جي پهريون عظيم شهنشاهيت هئي. انهن کي اوي-ريا ڏکڻ کان ڪنهن به حملي جو خطرو نه هئو ڇاڪاڻ ته ان وقت ننڍي کنڊ ۾ ننڍيون ننڍيون مڪاني هونديون. هنن جا يونان سان ۴۹۰ ق م ۽ اڃان به اڳ کان کي تڪرار هئا. انهي ڪري البته انهي محاذ تي قلعي جي ضرورت هئي جيڪي اڏايا به ويا پر انهن مان ڪو به رني ڪوٽ جيئن نه هئو. انهي ڪري چئبو ته سنڌ هينڊو وڏو قلعو انهن به نه ڏهرايو هوندو. هنن اتر الهندي ننڍي کنڊ ۽ ايراني نار درميان سنڌو ندي جي رستي واهر ۽ لوڪرن جي ڪوشش ڪئي جيڪا ان وقت قلعي جي اوڀر ۾ ۳۶ ميلن جي مفاصلي تي وهي رهي هئي.

ج - ڪندر جي هن ايراضي واري فتح جي تاريخ چڱي ريت لکيت ۾ محفوظ آهي. هن سامو (سمبا) راجا جو ذڪر هن ۾ ۽ ۴۰۰ ق م ۾ انهن ٽڪرين ۾ اهڙي قلمي حوالو ڪيو ته اهي اڻ نه ٿو سگهي. ڪندر موندئي موجوده قلعي واري سنڌ کان ۴۰۰ ق م ۾ اوي ۽ ڏکڻ ۾ پٽالا ۽ لڀڙ هارن (باربرڪان يا پيپور؟) وٽان لنگهيو. لهندا اهڙي صورتحال ۾ هڪي اتي قلعي ڏهرائن جي ڪا به ضرورت نه هئي.

ج - موريا گهراڻي جو ۳۲۲ ق م ڌاري سنڌ تي قبضو هئو. هنن ۳۰ ق م ۾ بهنهنجن سرحدون بلوچستان ۽ افغانستان ۾ پنج سئو ميل اڳيان وڌائي ڇڏيون هيون. ڇاڪاڻ ته سيلوڪس اهي علائقا چندرگپت کي ڏني ڇڏيا هئا. سيلوسي الهندي محاذ تي

پن هينن بادشاهن سان اڏيا هيا. انهي ڪري مورين سان هنن جا دوستا لاڳاپا هئا. چندرگپت سيلوڪس جي ڌيءَ سان شادي ڪئي هئي. اهڙين حالتن ۾ الهندي سرحد کان ۵۰۰ يا ۱۰۰۰ ميلن جي مفاصلي تي قلعو اڏرائڻ بي معنيٰ ٿو لڳي. اهو قلعو سندن گادي واري شهر پٽالي پٿر ڏانهن ويندڙ واهاري رستن جي حفاظت جي ڪم جو به نه هئو. ٻي ڳالهه ته ان وقت ڪوئي ٽرنڪ رستو ئي مڪي ڇانو رستو هئو.

ج - بنگارين يوناني جن سيلوڪس کان ۳۵۰ ق م ۾ چند آزاد ڪرائي سي ننڍي کنڊ ۾ ۱۶۷ ق م ۾ موريا گهراڻي کان هڪمران ٿيا. هر جلدي ئي بنگارين پسن بنگارين يونان اڳواڻي هيٺ خود مختار سلطنت بڻي، پر پنهنجي سوت سلطنتن جا لاڳاپا دوستا نه ٿي سگهيا. انهي کان ٿورو پوءِ مغربي شهنشاهيت ۾ پارٿين سيلوڪس جي جاءِ والاري. اتر ۽ اولهه ۾ ٻين مخالف قوتن جي موجودگي سببان انڊوگريڪس کي، جنهي قبضي هيٺ سمورو اتر اولهه ننڍو کنڊ کنگا جمن دواڻي تائين هئو، پنهنجي رني ڪوٽ ايراضي سميت سرحدن جي حفاظت جو اونڌو هئو ۽ ساڳئي وقت اولهه ۾ پارٿين جو به ڪڻڪو هئو.

ٻهين صديءَ ق م ۾ دنيا جي پهرين شهنشاهيت اشيمنون قائم ڪئي اها شهنشاهيت اٽڪل ۳۳۰ ق م ۾ زوال پذير ٿي آخر تباھ ٿي وئي، جنهن جي ڪنڊرن تي ڪندر جي شهنشاهيت تعمير ٿي.

ڪندر جي سن ۳۲۲ ق م لاڏاڻي ڪندڙن جي شهنشاهيت به ڏکڻ ڏکڻ ۽ ڏکڻ ڏکڻ ۾ ڪنڊن ۾ شاهن

ٿيون. هي ڪيترن مڊون وڃي ٿي مڊو. (۱) مصر ۾ ٿلهي جو راج، (۲) ننڍي کنڊ ۾ چندر گپت سوربا جي سلطنت (۳) فارس، ميسوپوٽيميا، يونان، اناطوليئم، شام وغيره جي ايراضين درميان سيلوسي راج.

سن ۳۰۱ ق م کان پوءِ قديم دنيا هنن ٽن شهنشاهيتن ۾ ورهايل رهي. (۱) آيرندي (۲) الهندي ۽ (۳) مرڪزي هيٺين چارٽ مان انهن سمورن شهنشاهيتن جو سن نامو ڇڪاسي سگهجي ٿو. تاريخ وار سمور شهنشاهيتن جو چارٽ.

ڏسو چارٽ ۳

قلعي جي حڪمت عملي موجوده وقت سنڌو ندي قلعي کان اٽڪل ۱۸ ميل پري آهي. سن ۱۵۰ ق م ۽ ۱۰۰ ع درميان اها موجوده وڪري واري سنڌ کان ۱۸ يا ۲۰ ميل اوڀر ۾ وهندي هئي، جيڪو فاصلو قلعي جي اوڀر کان اٽڪل ۳۶ يا ۳۸ ميلن جو هئو. سنڌو نديءَ جي رستي حملو ڪرڻ نه هئو ڇو جو بنگارين، يونانين، پارٿين ۽ اسڪائٿين جو اتر اولهه ننڍي کنڊ تي پشاور کانوڏي گجرات جي بروج تائين قبضو هئو ۽ ننڍي کنڊ ۾ هنن سان مهاڏو اٽڪائڻ وارو ڪوبه نه هئو. جيڪڏهن اهڙو ڪو حملو ٿئي ته اهو ٻي آڙ لشڪر کي پهرين ۱۵ يا ۱۶ ميلن تائين ٻڌي ملي سگهي ۽ پر انهي سان پوءِ ڪن ٻائيءَ جو ڦڙو به نه ملي سگهي ها. اها صورتحال لشڪر جي چرپر ۾ قلعي جي گهري کي ناممڪن بنائي ٿي ڇڏي، لهندا اهڙي حالت ۾ لشڪر جا گهڙا آڇ کان ئي پري وڃن ها. قلعي تي حملو الهندي رستي کان ٿي سگهيو

چارٽ ۳

سال	الهندي	هرکزي	اڀر ندي	سنڌ جي صورتحال
۳ صدي ق.م	يورپ جي ننڍي بادشاهي ۽ مصر جا ٽالمي بادشاه	سيليوسي	موريا گهراڻو	سنڌ موريا سلطنت جو حصو.
۲ صدي ق.م آخري.	مصر ۽ ٽالمي بادشاه ۽ روم جي شروعات	سيليوسي ۽ هارٿين جي شروعات (۲۴۸-۲۰۷ ق.م)	موريا گهراڻو	موريا سلطنت جو حصو.
۱۸۴ ق.م	مصر ۽ ٽالمي ۽ يورپ ۾ روم جو قهلاءَ	سيليوسي ۽ هارٿين جو طاقت ۾ اچڻ لاءِ اپڙ	بنگيريا ۽ بنگارين يوناني - پاڪستان جي موجوده ايراضي، ڪڇ - ڪاٺياواڙ ۽ گجرات، هندستان ۽ موريا جي جاءِ تي ننڍيون مڪاني حڪومتون.	بنگارين يوناني - سنڌ فتح ڪرڻ ۽ سنڌ اندوگريڪس سنڌ ۾.
۱۴۵ ق.م	يورپ ۽ روم جو قهلاءَ - مصر ۽ ٽالمي.	ايران ۽ هارٿيني	بنگارين يوناني بنگيريا ۽ - پاڪستان، ڪڇ، ڪاٺياواڙ ۽ گجرات جي موجوده ايراضي ۾ اندوگريڪس.	سنڌ ۾ اندوگريڪس.
۷۴ ق.م	رومي شهنشاهيت	ايران ۽ بلوچستان ۾ هارٿينس	پاڪستان، ڪڇ، ڪاٺياواڙ جي موجوده ايراضي ۾ اسڪائينس کان سنڌ فتح ڪرڻ.	اسڪائينس جو اندو گريڪس کان سنڌ فتح ڪرڻ.
۴۴ ق.م	رومي شهنشاهيت	پاڪستان جي موجوده ايراضي (مواع سنڌ ۽ ملتان) ۾ هارٿينس ۽ راج.	سنڌ، ڪڇ، ڪاٺياواڙ وغيره ۾ اسڪائينس	سنڌ ۾ اسڪائينس
۴۶ ع	رومي شهنشاهيت	هارٿينس	هارٿينس	هارٿينس جو اسڪائينس کان سنڌ وٺڻ.
۷۸ ع	رومي شهنشاهيت	هارٿينس	ڪشن - (لوتر سنڌ تي هارٿين جو قبضو) ڪشن	اڀر سنڌ ۽ ڪشن لوتر سنڌ ۾ هارٿين اڀر سنڌ ۽ ڪشن
۱۴۰ ع	رومي شهنشاهيت	هارٿينس	ڪشن	سنڌ ۾ ڪشن
۲۳۰ ع	رومي شهنشاهيت	ساساني	گهتا - هن جو	سنڌ ۽ واپڪاز
۴۰۰ ع	رومي شهنشاهيت	ساساني	گهتا شهنشاهيت کي توڙڻ	سنڌ ۽ راءِ
۵ صدي جي ۶ چاڙهي ۽ ۶ صدي جي شروعات	بازنطيني يا مشرقي رومي شهنشاهيت	ساساني	ننڍي ڪنڊ ۾ خود مختار مڪاني حڪومتون	سنڌ ۾ راءِ
۶ صدي ع	بازنطيني يا مشرقي رومي شهنشاهيت	ساساني		

ستين صدي جو مشرقي بازو طيني عرب شهنشاهيت هرشا شهنشاهيت سنڌ ۾ راو
پهرين ۱۱ يا مشرقي روسي شهنشاهيت

ٿي. اهڙن حملن کي نظر انداز نه ڪري سگهيو هئو. اهو ريتو ٽڪرين جي سوڙهي لنگهه مان گذريو. ڪن هنڌن تي رستو ايترو سوڙهو آهي جو مورگهن ۵ ڦٽ جو ويو رهي ۽ فاصلي جو وڏو حصو تير ڪمان جي ٻهچ جيترو ويو. بچي رستي جي ٻنهي پاسن موجود ٽڪريون ڪسي خاص آگاهيون نه آهن. هاڻي ڪن ڪن هنڌن تي سڻو، جيتوڻيڪ سڄي زميني ۽ قدرتي زميني ٻئي جي نهر به موجود آهي. حملہ آور لشڪر جيڪو منجهر ڀنڊ ڪن هن ايراضي ۾ داخل ٿيو سو قلعي جي الهندي پاسي تهن ميل لنگهه ڪمان اڳ چنڊ ميلن جي مفاصلي تي رنڊجي سگهيو. هن رستي کان قلعي تائين صرف ٻن سوڙهن ۽ ٻنهي دوکو ڏهندڙ پيڙن ذريعي پهچي سگهجي ٿو جيڪي قلعي کان هر ڊگهه ۱۶ ميل پري آهن. جيڪڏهن حملہ آور لشڪر رستو ٻار ڪري قلعي اڳيان لنگهي ۽ ڌراوت پهچي ته انهي لنگهه جي ڪوڙڪي ۽ ڦاسي سگهيو جو ڪو صرف ۳ ڦٽ ويڪرو آهي. اهڙي ريت ٽڪرين واري پاسي کان حملہ آور لشڪر جي فتح جو مشڪل سان ٿي ڪو امڪان ٿي سگهيو.

الموس جي ڳالهه صرف هيءَ آهي ته قلعي جي انهن فائنڊن جي باوجود به اهو ڪنهن ڪم جو نه ٿي سگهيو. ڇاڪاڻ ته صديءَ ۾ هڪ ڀيرو ضرور انجا دروازا مينهن جي اوڙڪن سبب لڙهي ويندا هئا.

مٿي ڏنل ٻن حاڪمن

شهنشاهين جي سن ٿاسي جي اهااس مان پتو پوي ٿو ته -

۱- جڏهن بشڪر يونانوسن (باختر يوناني) ۱۸۴ ق- ۾ ٿيئي ڪنڊ جا الهندا علائقا فتح ڪيا ته بشڪريا هنن جي هٿن مان ٽڪري وڃي هنن جي هم وطنن جي سلطنت جو حصو ٿيو. اهي هندستاني بشڪرين يا انڊوگريڪس (هندي يوناني) اثر کان لڳاتار ڊپاءَ هيٺ رهيا. جيئن ته هنجي گادي ٽڪسلا ويجهو هئي، انهي ڪري هنجي ڪيرٿر جبل ۾ هن قلعي اڏرائڻ بجاءِ خيبر لڪ جي حفاظت ۾ بچاءُ جو زياده اونو هئو.

۲- سن ۱۳۵ ق- ۾ جي لڳ ڀڳ سيلوسن جي شهنشاهيت جو آپرندو حصو هنجي هٿن مان ٽڪري ٻارڻن جي قبضي هيٺ اچي ويو. اهي خود عراق ۽ شام ڏانهن لڙي ويا. الهندي بلوچستان جو ڳچ حصو ٻارڻن شهنشاهيت ۾ شامل رهيو. انهن حالتن ۾ انڊوگريڪس کي مجبور ٿي پنهنجي الهندي سرحدن کي قلعي بند ڪرڻو پيو هوندو.

۳- اٽڪل ۸۰-۹۰ ق- ۾ ڌاري اهلودوٽس جي وفات کانپوءِ اسڪائينس سنڌ فتح ڪرڻ لاءِ اڳتي وڌيا. ڇو وڃي ٿو ته اهلودوٽس جا ٽي هڪ هرڪزولس، ڊايونيس، اهلوفنس ۽ هنجو سوٽ مڪران جي ٽڪرين ۾ حملي آورن مان وڙهندي مارجي ويا. پر اسڪائينس سنڌار رستي بولان لڪ کان آيا. هنن بهريانن سنڌ ۾ خيما کوڙيا ۽ پوءِ پنجاب ڏانهن وڌيا. جيئن ته انهي دوران مڪران خود ٻارڻن جي قبضي

هيٺ هئو، انهي ڪري اهي ٽڪريون هن لڙائي ٿيڻ جي ڳالهه ڪئي وڃي ٿي سي ممڪن آهي ته مڪران جي ٽڪرين بجاءِ جيڪي اسڪائينس لشڪر جي پيشقدمي واري واٽ کان پري هيون، رني ڪوٽ جي پسگردائي ۾ ڪيرٿر سلسلي جون ٽڪريون هجن.

۴- سن ۴۴ ق- ۾ ڌاري ٻارڻن سڄي بلوچستان، پنجاب ۽ اتر الهندي سرحدي علائقن تي قبضو ڪرڻي ورتو هئو. اٽڪل سنڌ گجرات ۽ ڪڇ اسڪائينس (ساڪا لوڪ) جي قبضي هيٺ هئا. جيڪڏهن اهو قلمو انڊوگريڪس يونانين نه ٿو ٻارڻو هئو ته پوءِ اسڪائينس پنهنجي دور ۾ مجبور ٿي ان وقت قلعي جي مرمت جو ڪم هٿ ۾ کنيو هوندو.

۵- اٽڪل ۱۴۷ ع- سن ڌاري اسڪائينس (ساڪا لوڪ) جي طاقت ٻارڻن جي مقابلي ۾ گهٽجي ويئي ۽ ٻارڻن ۴۶ ع- ڌاري سنڌ تي قبضو ڪري ورتو. اهڙي طرح ساڪا لوڪن ٻن ۴۰ سالن لاءِ سنڌ تي راڄ ڪيو. ٻارڻن پنهنجي انهي ۳۰ سالن جي مختصر راڄ دوران يقين اهو قلمو نه ٿو ٻارڻو هوندو، جڏهن ته انهي عرصي دوران سندن حالت به ڏاڍي تيز ڪئي ڇاڪاڻ ته مٿن ڪنهن قوم ڊپاءُ ڏينهن به ڏينهن وڌندڙ هئو.

۶- سن ۷۸ ع- ڌاري ڪشن لوڪن اتر الهندي ننڍي ڪنڊ جي وڏي حصي تي قبضو ڪيو. صرف لوئر سنڌ جو علائقو رٿين جي قبضي هيٺ رهيو. لهنذا انهي عرصي دوران به قلمو نه ٿو ٻارڻو ويو هوندو.

۷- سامانين سنڌ تي
۳۵۹-۲۸۳ع تائين راج ڪيو.
هنن کي الهندي مهاڏي رومي
شهزاهيت جهڙي مضبوط دشمن
کي منهن ڏيڻو هئو ۽ اڀرندي
سرحدن تي ڪنهن سان به مهاڏو
نه اٿڪائڻو هيس. هنن سنڌ تي
۶۴ سالن لاءِ نالي مانر راج ڪيو
۽ هنن کي قلعي جي اڏاوت جي

ڪا به گهرج نه هئي.
۸- اهڙي ريت مٿين سڀني
بعث ۽ پنجڀڻ سان اهو نتيجو
ڪڍي سگهجي ٿو ته رني ڪوٽ
جو قلعو يا ٿله اندوڻڪڙين
يوناني-ن ۹۰-۱۴۵ ق - م
ڌاري ٺهرايو هوندو يا وري
۷۴ ق. م ۽ عيسوي سن جي ابتدا
ڌاري اسڪائٽيس اڏايو هوندو.

اهو دور بارشريڪان (پنهور) ڪن
وڏي پئماني جي واپار وارو دور به
آهي. لهندا لازمي طرح اهو قلعو
نگرين واري واپاري رستي جي
حفاظت ڪندو هوندو. اهو رستو
ڪاهه جي ڪم اچڻ سان گڏوگڏ
هام طرح وڻندڙ واپاري رستو به هئو.

اولمپڪ راندين جي شروعات (۷۷۶ قبل مسيح)

اڄڪلهه هر چوٿين سال جيڪي
اولمپڪ رانديون ٿينديون رهن ٿيون
اهي تمام ڊگهي عرصي کانپوءِ
۱۸۹۶ع ۾ ٻيهر جاري ڪيون
ويون. اصل ۾ پهريون ڀيرو اهي
رانديون يونان جي شهر اولمپيا ۾
شروع ٿيون ۽ پنجين پنجين
سال ٿينديون هيون. راندين ڏيڻ
وارو مهينو صلح ۽ سانت جو مهينو
هوندو هو ۽ سڀني ان ڳالهه تي
متفق هئا. سڄي يونان ۾ ڪوبه
ماڻهو ان عرصي ۾ هٿيار نه
ڪڍندو هو. جنهن هٿتاهي
رانديون ٿينديون هيون اتي
۴۴ هزار ماڻهن جي ويهي
تماشي ڏيڻ جي جاءِ هئي.

فضل احمد بچائي

اچي ايس ٻياس

ياداشت جي اڻڇپيل ڪتاب تان ٽڪرا

سنان ڪندڙ اڌ اڳيڙو وٺو۔
ڏينهن ڏٺي جو ڪيترن ماڻهن جي
اڪن اڳيان جهنگلي جي هٿان
ڪسي ويو!

جهنگلي ساڳيا نمر هڻندو
رت ڀريل هٿيار نچائيندو سڏو
ڏاڏي تي پوتو صوبدار کي جو
ڊانلاگ چيائين سو اڃا به ڪهڙن
کي ياد آهي:

”سين نر اپنا فرض ادا ڪيا،
اب تم اپنا فرض ادا ڪرو۔!“

عدالت ۾ جهنگلي جو اهوئي
بيان هو ته هو علي رضه ساڻن
جي نالي جي بي حرمتي برداشت
نه ڪري سگهيو. مقدمو هليو ۾
علي رضه جي هٿن حيدر ڪسي
ڦاسي جي سزا ملي... (هندو
برادري جو چوڻ هو ته نه ڪو
نمر هو نه ڪو ان جو جواب
خون جو ڪارڻ ٿيو بلڪه اهي اکر
هن کي صوبدار سيڪاريا هئا۔
والله اعلم...) اهو شڪر وارو
ڪو بهو خونري ڪو بهي نالي سان
مشهور ٿيو جو ڪو ڇڙڪرو ان ۾
ڪري ويو هو ۾ ٻڌي ويو هو،
عرصي تائين ڪو به ويران ٻو رهيو
تنهن بعد بند ٿي ويو... هاڻي ان
تي اڏاوتون آهن.

انڪل ۳۶-۳۷ سال اڳ جي
ڳالهه سمجهو، مڪڙو ٻنهي
ڪمي ڪاسي خدا ڇڏي ڪهڙي
نيت سان پٺتو وٺندو هتي نڪري
آيو. ٻولي رنگ ڍنگ لباس ته
اوپرو هوس ٻي پر ڪي حرڪتون
به اهڙيون ۾ مشڪوڪ هئس

پٽل گفٽا توڙي علمي ڪتابن
مان پڙهيل جملا گفٽو ڪندي
ائين ورجائيندو جو پائڻو ڪنهن
عالم سان ٻيو ڳالهائجي۔ مطلب
ته جهنگلي شيلي پنهنجي ذات ۾
هڪ انجمن چئجي، ڪير به هن
کان خوف نه کائيندو هو ڇا ڪاڻ
جو هي بي ضرر به هو ۽ مڙج ۽
محبت وارو به. انهي ويهندي
هندي چندي ”يا علي“ جو نمر
هٿن هن جي عادت هئي. ترنگ ۽
تراوت ۾ هوندو ته ڪٽڻو ٿي ڪندو
علي علي۔! ۽ جي جوش ۾ هوندو ته
ڪڙڪو ڪندو۔ حيدر!! ۾ سچ
ته ڪمزور ايمان وارن جي به دل
دهلجي ويندي هئي۔! پر به سڀ
ڪو هن کي پائيندو گهڻو هو.

اهو جهنگلي شيلي هڪ
پيري (ڀاءُ غلام حيدر يوسف ٿي جي
تصديق موجب هي واقعو ۱۹۳۸ع
جو آهي) شڪر جي ڪوهه وٽان
اچي لنگهيو. اڳ ئي پنهنجي
مستي ۾ هو، هٿ ۾ هٿيار به
هئس ۽ باغلي جا نمر هڻندو پنهنجو
منهن وڌو بهي ويو هو. هڪڙي
وائٽي کي اني سنان ڪندو ڏسي
بهي رهيو، وائٽي (شايد ڀڄو
نالو هوس) هي ۾ ڪا ڪٽي آئي
هئي، جهنگلي سان ڪو اڳ به
ڇڙو ٺڳو ڪندڙ هو پر هن
پيري کي ٽپي مقرر هئي، جهنگلي
نمر هنيو. ”يا علي!“ وائٽي کي
شيطان سوار ٿيو ۾ هن چيو. ۾ ڪن
ڪلهي تي... جهنگلي کان
اهو نه سڻو ٿيو ۽ ڪن ٻل ۾ اهو

(نبدو الهيار) انساني مڃاءُ
جون عورتن به سندن صورتون
آهن، ڪنهن جي لاءِ ۾ ڪجهه
نڌو چئي سگهجي ته ۾ ۾ ڇا
ڪندو ۾ نه ڪري سگهندو.
هتي موج علي شاهه جي پڙ (وڏي
پڙ) جي شدي جساور فقير ۾
هڪ اليلو اڙڀڳ شدي جهنگلي
هو جنهن جون ڏينهن ۾ ڏه
مورتون نظر اينديون هون، صبح
جو ڪنهن مسجد ۾ ويٺو قرآن
هاڪ جي نلاوت ڪندو ۽ زارون
زار رهندو ته شام جو ڪنهن
اوتاري يا ڪلال خاني ۾ ويٺو
وزم هڻندو، ڪڏهن ڪو ڪاب
پڙهن ۾ غرق ته ڪڏهن ڪو
لڪن يا گهوٽو ٿيو ڪنهن
چوواڻي تي پيو چرين واريون
حرڪتون ڪندو لڪن لاريندو
۾ بنا ڪو اڪر ڪڇڻ جي
ڊڙڪا ڊاپ ڪندو، ڪڏهن
ته هر سامهون ايندڙ ننڍي
توڙي وڏي کي نياز سان نڙي
سلام ڪندو ته ڪڏهن رڳو
سلام جي جواب کان به جواب.
ڪڏهن ڪم ڪار سان لڳل ۾
پنهنجي ڪرت سان ٻورو ٻاند ته
ڪڏهن رولاڪ ۾ ڇڙواڳ،
اڪر قاصد ڪو ڪسب ڪندو هو
۽ ڪم سان موندِي ڪاتيون ۾
ڇريون پنهني هٿن تي رکيو نچائيندو
ٽپائيندو ايندو پر ڪڏو ڪڏو اهڙي
ٻاٻوھ سان ڏند ٻڙ به ڪندو ايندو
جو ڪير خوف نه کائڻي ناولن
ڪتابن سان پڙهيل ۽ قلمن مان

[illegible]

پرو اوهان کي ٻيو ڏهن ته چي اوهان اسانجي مائٽو کي ڇڏايو آهئس تنهن جو شڪريو ادا ڪرڻ آيا آهون ٻئي ڀيرو سڀ خير آهي - ! واه ٻيائي ڦٽائي توهان جي وقاداري ۽ روايت پسندي، رڳو ٿورو مڃڻ لاءِ ڪٿان ڪٿان ڪٽ ڪٽي آيا آهن - ! ٻيلا جي ڏند اچن ٿا ته اسان جي ڪهڙي سيار هئي، خبر پئي ته غير علانتي جا آهن ۽ سندن انهيءَ رولو - مائٽوءَ جو دماغي توازن درست ڏند هو سو پنهنجي ڪڙم کان ڇڄي پئڪندو هت اچي نڪتو هو. هنن سنڌ به پهريون دفعو ڏٺي آهي، رڳو شڪريو ادا ڪرڻ لاءِ ايندو سفر ڪيو اٿن سو به پنهنجي هڪ چرني چرپٽ فرد لاءِ - ! وري نه ڪجهه ڪاڏائون ڏند پٽائون جي اهو انهي شرط تي ٿيندو ته ڪا پرو اوهان کي ٻيو اوس اسان ڏانهن اچڻو هوندو، جي اهو وعدو ڏيو ته واه ڏند ته ٻائي به ڪونه پئيو. والد صاحب وعدي ڏيڻ کان معذور ڏند هو ڪنهن شئي کي هٿ لائڻ کان ڏاڍي محبت ۽ نيازمنديءَ سان شڪر - واه ادا ڪري هليا ويا ...

... ٻير غلام مجدد سرهندي
 صاحب وٽ سندس هير آباد
 (هيدروآباد) واري ٻنگلي تي ملڻ
 ويس جو هن جو والد صاحب سان
 گهاٽو يارائو هو. جنهن صاحب ۾
 ٻير صاحب مرحوم کي ڏٺو آهي يا
 سندس صحبت مائٽي اٿس سو شاهدي
 ڏيندو ته هو صاحب ڪهڙي
 نوراني منهن مهاندي وارو ۽
 ڪهڙي حشمت واري شخصيت جو
 مالڪ هو. هن جي سياسي
 سماجي حيثيت جا هئي ما هئي پر
 اهڙي جادو وجهندڙ شخصيت به
 ڪا ورلي پنڌا ٿيندي آهي.

انگريزيءَ ۾ وٽس وٺيو هوندو، ڇانهه آئي ته ڏٺم هڪڙي لکوءَ چٽيءَ (يا ڏم چٽيءَ) جي ڪٽائي سلطاني ڇانهه سان ڀريل ۽ چار نيزيڙيون جمنيون (لنجانون) هڪ ٿري ۾ رکي نوڪر اچي ميز تي رکيون. مرحوم پنهنجي هٿن سان هڪ هڪ جمني اسانڪي انهيءَ ڪري ڦهولي جي پري ڏني ۽ هڪ ٺ ڪشي. ڦهولو گهڻو ئي زيادهار خوشبو وارو ڪٽڪ، بهتر ته مٺڙ جا ڪهاٽ ڪٽي هئا، دل ۾ سوچ ۾ هن نيزيڙي پياليءَ جي ٻن ڀاڱن جيڪر گهٽ ۾ گهٽ هڪڙي ڇانهه واري ڪوپ جيتري ته ملي ها ته واههه پر ٺهيو — پر اها پيالي هيءَ ڪير ته هن جهڙ ڪٽي ڪشي اها به لڌاقت وري ۽ پري ڏني، خوش ٿي بهتر ۽ پيالي وري ميز تي رکيم ته اها به لڌاقت وري پر جي ملي، اها بهتر ته ٻانهن هاڻي ته ڏو ٿيا — چير سائين بس مهرباني — هن مرحوم اها مهرباني اڻ ٻڌي ڪري وري پيالي پري ڏني، ڪجهه تڪليف کان ڪجهه ٻيٽ ۾ گهٽائڻ نه هئڻ ڪري نه نه ڪير پر حڪم ٿيو ته هيءَ — مونسان ڏاڍي ڪار ٿي، چوڻين پيالي — هي مهرباني مڃي پيالي ميز تي رکيم ته وري پر جي ملي. ڏاڍو اچي ششدر آيس ڏاڍي نه نه ڪير، ادب جو هاس نٿو وڌائي جو سنڌو وڃي، هن جو رعبه ۽ حشمت ۽ هر ٻڌائڻ نه هجڻ نه وس، ۽ ٻيٽ جي هيءَ حالت جو ڦوڪجي اچي ڇاتيءَ سان لڳو، چير هي ڇا؟ هو ٻيو مرڪي ۽ وري سنجيدگي سان حڪم ڏي ته هيءَ، اها پنجن پيالي هي رکيم ته چوڻين پر جي ملي — ۱ چير مٿان هي بزرگ مون سان مذاق ٻيو ڪري ۱ هن ٻئي ملاقاتيءَ جي تهن پيالن کان مٿي تواضع نه ٿي، هي مڙني

مهرباني مونسان چو؟ ڇهين بهالي هٿ ۾ ڪنير ادب احترام جو بهاس نه هجي ۽ ته اها بهالي ڪٿي ٻاهر اڃا لايان ها يا ميز تي رکي وٺي ٻاهر ڊوڙ پايان ها، هڪڙو ڍڪ ڀرڻ ته اڪين جا تارا ٻاهر نڪرندا محسوس ڪيس، ڏاڍي ويچار ڪي ۽ رهڻ جو ڪي حالت ۾ سائين ڏانهن نهاريو ۽ چير قبله هائي ته ڍڪ به نٿو ڳڙي. تڏهن رڪي چوڻ لڳا: ۽ ته پوءِ خالي لنگهان سڏي رڪڻ بدران اونڌي ڪري رڪو، جيئن اوهين بهالي سڏي رکندا رهندا تيسين آڻ ڀريندو رهندس پلي هڪڙي ڪٽلي ڪٽي وڃي ۽ ٻي ٺهي اچي، اها اسان جي روايت آهي. پهرين ڀانءِ اوهين ڄاڻندا هوندا جو خان صاحب ته اسانجي انهيءَ روايت کان واقف آهي. اسانکي ائين به چوڻو آهي ته بهالي اونڌي ڪري رکو پر هاڻي جو ڏٺوس ته اوهين برابر اڻ واقف آهيو تڏهن ٻڌائو پيو، بهرحال نڪليف معاف ڪجو، و ڦڪر نه ڪريو هيءَ چانهه ڪا تڪليف نه ڪندي جلد هضم ٿي ويندي. ۽ تڏهن ڏٺم ته برابر هن ٻئي ملاقاتيءَ پي بهالي ۽ اونهي ڪري رڪي هئي ۽ پاڻ به اونڌي ڪري رڪي هئي. اهڙي ريت هڪ نئين روايت سکيس پر انهن کي ست به واه جي آڻي!

... ..

[هيدرآباد]... فخر اثر انهيءَ تي ته صحافت جي ميدان ۾ محترم مولانا خير محمد نظاماڻي صاحب جي شاگردي جو شرف مليل، هيڙي رندي هڙو زهد، هڙو حوصلو ۽ هڙي حریت مون اڄ تائين ته ٻئي ڪنهن قلم جي صاحب ۾ ڪانه ڏٺي. هو روزنامہ ڪاروان جو ايڊيٽر هو تڏهن نوڪريءَ لاءِ وٽس ويس ۽ نوڪريءَ سان گڏ

اهو شرف هرايم. محترم غلام محمد ڪوڪر ۽ محراب خان لغاري (پوءِ جلد ڇڏي ويو) اڳ ئي سبب ايڊيٽر هئا ٿيو آڻ ٿيس. پگهار بنجهڙ روپيه مقرر ٿيو پوءِ مهرباني فرمائي هڪ سئو روپيه ڪيائون، تنهن وقت (۱۹۵۸ع) اهو اجورو وڌو هو. خود سندس پگهار ساڍا ست سئو هو جو مڙني ايڊيٽرن ۾ گهڻي ۾ گهڻو پگهار هو... هي سرڪنڊن فيل سميت معالي موجوده ڪيٽرن ايڊيٽرن جو استاد آهي... نيندي هوندي هن ڪي هتي خاڪدار تحريڪ جي جاسن ۾ ڏٺم، سندس تقريرن جو طوفان ڪڙو ٿيندو ڏٺم، پر هاڻي جو سندس صحبت ۽ تلامذ ۾ ويٺس ته ڏٺم ته برابر صحافت جي ميدان جو سورون آهي. آڻ ته ڪيس وقت جو منهنور چونڊس... ۽ ڪهڙو قلمڪار ائين ڪندو جو پلي ڪهر ۾ اٿي لپ نه هجي ۽ فاس لاءِ هڪ ٻائلي ڪيسي ۾ نه هجي پر هو جنهن اخبار ۾ ايڊيٽر هجي تنهن اخبار جي ئي مالڪ جي بي قاعدگين ۽ بدعنوانين جا وڪا انهيءَ ئي اخبار ۾ پٽڙا ڪري رڪي ۽ چوي ته ضمير جو مجرم نه ٿيندس، پلي اخبار جو اهو مالڪ ڪو بي تاج بادشاهه پر صاحب هجي يا اسمبلي جو ميمبر هجي يا وزير هجي. ڪاروان جي مالڪ رئيس کي وزارت ملي ۽ ما به ايڪسائيز انٽلنگسشن جي وزارت ته مولوي صاحب هن جي خلاف ايڊيٽوريل لکيا ته هي ڪهڙو انياءَ؟ ڇي اطلاعات جو اکر اکر قلم جي امانت آهي تنهن ۾ ڪا هير ڦير ڪبي... ڪير تصور ڪندو ته ايوب خان جي مارشل لا ڪي اها ٿي مهينا مس گذريا هجن، پڪي پر هٿن کان آڏوت هجي، وڏن وڏن گيرن ڪسي وقتي لڳي پئي هجي ۽ هي مرد قلندر سنڌ جي مارشل لاءِ ايڊمنسٽريٽر

جي خلاف سخت ۽ تڪي طوفاني تنقيد وارا ايڊيٽوريل لکندو رهي؟ ۽ سو به هن عنوان سان - ۽ ڇا ٿو ٻولي حق نواز؟ ۽ اهو ايڊيٽوريل ٽن قسطن ۾ هليو، (ميجر جنرل حق نواز سنڌ جو مارشل لاءِ ايڊمنسٽريٽر هو ۽ هيدرآباد ۾ هڪ ڀيرو تقرير ڪندي چيو هئائين ته سنڌ جا ماڻهو پاڻ نوڪرين ۽ نسا اچن ۽ شڪايت ٿا ڪن ته ڪيئن نوڪريون ٺهيون ملن... وغيره) مولوي صاحب قوم پرستي يا سوبائي تنگ نظري کان مٿي هو پر هي مهڻو برداشت نه ڪري سگهيو... ڏان وارو الطاف حسين صاحب ۾ جو بعد ۾ مرڪزي وزير ٿيو ۽ نوا وقت لاهور وارو مجيد نظامي صاحب جي انوقت جا وڏا بي باڪ بي خوف صحافتي سياسي سورما سمجهيا ويندا هئا مولوي صاحب ڪي ٿيندو ڪندا رهندا هئا ته ٻار جيڪي ڪجهه ٿيون ليڪن هو ۽ تنهنجي جرأت آهي اسانجي ڀروا ڪانهي... وقت جو ڊائريڪٽر انفرميشن سائين علمي احمد بروهي صاحب توڙي ايس-ايس-ٽوڙي ٻيا عملدار چون پيلي مولوي صاحب اسانجي نوڪرين جو ته خيال ڪريو. مولوي صاحب چوي ته مونکي پنهنجي نوڪري جو خيال ڪونهي، لکيو ته سچ لکيو ۽ منهن تي ڦٽڪ ٿيو ظالم حاڪم ڪسان ڪونه ڊڄيو پنهنجو سڪ سهائيو بساڻي رڳاڪاري واري صحافت مون کان نه بچندي، ظلم ناانصافي جو وڪيل نه ٿيندس... اهوئي سبب هو جو چند مهينا هڪڙي اخبار ۾ ته چند مهينا ٻيءَ ۾ ته چند مهينا ٻي روزگار ٿيو وڌندو هو پر اصولن ۾ ضمير جو سودو نه ڪيائين ته نه ڪيائين. ڪيمي ۾ استعمال ٿي هڪي تيار رکيو ويٺو هوندو هو، آفيس ڪان ٻاهر ويندو ته چئي ويندو ته ڪو ڪم

هجي ۽ سونسان رابطو ڪرڻ ضروري هجي ته پهرين اي.اي.اي جي آفيس ۾ پهچا ڪجهو ڪٿي به نه مليس ته سٽي ڏني ٿي سي هڪ سان هونديس... سچ ته هنن مڙس مٿير جي ”حرڪتن“ سبب اسان کي به سدائين پنهنجي سر جي لڳي پئي هوندي هئي، دروازي تي ڪو ڀاڄو به ڏٺوسين ته چرڪي پوندا هئاسين ته متان پوليس اچي وٺي ۽ ٽيليفون جي گهٽي وڳي ته به هيسجي وينداسين ته متان انفرنشن جا ڊوڪا هين يا ڪنهن ٻي عملدار جا... ڪهڙي صاحب کي (۱۹۵۸ع جي آخر ۾ ۱۹۵۵ع جي شروعات) ڪيس ۾ سزا ملي ته هي واحد مدد ملي هو جنهن ڪهڙي سان سخت اختلافات جي باوجود هن کي جيل ۽ اي ڪلاس ڏيڻ جي ايڊيوڪاٽوريل ذريعي گهر ڪئي ۽ اهو مطالبو هڪدم پيڇيو به ويو، ياد آهي ته هيدرآباد جي ٻين اخبارن جي هڪ هڪ ايڊيٽر کي ۴۰۰ ڪٽي هٿائين ته اوهان به لکيو به هر هنڌن جواب ڏئي ڇڏيو ته مائين اسان ۽ اهو حوصلو ڪٿي... بليت ۽ علم به هن مڙس جو دنگ هو، انگريزي جو اکر به ڪونه ڄاڻندو هو پر اسين جي انگريزي تان ترجما ڪندا هئاسين تن مان ڪيتريون ڇڪون ڪڍي ڏيندو، اسين به ڪنداسين ته سائين اوهان انگريزي متن پڙهيون ڪونه سنڌي متن مان ئي ڪيئن ٿا سمجهو ته هي اکر ضرور هين هوندو هين نه هوندو، پر پوءِ جو ڊڪشنريون ڦهلاوڙائيندو ته ڦاٽل ٿيڻو پوندو ته برابر ڀليل اسين هئاسين ۽ هور ڳو سنڌي عبارت مان سمجهي ويندو هوندو انگريزي اکر ڪهڙو هوندو ۽ مجال آهي جو ڪو ٻيو بي وزن ۽ نا مطابق اکر لکي وڃي ٻلي اهو محالتي

پوليءَ ۾ عام هجي ۽ ڪنهن کي لکائي به نه هو پولي، عبارت ۽ مضمون توڙي نفس مضمون ۾ ذري به ڪجهه اصل نه برداشت ڪندو هو... عربيءَ جو ته هونئن ئي استاد هو. عراق، مصر ۽ ٻين عرب ملڪن جي رڳو رڳو خبرون ٻڌي اسان کي لکائيندو جي سچ پچ اسان جي اخبار ۾ پهرين اينديون ۽ ٻين وڏين اخبارن ۾ به پوءِ هي صاحب ائين ڳوڻ ڪئي ويندو هو. بي بي سي جي خبرون ترجمو اسين ڪنداسين ۽ تصحيح هو ڪندو ويندو... تڏهن الجزائر جي آزادي جي تحريڪ زور تي هئي ۽ فرانس جي صدر جنرل ڊيگال سان ٽيونس ۽ الجزائر جون ڇڪريون هون، پرڏيوي خبرن ۾ الجزائر جون خبرون خاص موضوع هيون جيئن هن وقت ايران عراق يا افغانستان جون آهن. هڪ رات بي بي سي پنهنجي شه سرخي جي خاص خبر ڏني ته جنرل ڊيگال جي حڪم تي فرانس ۾ موجود ستر ٽيونسن ۽ الجزائرين کي گولي سان اڏايو ويو آهي. اسان اهو گولي سان اڏائڻ وارو ترجمو Fired ٿا ڪيو هو جو خبرن ٻڌائڻ واري بار بار بي استعمال ڪيو، فرانسيسي حڪومت هونئن ئي الجزائرين ۽ ٽيونسن سان وڏا ڪلور پي ڪيا سو هتي مون ته هي معمولي انباء به ٿيو ئي هوندو، ڏاڍيون ڪڇيون بي هنيونسين ته واه جي شه سرخي ۾ ڏيڻ واري اهم ترين خبر ملي. مولوي صاحب آيو ته اها خوشخبري ٻڌائيسون ته اهم خبر ملي آهي، هو پهرين سوچ ۽ پنهنجي ويو جي جنرل ڊيگال جي باي کي به اهڙي جرأت ڪانه ٿيندي هڪ اوهين ڀليسا آهيو، آءٌ ۽ غلام محمد هونئن ئي هن جا دادلا هئاسين هن سان هجڻ

ڪندا هئاسين، اچي بهت ۽ پياسين وڏي شاهي ڊڪشنري کڻي ويٺاسون ته ڏسو لفظ FIRE جي معنيٰ ۽ اوهين اسان کي اهڙو ٺاهل به نه سمجهو، ڇو ته لڳو انهيءَ جون سڀ معنائون پڙهو ۽ ڊڪشنري ۾ انهي هڪڙي اکر جون ويهن کان مٿي معنائون هيون اسين انهي ئي گوليءَ واري اکر تي اچو هيون هو چوي اچا پڙهو ۽ هڪڙي معنيٰ ۽ آخر ۾ هئي. ”نوڪري سان ڪيٽ...“ جي بس اهو ڪم ائين ٿيو آهي خبر اها ٺاهيو ته ستر چئن نوڪريءَ مان ڪهڙيا ويا. اسان جو اهو ئي نه ٿيو ٻارن وانگر ڪيوتو پلا ويهن اکرن مان اهوئي اکر ڇو؟ جي بس ائين ائين. برابر اها خبر هئي به ائين... اهڙا هزارين مثال... پچ خبرون ۽ خاص ڪري ايڊيوڪاٽوريل هوندا به آئين کي دعوت ڏيڻ وارا سرڪار وٽان پهچائو به ڏاڍو ٿيندو هو پر هنن مڙس سان بهت ڪري پهچا ڪري عملدار مورڳو منجهانئس ئي جند ڇڏائڻ ۾ پورا هوندا هئا. اخبار جو مالڪ تنهن کانسواءِ سورن ۽ اچي ويندو هو. استغني هن صاحب جي اک تي تيار هوندي هئي. پنهنجو اهاٽمينٽ آرڊر هڪڙي هٿ ۽ وٺي ٻي هٿ سان استغني اڳ ٺي لکي ڏيندو هو ته جڏهن ڪاوڙ جو تڏهن هن تي تاريخ وجهي ڪٽي قبول ڪجهو. اداري جي پاليسي به اها ته حڪم ۽ اختيار ۾ هٿ، مالڪ جو وڃي ڇا ۽ اچي اوهان اخبار ڪڍي آهي هاڻ پنهنجي واکاڻ ۽ شهرت لاءِ ته پوءِ لکڻ به سڪي اچو ۽ اچي لکو، اسانجي قلم کي پنهنجو نوڪر ڇا ٿا بنايو، اخبار قوم جي اسانت آهي، سو ڇڏيو ڪنهن ٻيءَ طرح به ڏياري سگهو ٿا... پوءِ پلا اخبار جو مالڪ هاڻ پنهنجي اخبار ۾ پنهنجي

نورڪر ۾ مڻ پنهنجي ڪرتوتن تي نڪتہ چڻي ڪڏن برداشت ڪندو اهڙي رندي جرئت ڪنهن ۾ آهي؟ تنهن ڪري هن سرمدت صحافيءَ جون اهي اڳ لکيل استغاثون ٻيون ٿي. ول ڏينديون هيون. اڪثر ته احتياج ۽ ان هوند سبب ڏاڍو پريشان هوندو هو پر مڻ نه مڙيو ڪڏهن به ڪونه. ... هڪ ڀيري ايڊيٽوريئل لکڻ لاءِ ڪو موضوع نه مليس. اسين ڪم زور ڇڏي سائين جلدي ايڊيٽوريئل ڏيو سڀ سڙيا ويٺا آهيون، مولوي صاحب ڪي اخبارون ڏٺيون ۽ پوءِ وڃي ٻين در تي بيٺو، (سخت سيري جي منڊ هئي، اخبار جو دفتر ۾ پريس شاهي بازار ۾ هئا، اسين ويٺا اوڀر ڪيول ڏيون ۽ ايڊيٽوريئل جو انتظار ڪريون ته ڪهڙو ٿئي ته هروڙ ڏسي چٽي ڪريون، هڏاڻن ڏسون ته مولوي صاحب در تي بيٺو هڪ ڏينهي واري پڻ سان ڪچهري ڪري ۽ اخروٽ ۽ نيزن جي معاملي تي خبرون ڇرون ڪري، ڪهڙيتر ڪجهه ناراض ٿيا ته ڪوئي ٿيو ويٺا آهيون ٿوري دير کان پوءِ صاحب پن آڻڻ جا نيزا وٺي اندر آيو ۽ ايڊيٽوريئل لکي ڏني ويو دستور موجب ايڊيٽوريئل جو هروڙ اسان وٽ آيو ته ڏٺو ته سڄو ايڊيٽوريئل سڪي فروٽ جي اڳڻن پاران ۽ چرپر تي هجي ته فلاڻي شئي جو ڪوئٽم وغيره به هي اڳهه آهي، نقل حمل جا هي مرحلا ۽ مسئلا آهن ۽ سنڌ جي مختلف حصن ۾ هي اڳهه آهي، هي محمولات آهن، هي خرچ پڙا آهن ته سنڌ انهن تينن جي اڳهه ۾ بلوچستان جي ڀيٽ ۾ هيترو فرق ڇو آهي؟ حڪومت ڇا پني ڪري؟ هنن معائن تي حڪومت جي نظر ڇو ڪاڇي؟

يقين ڪريو انهيءَ ”ڪنهن ڪم جي“ ايڊيٽوريئل نه نريندو مڃائي ڇڏيو ۽ چنڊ ڏينهن ۾ حيدرآباد جي پڻ ڏينهن وارن جي وفدن ڪي گهرائي عملدارن سخت تنبيهه ڪئي ته اڳهه وار صحيح رکو! تنهن بعد وڏو فرق پئجي ويو. ... اداري جو مئنيجر رضا صاحب ته هن جو عاشق هو ۽ منڍي جي الف ب به ڪونه ڄاڻندو هو پر مولوي صاحب جا ايڊيٽوريئل اردو ۾ ترجمو ڪرائي سائيڊي سٽيگالي رکندو ۽ پڙهندو هو... زناڪاري اغلام سازي جهڙين خبرن توڙي راندين جي خبرن جي مولوي صاحب جي اخبار ۾ اشاعت ٿي سخت پابندي هئي، اهڙيون خبرون اٿڻ وارن کي اهڙي ڊوڙ ڪڍائيندو جو وڃي گهر سامه پئندا، چونڊو اخبار عالم ۽ معلومات جو ذريعو آهي نياڻيون سڀاڻيون به پڙهن ڏيون، اخبار به مقدس دستاويز آهي تنهن ۾ اهڙن اطلاعن جو ڇا؟ شل نه ڪنهن ڪاموري جي ڏانهن مولوي صاحب وٽ پهچي، شل نه ڪنهن عملدار جي زيادتي جي شس به هوس پلي اهو مداخلت لا جو ڪو اعليٰ عملدار هجي هن جو قلم عليءَ جي تلوار پئجي ويندو هو... . آڳاٽو طرح جا ديني ۽ سماجي سوال کڻي اچي ويهندس، پنج پڇيو آهي اچي ڪو بحث ڪندس ته پلي ڪيترو وقت لڳي ڪيتري مسون طرفان رد ڪڍڻي هو سڄي ڳالهه سمجهائي لائل ڪري هونديون، اڪثر وڏي هلي ڪراچي هوندي ويهندو هوندا منهنجا پاراڻا سوال ۽ هن جا سنجيڊا مثزل جواب، نه بيزاري نه خفيو، Orthodox نه هو، مون ته هن ڪوڙ روئين دسآغهي ۽

وسيع النظري ڏسي، خمبڙون ۽ مضمون لکڻ ۾ اسان ڪي هڏاڻيندو پني پڙهندو ۽ پڇيو ڪندو پر ڪٿي جوش ۽ هڪڙو جهاد جو جذبو ڏيکارهوسين ته مناسب گوشمالي ڪري جهل ۽ وجهي ڇڏيندو، اهڙي استاد تي چيترو لڙڪر ڪريمان گهٽ ۽ هوڙو ڪهن ڪٿائون مائهو تنهن لاءِ جيترا پنا لکندي ٿورا آهن... توڙي اهو صحافي عظمت ۽ وقار جو زمانو هو، صحافيءَ جو مان هو اخبار جي اکر اکر جي سرڪار وٽ توڙي برجا وٽ اهميت هئي ۽ مولوي صاحب هڪ عراقي صحافيءَ جا (شاه فاروق جي وقت جو) هي اکر هميشه ورجائيندو هو ته خبر قوم جي امانت آهي، اسين ان ۾ خيانت نه ڪنداسين... [ٽنڊو الڙيار] ... درويش صفت ليکڪ سائين گل محمد شاه رضوي صحيح ڏو چوي ته ٽنڊي الهيار جي تاريخ اڃا ڪوجنا طلب آهي، بهرحال مختلف شاهدين ۽ اتهاس جي ڪن ورقن مان هي ثابت آهي ته هي شهر مير الهيار خاڻ ٽالپر جي هتي وارد ٿيڻ ۽ قيام کان گهڻو اڳ موجود هو البته شهر جو نالو مختلف حاڪمن ۽ سمن جي عروج زوال سان گڏوگڏ بدليو رهيو آهي، ڪڏهن هي شهر ڪنڊونگر جي نالي سان مشهور هو جنهن نسبت سان هتي جو وڏي وڏو مقام (قبرستان) ڪنڊي وڃي جي نالي سان اڃا موجود آهي. ڪڏهن هي شهر محمود آباد يا احمد آباد به هو. اڃا ئي هڪ قديم قبرستان گل غيبي جي نالي سان ويجهڙائي ۾ آهي جو ڪنڊي وڃي ڪان به جهونو ٿو چيو وڃي... ۽ جڏهن ارڙهين صديءَ جي آخر ۾ مير فتح خان حاڪم سنڌ جي فرزند

مير الهيار خان اچي هتي (موجوده قلعي ۾) قديم ڪيو ۽ اسڪي وڌايو ويجهايو وسيع ۽ آباد ڪيو ته شهر جو نالو ٿيندو الهيار ٿيو... هڪ مشهور روايت عام آهي ته مير فتح خان اولاد جو سڪايل هو، ڪنهن جي ڏس تي هو هتي جي هڪ بزرگ سيد تراب علي شاه بخاري وٽ پاڻ هلي آيو ۽ اولاد لاءِ دعا گهريائين. بزرگ دعائو ڪيس ۽ اها هدايت به ته هن شهر کي آباد ڪري ۽ ترقي وٺرائي. مير صاحب جي آس پني ته هڪ جهڙاڏي مير الهيار خان کي هتي دائمي قيام لاءِ موڪليائين جنهن شهر تي ترقي وٺرائڻ جو انجام ٻڌايو. موجوده قلعو سندن قيام لاءِ هو جنهن جي عملداري موجوده سائين گهوٽ رح جي درگاهه تائين جو علائقو هو. هي جا هيڏي ساري پاڏ ڪڍڻ موجود آهي سا انهيءَ اهر جي شاهد آهي ته شهر ۾ جي نيون نيون جايون (انهيءَ قلعي سميت) جڙيون تن لاءِ سڙي انهيءَ هنڌ تان ڪڍي هتي جنهن جي نتيجي ۾ اها درياءُ جيڏي ڪڍڻ ٺهڻي جنهن کي پوءِ واه جي شڪل ڏني وئي ۽ ان باقاعده واهاري تيار ڪيا هئا... انهيءَ شاهه بخاري جي ننڍڙي درگاهه اڃا ڪتري هاڙي گمنام حالت ۾ موجود آهي پر... پر مزار ما غريبان... وارو معاملو آهي يعني جنهن بزرگ جي دعائ سان حاڪم جو وڙهو... هتي شهر آباد ٿيو تنهن جي سڙي ويران آهي... ڪڏ جي پيءُ پر اڀرندي وارو علائقو اڃا مير جو ڳوٺ سڏجي ٿو. هتي اڃا به ڪي تاريخي ڍول ڦٽل جاين جا آثار موجود آهن. اهو علائقو مير الهيار خان جي هڪ عزيز مير شاه محمد خان اچي آباد ڪيو ۽ اتي پنهنجو ٺاڪ ڪيائين. هڪ

طرح سان اها ٿيڻ لڳي. پن تاريخي وسيلن - ٿيندي الهيار مير جو ڳوٺ - جي وچ ۾ هڪ سرحد هئي. عام روايت آهي ته هنن ٻنهي عزيزن جي پاڻ ۾ اڻٻڌ هئي... انهيءَ ڪسڙ جو دريا سان ناتو جوڙيو ويو... ان ۾ واهاري پيڙن جي آمد رفت به ٿيندي هئي ۽ پراج اچڻ کان (۱۹۳۵ع کان) اڳ ٻنهن جو رنج به ٿيندو هو... ڪنهن وقت ته هڪ لحظ کان هتي شهر ڌري گهٽ هڪ جزرو هو يعني اڀرندي ۾ اها ڪڏ هيس ڏکڻ ۾ ساڳئي اهميت جو ڳوٺو (۱۷۵۸ع تائين) واه، الهندي ۾ ڍاٽ واه ۽ انر ۾ موجوده نصير واه. هينئر اهو نصير واه موجود آهي ۽ شهر جي جيهي جو وسيلو آهي باقي ٻيا واه سڀ ۾ واه واه... ٿي ويا آهن. انساني آباديءَ هيٺ آهن، اڳي برسات جو پاڻي ۽ نالن جو سلاب انهن ۾ نڪل ٿيندو هو هاڻي نالن جو پاڻي نالن ۾ برساتن جو پاڻي شهر جي ڇاڻن جي بنيادن ۾ پلٽي وڃي رهيو آهي... ۱۷۹۰ع

مرحوم مولائي شيدائي پنهنجي ڪتاب تاريخ تمدن سنڌ ۾ مير الهيار خان جي هٿن هن شهر جي تعمير جو سن ۱۷۹۰ع ڏنو آهي سو مير موصوف جي هتي آمد ۽ قيام جو سن هوندو جڏهن ته ستن روايت سان ثابت آهي ته شهر خود مير صاحب جي هيدانش کان به اڳ موجود هو... علامه عمر بن محمد دائود پوٽو مولانا گرهوڙي صاحب جي تصنيف جي ديباچي ۾ لکي ٿو ته "ميرن ۽ ڪا... هوڙن جي وچ ۾ هڪڙي جنگ ٿيندي الهيار وٽ لڳي... ديوان پير واه آڏواڻي مشهور ڌڙي ۾ ڪاهوءَ جو ڌڙو... جي بيان ۾ لکي ٿو

ته ڪو وقت هو ته ٿيندو الهيار ۽ عمر ڪوٽ جي وچ ۾ پيو ڪو شهر آباد نه هو... خود مير پورخاص شهر مير الهيار جي هتي آمد کان به سورهن سال پوءِ ۱۸۰۶ع ۾ تعمير ٿيو... مطلب ته شهر قديم ۾ تاريخي آهي نالا مٿا رهائس، تنهن ڪانسواءِ مشهور تاريخي پرڳڻن نصيرور ۽ اڳوڻ ڪوٽ سان آڻي گڏي وارا ڳانڍاپا به هن شهر جي تاريخي حيثيت ڏانهن اشارو ڪن ٿا... ميرن جي هتي قيام جي يادگار قلعي جي صورت ۾ اڃا موجود آهي جنهن ۾ هاڻي آهن... ڏٺو ۽ جبل گهاٽ آهي. مير صاحبان انگريزن هٿن سنڌ جي فتح بعد به هتي رهيا ڪي جهوپڙا (مثال طور جمعو قديم شادي) ميرن کي انهيءَ قلعي ۾ رهنديون ٿيون. حاشا هدايت. شهر پيرن اڀرندي طرف گهڻو آباد هو هاڻي چئني ڏسڻ ۾ پڪڙندو گهڻو اڳتي ريلوي لائن کان به پري نڪري ويو آهي... مير شير محمد خان شير سندن انگريزن سان آخري معرڪي کان اڳ ۾ هنن سان گڏوگڏ واري معرڪي کان پوءِ هڪ وڏي معرڪي لاءِ ٺهه هزار ۾ وڻي ٿيندي الهيار آيو هو پر انگريزن جي تحريڪ تي مير صوبدار خان وٽس قرآن پاڪ ميڙ ڪري آيو ته مير صاحب مير پورخاص موٽي ويو... اهو به هن شهر جي تاريخ جو هڪ ورق آهي... ڍاٽ واه پوئو... اڀرندي مير صاحب صاحب ڪوٽا... هتي هڪ مشهور صوفي سزرگ راهب فقير جي درگاه موجود آهي ۽ اطراف جو علائقو راهب هاڙي جي نالي سان. هن بزرگ بابت ڪيتريون روايتون مشهور آهن، سائين محترم محمد عمر صاحب سومري جي چوڻ موجب هو پنهنجن وڏن ڪار ٻڌندو اچي ته سنڌ فتح ڪرڻ بعد سر

چارلس نهتر به هتي آيو هو. فقير صاحب جي ڪرامت کان (يعني جتيءَ سوڌو سندس محفل ۾ اچڻ جي نتيجي ۾ اڪنن جي نرت وڃائڻ ۽ وري بزرگ سان معذرت جي نتيجي ۾ نرت موٽي ملڻ وغيره) کان متاثر ٿي ڪافي سارو علائقو هنڪي وٺڻ ڪري ڏني ويو جنهن جي سبب به لکي ڏنل. واللہ اعلم. پهر حال حاڪم ميرن جي هن بزرگ سان عقيدت، حاضريون، نياز ۽ لاف جون ڳالهيون ثابت آهن. لائٽ هتي سيپٽمبر ۱۹۳۸ع ۾ آئي، شهر ۾ فتنگ گهڻي ٿي سڪ خالصن ڪشي البت مسجدن ۾ پنجاپي مسلمانن. تڏهن جا لڳل گهڻا ٽنڀا ۽ مڙ وغيره اڃا لڳا پيا آهن تنهن بعد ڪيترا لڳا ۽ ڊهي ويا ۽ وري لڳا وري ڊهيا اهو سلسلو اڃا جاري آهي ۽ جهڙي ترقيءَ جي رفتار آهي ته جاري رهندو باقي پراڻا تنصيباب اڃا پيا آهن.

ترقي يافته شين کي هيرت سان ڏسن .. مون پنهنجي سانهر ۾ آڻڻ جي ڪوڙي (آڻڻ جو اسٽينڊ چئجي) کائوندي موجوده جديد مواصلاتي نظام جو دور ڏٺو. اٽ ڊگهي مفاصلي لاءِ ريتي سوا ريتي تن هلندو هو ... هي جو عام محاورو مشهور آهي ته ”ڪڏانهن منهن مريس جو ڪڏانهن ٽنڊو الهيار ... تنهن جو سچ بچ ٽنڊي الهيار سان ڏرو واپسو ڪونهي. مريس ۽ الهيار کي ٻه شخصيتون آهن جن بات اهو محاورو مشهور ٿيو. وقت جي رفتار ۽ شهر ٽنڊي الهيار سان انهيءَ ميان الهيار جي نالي جي ڪي قدر ملي اچڻ سبب يارن الهيار کي ڪشي ٽنڊو الهيار ڪيو آهي باقي ٻيو مڙئي خير آهي. انهي همراهه جو ٽنڊي الهيار ۾ ڪجهه ڪونه وڃي ۱۹۶۶ع ۾ هتي عاليشان زناني اسپتال جي افتتاح جي شاندار تقريب ٿي، سردار بهادر

محمد بخش ڪلهوڙو (سچو ڪاليج جو باني) افتتاح ڪيو ۽ خاص مهمان هئو، تڏهن صدارت جدا مهمان خصوصي جدا ۽ افتتاح جدا ڪرائڻ جو رواج نه هو، هڪڙي ٻيلي ۾ فقط هڪڙو شينهن ويهندو هو هلي يا ته شينهن ڪجهه لوسي ٿي پيا آهن يا شينهن ٿي نه رهيا آهن. تڏهن جا آتش بازي پري هئي تنهن جو لاشاءِ اڃا نه وري هڪڙو ته ويٺل ڪم زندهه باد ۽ مبارڪباد جي پيغام جو پتو هئو جنهن کي ڀاري هو ڪنسي ڇڏيائون ته آسمان ۾ رڳي اهي ڀرندڙ اکر سونهري تجلي سان ڪيترو وقت هي ڏسن ۽ آيا چڻ ڪيترا چنڊ اچي سڙ ٿيا آهن. بيونس ايل جي درويش صفت ايلڊمنسٽر مئرحماد صاحب هڪ ڀڳل ٽڪل شعر ڏهي پڙهيو. ”شهر جو نالو ٽنڊو الهيار آهي، انشاءَ الله هنجو ٻيڙو ٻار آهي ..“ ته واه واه ٿي وئي.

آسام جي تحريڪ

پس منظر ۽ ڪارڻ

رٽوف نظاماڻي

رڪن جي ڪوشش ڪئي ويئي
انهي مقصد لاءِ سندن ٻارن
”ويڙهايو“ ۽ حڪومت ڪريو
واري جنگ مشهور طريقي ڪار
کي استعمال ۽ آندو ويو ۽ سڄي
معاشي ۽ سماجي پسماندگيءَ لاءِ
ٻارن آيل بنگالين کي ذسيوار
قرار ڏيئي ڪين مقامي ماڻهن جو
حقيقي دشمن ڪري پيش ڪيو
ويو. انهي گهٽتائي کي آزادي
ڪان هو ۽ به گهربل حد تائين
هروڙو نه ڪيو ويو نتيجو اهو
نڪتو جو سڄي ڀارت جي ڀيٽ
۾ هتان جو ماڻهو سڀ کان پوئتي
رهجي ويو. انهي جو اندازو هن
رٽ لڳائي سگهجي ٿو. ۱۹۵۱ ۾
۱۹۷۶ واري عرصي دوران ڀارت جي
زرعي پيداوار ۾ سٺو سيڪڙو
واڌارو ٿيو جڏهن ته آبادي ۾
پنجاهه سيڪڙو واڌ آئي. انهي
جي ابتڙ آسام جي زرعي پيداوار
۾ پنجاهه سيڪڙو واڌارو ٿيو
۽ آبادي ۾ واڌ جو حساب ستر
سيڪڙو هو. ٻين لفظن ۾ آسامي
ماڻهن جو معيار زندگي گهٽ
ٿي ويو، جڏهن ته مجموعي طور
ڀارت جي ٻين حصن ۾ ان واڌ
ٿي. انهي ريت آسام ۽ باقي
ملڪ ۾ موجود اڻ برابري اڃا
واڌارو ٿيو، ساڳئي ريت آسام ۾
في ماڻهو آمدني ۱۹۷۶ ۾ اڻ
سٺو پنجاهه رپيا هئي جڏهن ته
سڄي ملڪ ۾ اها پارهين سٺو اٺهين
رپيا هئي. آسام هوري ملڪ جي
ٽيل جي ضرورتن جو ذريعو
سيڪڙو ۽ چانهه جو پنجاهه
سيڪڙو مهيا ڪري ٿو. صنعتي
طور تي پڻ اهو علائقو تمام پوئتي
پيل آهي. انهي جو اندازو انهي
مان لڳائي سگهجي ٿو ته صنعت
۾ هتان جي آبادي جي رڳو چار
سيڪڙو ڪم لائق ماڻهن کي

هڪ ڌار حيثيت رکڻ ٿيون.
جا گرافيشي طور به اهي هوري
ملڪ کان ڇڻ ته ڪڍيل آهن.
اتر ۾ نيپل، ڀوٽان ۽ چين جي
وچ ۾ هڪ ننڍڙي ٻئي ڪين
باقي ملڪ سان ڳنڍي ٿي ۽
جڏهن ته ڏکڻ ۾ بنگلاديش سان
ڳنڍيل هڪ ٻئي ڪين ڀارت سان
ڳنڍي ٿي انهي خاص حيثيت
جي ڪري ئي ڪين سڄي ملڪ
۾ ”هڪ ايڪو“ ڪري ليکيو
ويندو آهي.

انهي ڳالهه جي باوجود ته
انهي علائقي جو باقي ملڪ سان
ڪوبه ويجهو ثقافتي لاڳاپو
ڪونهي علائقي ۾ رهندڙ
اصولڪن رهاڪن جو واسطو
انگل هڪ سٺو مختلف قوميتن
۽ قبايل سان آهي انهن سڀني ۾
گڏيل هڪجهڙائي رڳو مرڪز
کان سندن پري هجڻ آهي. انهن
ثقافتي يونٽن مان اهم هڪ
آريائي آسامي، آسامي ڳالهائيندڙ
ماڻهو، برهم پترامائري ۾ رهندڙ
هندو، هڪ درجن کن منگوليائي
نسل جا جابلو قبيلو ۽ ميداني
علائقي ۾ رهندڙ اصولڪا رهاڪو
آهن هتي بنگالين کي بهرپون
پرو انگريز سرڪار، چانهه جي
هوک ۽ پنهنجي انتظامي مشينري
کي هلائڻ لاءِ آندو.

برطانوي راڄ هندي انهي
علائقي کي چائس وائس پونتي

ماڻهو مٿان ماڻهو جي
وحشي ٿي ڪوس هڪ پرو وري
سڄي دنيا جو ڌيان آسام ڏانهن
ڇڪيو آهي. ۱۹۷۹ کان شروع
ٿيل آسام جي تحريڪ جو هڪ
اهڙو باب آهي جنهن تاريخ کان
اڳ واري دور جي وحشي ٻئي
جي پاء کي تازو ڪري ڇڏيو
آهي عالمي مبصر ۱۹۴۷ ۽ ۱۹۷۱
وارن واقعن کانپوءِ انهي کي
ننڍي کنڊ جو بدعنوان واقعو
ڪري ڪوٺين ٿا.

آسام جي انهي سڄي
صورت حال جو رڳو سطحي نموني
تجزيو ڪري انهي کي مذهبي
يا نسلي جهڙي جي صورت ۾
پيش ڪرڻ غلط آهي ضرورت
انهي ڳالهه جي آهي ته ڳوڙهو
جائزو وٺي انهن سڄي معاشي،
سماجي، ۽ تاريخي سببن کي
سامهون آڻجي جيڪي انهي سڄي
صورت حال لاءِ ذسيوار آهن.

ڀارت جي اتر اوڀر وارن
رياستن جن ۾ آسام کانپوءِ ميگهاليا،
تريبورا، سني هورا، ناگلنڊ، ميزورام
۽ ارونا چل پرديش جا علائقا اچي
وڃن ٿا. انهن رباستن جي
هڪجهڙائي ۽ ويجهڙائي ڪري
ڪين ”مٿ ڀرڻ“ جي نالي سان
پڻ سڏيو ويندو آهي انهن جي
خاص ڳالهه اها آهي جو هي
ثقافتي، تاريخي ۽ ٻولي وغيره
جي لحاظ کان هوري ڀارت کان

روزگار مهيا ڪري ڏئي، جڏهن ته هوري ملڪ لاءِ اهو انگ ويهه سيڪڙو آهي. ڀارت جي ڪل چاليهه سيڪڙو ڳوٺن کي بهلي جي سهولت حاصل آهي، جڏهن ته انهن ستن ڀتين جي ڏهن ڳوٺن مان رڳو هڪ ڳوٺ کي بهلي مليل آهي. هتان جي زراعت پڻ گهربل حد تائين ماڻهن جي ضرورتن کي پورو نه ٿي ڪري سگهي. زرعي پيداوار گهڻو ڪري روڪ ٻوڪن تائين محدود آهي. انهي ڪري ئي خوراڪ، ڪپڙي ۽ ٻين شين ۾ انڪل اسي سيڪڙو ملڪ جي ٻين حصن مان گهرايو ويندو آهي.

انهي معاشي طرح بڻي هئڻ هتي ڪيترن مونجهارن کي جنم ڏنو آهي. اهي مونجهارا هن وقت جنهن مڪيه ٽڪر جي صورت ۾ ظاهر ٿيو آهي اهو آهي مقامي ۽ ڌارين وچ ۾ اختلاف. اسين ڌارين سان گهڻن جو واسطو اولهه ۽ اوڀر بنگال جي ماڻهن سان آهي جڏهن ته منجهانن ڪجهه نپالسي پڻ آهن. اهي ماڻهو هتي مختلف وقتن ۾ مختلف سببن جي ڪري ايندا رهيا آهن. منجهانن گهڻي ڀاڱي ۱۹۴۷ ۽ ۱۹۷۱ جي مذهبي ۽ نسلي اوه زورابن جي ڪري بنگلاديش مان جان بچائي هتي اچي پناهه وٺندڙ بنگالي آهن. انهي سڄي لڏپلاڻ کي آسام جي انتهائين پاران ۽ ڌارين جي خا. وشاگرائي ڪري ڪوٺيو وڃي ٿو. هن وقت هتي جي انڪل ڪروڙ نوي لک جي آبادي سان پنجويهه سيڪڙو آهي ۽ ڌاريا آهن. آسام پاران اها ڳالهه ٿي ڪئي وڃي ته مقامي ماڻهن جي پٺت ۽ ٻاهران آيل ماڻهن ۾ ڄم جي رفتار تيز هئڻ ڪري هو ٿورائي تبديل ٿي ويندا. انهيءَ جو اندازو انهي سان

لڳائي سگهجي ٿو ته هن وقت اولهه بنگال جي هڪ چورس ميل ۾ ۶۱۳ ماڻهو رهن ٿا. انهي ڪري کيس دنيا جي وڌيڪ گهٽل علائقن ۾ ڪشي سگهجي ٿو. آسام ۾ سراسري طور هڪ چورس ميل ۲۵۴ ماڻهو آباد آهن. انهي بنياد تي آسامي ماڻهو اهو خيال ٻڌ ڪن ٿا ته اڳتي هلي سندن ثقافت ۽ ٻولي وغيره لاءِ خطرو پيدا ٿي ويندو ۽ ادي ڌارين جي قبضي هيٺ اچي ختم ٿي ويندا.

اهڙي طرح بنيادي طور آسام ۾ معاشي پسماندگي ۽ انهي جي بنياد تي پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت جي ختم ٿيڻ جو پيدا ٿيل خوف ئي هتان جي قوم پرستن جا مکيه محرڪ آهن. سندن پاران مسئلي جو جڪو حل پيش ڪيو وڃي ٿو اهو آهي هتان ڌارين کي نيڪالي ڏيڻ. منجهانن ڪجهه انهي کان به اڳتي وڌي انهن ستن ئي رياستن جي ڀارت کان ڌار ٿيڻ جي گهر پڻ پيش ڪن ٿا. آسام جي اها قوم پرست تحريڪ ۱۹۴۷ کان ئي هلندڙ آهي. ڪڏهن منجهس تيزي آئي آهي ته ڪڏهن ماڻهون ٻي مسئلي کي ڪڪران ڏيکارڻ پاران منجهندگيءَ سان حل نه ڪرڻ ڪري صورتحال جيئن هو ٿيڻ وڌيڪ ڳچي ڦهلي وڃي ٿي. ان ۾ قوم پرست تحريڪ جي اڳواڻي هن وقت آل آسام شاگرد يونين ۽ آل آسام ڪانسنگرام پرشاد جي هٿ وس آهي. انهن تنظيم جو لاڳاپو علائقي جي ٻين رياستن جي مختلف تنظيم سان پڻ آهي. ان مسئلي ۾ آل آسام ڪانسنگرام پرشاد جي جنرل سيڪريٽري جو چوڻ آهي ته ۽ اسان جي جماعت جي جهنڊي تي ۽ تارا آهن ڇاڪاڻ ته اتر اوڀر جون ست ئي رياستون

ستن ڀتين وانگر آهن. اسان کي لازمي طور گذرڻي پنهنجي حقن لاءِ جدوجهد ڪرڻ گهرجي. انهيءَ تحريڪ بههجي ماڻهون ڌار ٿيڻ واري ڳالهه کي تمام ڇڏي نموني ماڻهون رکيو آهي. يونائيٽڊ نيوز آف انڊيا جو چوڻ آهي ته سندن پاران ڪيل ڪڏهن سوچ ۽ ڏاهپ وڌي آهي جيڪا ۽ آزاد رياست لاءِ وڏو ڪندي.

اهڙا تحريڪ بناڪنهن به ڇي ڀارت جي آزاد ڪڏهن ڪنهن نه لاءِ لنگار ڪان گهٽ نه آهي. ڇاڪاڻ ته ٻاهرين طاقتن پاران پڻ ان ۽ اندروني ڇڪتاڻ کي پنهنجي فائدي ۾ استعمال ڪرڻ لاءِ ٻن اقليتن جي معاملن ۾ ڀرت کي پنهنجي مصلحت کي بدلائڻ لاءِ ڪوششون ڪيون ويو آهن. انهي مسئلي ۾ گهريلو معاملن ۾ وري وزير جو بهالو آهي ۽ ڏنل اهو بيان ڌيان جوڳو آهي. جنهن ۾ هن علائقي ۽ اولهه جي جندوسي ادارن جي وڌندڙ سرگرمين ڏانهن ڌيان ڇڪايو هو. ڪي معاشي مشنري ادارن جي وسيلي پنهنجو ڪم ڪري رهيا آهن. سندس چوڻ هو ته انهن مشنري ادارن کي سخت نظر رکڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي ۽ جيڪڏهن ضروري سمجهيو وڃي ته ڪن ملڪ مان ٻاهر ڦٽو ڪيو ويندو. اهي ٻاهرين طاقتون انهي حد تائين وڃڻ لاءِ تيار آهن. جيئن ڀارتي ۽ هندووار ڪرنٽ لڪي ٿي ته ڀارت جي آپرندي حصي مان هڪ اهڙي نئين رياست وجود ۾ آندي وڃي جيڪا علائقي ۾ سندن مدد جي ملاپي ڪري سگهي. اهڙي سازش اولهندي وارن طاقتن لاءِ پڻ مقصد هوندو ڪري ٿي. هڪ ته ڀارت جي

علائقي جي اهم ماڻھو کي هٿو ڪري علائقي ۾ پنهنجي اثر کي وڌائڻ جي ڀيڻو جهڻ ته هي علائقو دهلي جي ڀت ۾ ڏور اوڀر جي ملڪن کي وڌيڪ ويجهو آهي، انهي ڪري انسان جي عوامي جدوجهد کي ڇڏي ٿو ۽ انهي ريت انهي اڏي طور استعمال ڪيو وڃي. ٻئي پاسي انهي علائقي تي ڇنڊ ڇنڊ جي ڀيڻ دعويٰ رهي آهي. ڀارت جي هفتيوار "لنگه" ماٿوري تنگ جي هڪ چوٽيءَ جو حوالو ڏنو آهي جنهن ۾ چيو ويو آهي ته "نيت ڇنڊ ۽ هٿ جي نري وانگر آهي، جڏهن ته نيت، ڀوڌن، سڪم، لداخ ۽ آسام انهي هٿ جون پنج انگريون آهن. هن وقت تري ته ڇنڊ کي موٽي ملي آهي، پر انهن انگرين جو هٿ ٻنهي ضروري آهي." انهي ڪري ئي ڀارت جي صاحب وطن حلقا انهي مسئلي کي ملڪي مفاد ۾ حل ڪرڻ تي زور ڏين ٿا. اندرا سرڪار ٻارن باقاعده آسام جي قوم پرستن سان ڳالهه ٻولهه هلائي ويئي آهي پر انهي جو ڪوبه نتيجو نه نڪري سگهيو آهي. ٻئي ڌرين انهي تي متفق آهن ته ڌارين کي آسام سان نڪتل ٿي وڃي پر وقت واري

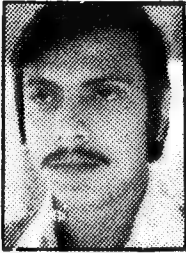
معاملي تي ٻنهي جوڙڻ ۾ اختلاف آهي. ڀارت جي سرڪار ۱۹۷۱ کان وٺي اڀرڻ واري ماڻهن کي آسام سان ڪڍڻ لاءِ تيار آهي جن ۾ تعداد اٽڪل ڏهه لک آهي. جڏهن ته آسام جي قوم پرستن ٻارن اڳي ۱۹۵۰ ۽ هاڻ ۱۹۶۱ کي آخري سال ڪري ٻيڪڻ تي زور ڏنو ويو آهي. معاملي نه ٻيڪڻ سڳين ڪري ڪو نه ڪري هتي هڪدمي حل ٿيڻ لڳو ڪري علائقي کي سڌو سنئون مرڪز جي ضابطي هيٺ آندو ويو. اهو سڌو آئين موجب هينئر مارچ ۾ ختم ٿي رهيو هو. هاڻوڪي رٿو ۾ ڇنڊ جو تازو سبب اهو آهي ته قوم پرستن ٻارن گهر ڪڍي ٻئي ويٺي ته معاملي نه ٻيڪڻ سڳين تائين ۱۹۷۱ ۽ H آيل ٻارن ماڻهن کي ووٽ جو حق نه ڏنو وڃي، ٻئي طرف رتي سرڪار هڪدمي حالتون هڻائي انهن ماڻهن کي ووٽ جو حق ڏيئي رياست ۾ چونڊون ڪرائڻ جو اعلان ڪري ڇڏيو آهي ريت اهو ووٽ جو حق سندن لاءِ موت جو پروانو ٿي ٿيو. هن وقت معاملو رڳو هٿن ٻانڱڻن وغيره تائين محدود نه رهيو آهي. اڪيلائپ ٿيڻ جي احساس معاملي کي وڌو ٿيڻ جي هٿ ۾

ڏيئي ڇڏيو آهي، جيڪي پنهنجي وحشي طاقت وسيلي معاملي کي حل ڪرڻ جي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن. وڻن سوانهي پنهنجي ڪرومي ٿيلائي سڙپ محفوظ رکڻ کان سواءِ ٻيو ڪوبه ڪم نه ڪري سگهن ٿا. اها ڳالهه پنهنجي ليکي قوم پرست تحريڪ لاءِ به گهٽ هاڻيڪار ڪونهي. انهي قتلام هزارن ماڻهن کي ڪڍڻ سان گڏوگڏ لکن کي به گهر ٻن ڪو آهي. ڀارتي وزيراعظم اندرا گنڌي انهي تي پنهنجي خيالن جو اظهار ڪندي چيو ته "مون آسام جو ڏک ڏٺو آهي. مون وٽ لفظ ڪونهن جو آئون ان ۾ ٽرئنجڊي کي بيان ڪري سگهان." آسام جي مسئلي جو مستقل ٺهڻو رڳو ان وقت ئي ممڪن آهي، جڏهن هتان جي معاشي ۽ ثقافتي مسئلن کي حل ڪيو وڃي. ماڻهن جي سماجي ۽ ذهني حالت کي اڇي ڪرڻ جي ڪوشش ورتي وڃي. هتان جي لوسي ۽ ثقافتي ايڪن کي اهو احساس ڏيارڻ ضروري آهي ته معاشي ۽ ثقافتي ترقي لاءِ سرڪار پاڻ ذميواري آهي.

غزل

ذوالفقار سيال

زندگي حسن سوزن سان سرچي نٿي
مونهن جي تيسين خوشبو ڦهلجي
نٿي
واهه تنهنجي تڪي پٿرائي وري
اک هاڻي اسان جي هي ڀوسي نٿي
توڪي سامهون ڏسي نون
مرڪيو هون
دل دعائون ڏين کان به ترسي نٿي
گهٽ کي ڪير ڪڙڪائي
قاهي وٺي
سڏ ڪهڙي پيا، آهه گرجي نٿي
تيڪ طوفان جا، آڳ جا
ڪي آلا،
مٺ اهڙي اسان کان ڪا
سرچي نٿي
خواب مهڻا ڏسي، ساڻهو
سمهي پيا
ڙف ڇا ٿي پيو، دل جي
پرچي نٿي

نيزو

شفيع محمد "مخفي"

سڪان سارو سال
آن کسي پوتار ويو
بچيو آهي هلال
ڪيڏو ڪيس ٿيو
رئيس جي وانگر
پگهر ڪن سگر

اچي به وڃ الا

استاد بخاري

سردا سڙا ڳڻ ڏينهن ٿا، سڄيون سڙا ڳڻ راتڙيون،
هليون بسنت هيروڙون، اٿيون لطيف لائڙيون،
تڏهن ته ڪوڪ، ڪوڪ تي تنبي تنبي ڪيم سڄن:
اچي به وڃ الا، اٿي بهار جو قسم سڄن!
وري وري فيروي، ڦڳڻ ڦريو، رتون وريون،
پڇي تي ڪنگ ٿي، ڪڪريا پير ۽ ڦريون ڦريون،
وٽون گهٽيو ٿي سوکڙيون ڪري رکيون اٿم سڄن.
اچي به وڃ الا...
مٺي ملهار، منند مست، هيرمانءَ ٿار ڏس!
سڳند، سونهن، ماوڪون، ڦڪي، اچي ڦلار ڏس!
هي گل ته ڏس، هي ڳوٺ ڏس، هي ڀور ڏس نرم سڄن!!!
اچي به وڃ الا...
ستين باغبان ٿا نوان قلم، نون چڪيون،
ڪلاب، سوتلي، رتن، عقيق، ناز ٻوڙ جون،
ادم، اسيد، ڇا، چوچ جون چڪيون هنير سڄن
اچي به وڃ الا...
جهجهڪ جهڪي ڪري عجيب، اچو ضرور بهار ۾،
سڄي خوشي، سڄو مزو، صحيح سرور بهار ۾،
ڏکن ڏڃن، ڏڃن سندن وڏو هٿي وهن سڄن.
اچي به وڃ الا...
اچو ته اڳيرو وڏون، ڪچو پڪو ملير آ،
ڏسي آيار ڏيهه جا، اڪيون ٿريو ٻون مٿا،
هي ڪيٽ، پٽ، چيٽ تنهنجي پونءِ جو ڀرم سڄن.
اچي به وڃ الا...
لڇي هوا، پڇي سڳند بهار بار تنهنجي لٽ،
انگ انگ انگ ۾ اڪند، آر تنهنجي لٽ،
شدید انتظار ديد، دل کي دم بدم سڄن.
اچي به وڃ الا، اٿي بهار جو قسم سڄن!

پنظمون

تاجل بيسوس

گرهڻ ۾ انسان وٽو آ

* ٿاريءَ، ٿاريءَ گل ٽڙن ٿا،
پونٺرا، هوٽ واس وٺن ٿا -
جيون ڪي پي بهر ڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* نٿ * موني هوٽل ٺاهي -
ڪير وٺن * اوتيل ٺاهي -
جوانيءَ جو ڪو جرڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* نيل - ڪنول تي ماڪ هوٽلي،
هاڻياريءَ مان پاڪ ڦٽي ٿي -
شايد تانگهو ٽڙ ڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* آڏرو ڪوئي عتاب نه آهي،
ڪنهن پڪشوءَ جو خواب نه آهي،
* بيسوس * کاڌو پڙ ڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -

آويءَ ۾ انسان پڪو آ،
* ڏيهر مٽيءَ ۾ ٿانو لڪائي،
وڻو ڪوئي باهه لڳائي -
پلي ڏسي ڪو خاڪ ڇٽائي،
گرهڻ ۾ انسان وٺو آ -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* جيون جا هي جهانڪا آهن،
نگريءَ، نگريءَ ناڪا آهن -
واهرن ۾ واکا آهن،
ٻاهر شايد سچ لٿو آ -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* ڪالهه به ڪنهن جو رت نه هو،
واريءَ تي نشان ٺهيو هو -
سڪا آهي، تو ته چيو هو:
"انسان جو رت ڇڏو آهي" -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* هرڪو پنهنجو جام کڻي چي،
"شيخ" کڻي چي، شام
کڻي چي،
بشڪ ڪو بي نام کڻي چي،
مسٽر - مائيءَ جو ڀڪ لٿو آ،
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -

* مايا ني پسي ماس ڪٽو آ،
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* لاسن تي ٻو لڏندو لهندو،
ٽڪر ٻڄي آخ - ڇڏندو -
ڪنهن سافوٽ * نيٺ ته
ٻڄندو،
جيڪو - سو اڄ ڪڇو آ -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* جيون ڪوئي ليڪو نه آهي،
جنهنڪي ٺاهي، ڇڏجي ڊاهي -
ڏنڌلي هڪ تصوير نه آهي،
ڪٿان ڪٿان ڪو نقش ڏٺو آ -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* هڪڙا مردان، ٻيا ٻيا ڇمندا،
واچوڙن ۾ ويندا وڌندا -
اوندهه * ڏنڊاڻا ٽهندا،
منهنجو هي اعلان سڄو آ -
آويءَ ۾ انسان پڪو آ -
* ڪيئن ٻچن ٿو؟ ڇو آ، چاهي!
تنهنجي اک آڦائي ٺاهي -
مصور جو ڪو ڏوهه نه آهي،
مصور جو هر نقش ڇڏو آ -

مخزل

تاج جويو

سونهن سنگهر ۾ سوکها سڀنا،
دلڙي ٿي سڀني، ڦٽڪن جذبا -
-
کلهه منجهان ڪي گهورن اکيون
دل ٿي دل جا - منجهي رشتا -
-
ڪٽيءَ پٺيان ٽيڙن جو ٻيڄو،
اوندهه ڪي سورج جا ايڌڪا!
-
هٿن ٺاهن، وڌيا آهن،
منجهل ڏي ويندڙ ٻهرا -
-
پنهيون ناڪي ڏسڻ کان!
ٽمڪي هوندا دل جا ڏيڻا!
-
گل آهائي سور نه سگهندا،
ذهن اوهان جا هي ڪرڻا -

پاڻيءَ تي پيا هنج لهن ٿا

پاڻيءَ تي پيا هنج لهن ٿا -
ذهن ٻيو جن سترڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* قلم، پنا، ڪپڙن جو جوڙو،
لوني، اجرڪ، هر، مٿوڙو -
پنهنجو ارڪو - ترڪو آهي -
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* چنڊيون ٿر جون چورون اينديون،
ڏنڌا کانئن ڀوريون اينديون -
ڌرتي وچ جو ڪڙ ڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -

* اک جو بند ٿيو، ڦرڪو آهي،
ٻاهر در تي، کڙ ڪو آهي -
* مانگر تي ٿو وڻجهه اولاري،
جيون جو ٻيو گيت جهونگار -
ونجاريءَ جو وڙ ڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* ٺاهو پنهنجو ساس ڇڪي ٿو،
من جي اڏهر منجهه ٻڄي ٿو -
حيرانيءَ ۾ هرڪو آهي،
ٻاهر در تي کڙ ڪو آهي -
* وائين مان ڏسي وڻ هون ٿا،

غزل

شمس سومرو

زندگي نيٺ گذر ٿي ويندي

ڳالهه دل عيني به اورجي ويندي

تون نه هوندين ته ڪوبه ڏک ناهي
باڪ ٿي آ، باڪ ٿي ويندي

زندگي فان آ، منزل تي رسڻ جو ساڻي

بي مهاڀي جاهلي، نيٺ ريتجي ويندي

آءُ جيڪر وڌا ٿي ٿوڪ ڏيان

پات آ، ميس ٿي مري ويندي

سرت ڪوري، اک ٿي آهي

ڪايندي به، راس ٿي ويندي

خون ناحق جو، جي نه داد ٿي

ريتي مچ مان ڪڏهن سرخي ويندي؟

رت ريتون هو جي بيروت گهٽيون

ساڳي سازش وري رٿي ويندي؟

”شمس“ سوريءَ چڙهي به مرڪن ٿو؟

مات ڪي ٿاڻي وٺي ويندي

سچ جي

ونهن جي

حوالي سان

زندگي نيٺ گذر ٿي ويندي

اورڻي به اورجي ويندي

وسيم سومرو

بيت

۱- سرتيون گڏجي سرت سان، پريس چنيءَ وٽ،

آهي ان جي سامهون، سام مشيني ٻيٽ،

پري ٿو ٻيٽ ڇٽ، پيرا سنڌي پرت کان.

*

۲- ڪجرو هائي ڪنوار، سرتون جڏهن سچ تي،

جهڙو ڪو ائين ڪن، جهڙو چنڊ ٽڪر،

منڌ جي چاٽي ٿو، ٿاڙن جي چنڊن آڀ سان.

*

۳- هاسي ڳچيءَ چوڙو، جنهن تي جهلم ڇٽ،

هي سول مٿ، ديس سچو دهڪو پوي.

*

۴- ڪنڊيون چولا چاهه مان، وڌندڙ سونهن سڀاءُ،

انڌن اڇيءَ اهڙيءَ مچي معنيت مينڌرو.

*

۵- اجرڪ جي جيئن وڃي، ٿاڻي مٿ رنگي،

منهنجي ساهه سنگي، جواني ائين جاني سان.

*

۶- پهرين ڳڙهو ٻيٽ مان، گديءَ رنگ ڏنوم،

وري مٿس ورونهن مان، ڪارڪ ساڻ ٺهوم،

ان کان پوءِ پريوم، سڪي! نيري مٿ سان.

*

۷- جاڳي پئي اڇيءَ آس، پرڏيهن جي ذهن ۾،

”وڏان آئون به واس، اوچن اهڙوئي ڪري.“

*

۸- چڪري جا بهراڻ تي، رکيل انوکا گل،

ان جا پٺا مل، بهري جو به جوانڙو.

*

۹- ڪنهن جي ڪناري مٿ، هيءَ جا ٺوٺي آڇي،

ان مان سرهي مٿ، بهري جو به اها پرين.

*

۱۰- وڏ ٿڌي هڪڙي ۾، چولي رنگ ٺوم،

چن ڏنهن ڪوريءَ اڙهي تي، چٽي چٽ چڙيوم،

چريءَ ڪوڙ چوم، ڪچو ڪم نه آڻجان.

غزل

آثم ناٿن شاهي

ڏوڙ برادر مارو ڏن،

ماڻڪ جهڙو تنهنجو من.

جوڙ نه تنهنجو ڪا به جواني،

سونهن نه ڪاڻي تنهنجو سن.

تنهنجي آڏو منهنجي هستي،

آنداريءَ ۾ آڏي ٻن.

منهنجو ساهه مچڻ تون آهين،

توريءَ منهنجو سڪو ٽن.

اهڙو منهنجو ڀاڳ ڪٿي آ،

جهڙو تنهنجو آ جوين.

ڪنهنجي سچ سرنهن هو دائو

ڪنهنجو ”آثم“ ان ڏت فن.

منظور ڪهڙو

”وائسي“

اڄ ٻرين وٽ ٻه ٻين ٻين
ويه نه مسافر! وات تي.
ويئي منزل ملڻي ناهي،
توڪسي ملڻا سوڍو
ويه نه مسافر! وات تي.
چوڻو ساريسن ۾ نورا،
مسافر سڄو آ سوڍو
ويه نه مسافر! وات تي.
ڏاڍا هنديهن هڻڻا،
جڏهن ٿينديهن جهور،
ويه نه مسافر! وات تي.

بخشن مهر اڏوي

غزل

موهيو تنهنجي نيشن من،
تات، مدائين تنهنجي تن.
من ڪوندر، مينون آڻو آ،
هل، هل، ساهه سگي ساڄن،
تن وٽ دائرو ڊگڙو ناهي،
هو ڪيو، اسٽو، ڳو، ڏيو جن،
رات جو سينو چيري سڄ،
يسٽ تسم جر ڪاٺيندو جيون.

ارشاد ميمڻ

هڪو

* سرگر جي ٿان -
ستار جي چوڙ
ڏکي هئي جان -
ڪيڏي ناهي ڪاڻ
سڏو ڪنهن جابر جي!
سڏو اسان - ٿان
* سور ۽ سڪ
مينهن وسو هو
پهر ڏاڍي ڇڪ
اي ڪڏي رڃ
ٽڪجي پوهان
ڏيڍي اٽم آڃ
* ڏيڍي اٽم آڃ
اٽي ڪونه هو ڏسجي
جهڏانهن ڪيڏانهن سڄ
* ملڻ جا وس
هوڙو هو جا ڳي
ڪڪڙن جا دس

نشري نظمون

عرفان مهدي

(۱)

ٻرين!
تو منهنجي
جيون ساگر
منهنجي
وجود - احساس
جو ڪول هئي،
سڏو ڪيو ها
پرو؟
اهو مان؟
تنهنجي سوچ تي
ٿو ڇڏيان.

(۲)

او لوڪو!!
جڏهن
ڳالهائيندي ڳالهائيندي
منهنجو آواز،
پرڃي اچي
ته ڀڳ ڄاڻجو :-
مون ”هٿ“ ڪي
ساريو هوندو.

(۳)

منهنجو جيون!
دور جو دروازو

ته ناهي.
جنهن ۾
داخل ٿيڻ کان
تون ڊڄين ٿي!!
...
آجهڙا نيشن جا!
جڳي به سڀا
آهن.
چو رکي ڇڏيا
اڏو ڪرو؟
زندگيءَ جي
سماجي
دهو آڏو -؟؟

(۴)

جيون - تنه
جي ساڻ ٺهائيو،
ته مان توکي
ثابت ڪري
ڏيکريندس ته:
پيار، نفرت جو
روپ ڌاري
ڪيڏي نه
پوئتي شڪل ٿو
اختيار ڪري.

خايل لاکير

جده

غزل

ڪنهن نه سڃاتو تنهنجو ننگ!
هاد به ڇڻ ميري جو سنگ!
جنهن سان انگ ازل کان آهي،
تنهنجو آهي پيارو سنگ!
لڏو ٻنهنجي ڌرتيءَ خاطر،
زوري وٺيو پنهنجو - دنگ!
ڌرتي پنهنجي سرتي آهي،
ڌرتي ڪهريو ريتو رنگ!
ڪوڙو ڪانئر مڇون ماڻهي،
ڦاهيءَ ڇڙهندو آڙينگ!
هنج نٿو هن جاو تي ڏسجي،
ڪيجهه مرڪي ويٺو ڪنگ!
توسان پختو پيچ ٻول آ،
جهڙو واسينگن جو ونڪ!
جڏهن جي جاڳائڻ خاطر،
لاڪير ويٺو چوري چنگ!!

مٽ رضوي

غزل

رستو آهي جيئون جو
 ماڻ نه آهي بل ڪن جو.
 منهنجو گيت پڙاڏو آهي،
 سندر سندر من من جو.
 ٺيڇ - ننگر ۾ هوندو دوست!
 بهار به آهي پشم جو.
 منهنجو سڏ پراڻو ناهي،
 آهي پنهنجي ئي "من" جو.
 ٻاهر برڪا برڪا ساڻت،
 جيءَ ۾ شور آجنهن جو.
 من منهنجي ۾ دڪ آئين،
 چٽل چٽل - من - من جو.
 ٻار اڳواڻ، بکي جواني،
 گهر مڪلاو ۾ پڪ ان جو.

اصف هٽياڻوي

غزل

پونئڙ جي پون پون ماڻ کي توڙي
 چپ چپاٽ کي آڻي لوڙهي
 (۱)
 ماڻ آڇا جي! مرڪن گهرجي
 ڪل جا گهوڙا چڏجن چوڙي
 (۲)
 پونئڙن جيان آزادي ماڻيون
 اچو ته سوچيون اوڙون اوڙي
 (۳)
 پونئڙ گاسن جو رشتو بهارو
 ناريءَ مان ڪو بن چو روڙي
 (۴)
 برو اسان لئه جيڪو سوچي
 تنهن جو چڏيون پيوڙو پڙي
 (۵)
 سچا ماڻهو ڪوڙ - نگر ۾
 "اصف" آيا ڪيما ڪوڙي.

ج نه غوري

سنڌيڪار: نياز عباسي
 مسڪين دنيا جو محسن

ڇا ٿو گهرين! منهنجا محسن
 تنهنجي زندگي چاهيان ٿو.
 اها ڇا لاءِ؟
 ڪنهن جي سالگرهه تي تحفو
 ڏيڻ چاهيان ٿو.
 ڀيو ڇا ڪهي؟
 تنهنجا سمورا هڏا.
 اهي ڇا لاءِ؟
 انهن کي پٿرن سان ٻيهي فائدو
 ڏوا ٿا هيندس.
 اها ڇا لاءِ؟
 پورهين جي نمندڙن زخمن تي لڳائڻ لاءِ
 ڀيو ڇا ڪهي؟
 تنهنجو ڪوت
 اهو ڇا لاءِ؟
 بکن جي بڪ ختم ڪرڻ لاءِ
 ڀيو ڇا ڪهي؟
 تنهنجو ڳاڙهو رت
 اهو ڇا لاءِ؟
 جيئن ظالم جي اڃ لاهي سگهان.
 ڀيو ڇا ڪهي؟
 تنهنجا خوبصورت لفظ
 اهي ڇا لاءِ؟
 مظلوم دٻن جي آٽ لاءِ

ها!
 اهو ڇا آهي!
 مون وٽ اڃا فولاد جهڙيون ٻه
 ٻانهون آهن.
 بهراني ڪري اهي به مون کي
 مٽا ڪهو.
 اهي ڇا لاءِ؟
 انهي لاءِ ته
 انهن کي مڪڙيون بهارائي سگهان.

نياز پنهوڙ

غزل

ڇا ڇا راز سايديون اڪيون،
 جڏهن به سامهون اينديون اڪيون.
 مون وٽ ڇا آهي منهنجو پنهنجو،
 گيت ڏيڻ ٿيون تنهنجون اڪيون.
 برڪا رت ۾ ساندول ڪارڻ،
 سڏڪي آهن ووندون اڪيون.
 چنڊ - ستارا ساڳي رهجو.
 ڪيڏو آهن رنديون اڪيون.

ڌرتي تو ڏانهن جڏهن به ڪڍيون،
 هوڙي سڀني رکيون اڪيون.
 سڀ ڪجهه آهي ساڄن تنهنجو،
 هٿڙا ڇٽڙا، دليون، اڪيون.
 جڏهن به منهنجا چپ وڌيا ٿي،
 هن ئي پنهنجون ووريون اڪيون.
 "نياز" اوهان جي يسار جون
 ڪيڏيون.
 آهن، بهاريون، گهريون اڪيون.

فلسطيني شاعري :

محمود درويش

سندھڪار : جاويد پٽو

ساڻ ۾

لنگائي ڇڏيو مون کي ڪجهي ۽ جي ڇڳن ساڻ.
قاهي ۽ ڇاڙهيو — آڱ ڪجهي ۽ سان غداري نه ڪندس.

هي منهنجو وطن آهي ۽ گوڻو اڳ.

جتي مان ٿي ۽ ٿڌي ۽ آڏيون ڏيئون هيون.

منهنجو وطن ڪو داستان جو مجموعو ڪونه آهي

نه ئي ڪا يادگيري، ۽ نه ئي وري پهرين ۽ تاريخ جي چنڊن جي ڌرتي.

منهنجو وطن ڪو فسانو يا ترانو نه آ.

نه ڪا موت جي ڌارين تان ترڪندڙ روشني.

منهنجي پٽن ۽ ڪيئن لاءِ روئندڙ هوڙو سرد.

۽ قيد خاني ۽ گهٽجي، سسي ويندڙ هوا.

روئن جي مجبور ڪيل جلاوطن جي ڪاوڙ.

ڇهين ۽ خوشين جو بڪايل پار.

آ منهنجو وطن.

هي ڌرتي آ منهنجي هڏن تي ويڙهيل چم.

۽ منهنجي دل

انجي گاهن تي اڏائيندڙ ماکيءَ جي مک.

لنگائي ڇڏيو مون کي ڪجهي ۽ جي ڇڳن ساڻ.

قاهي ڇاڙهيو — آڱ ڪجهي سان غداري نه ڪندس.

انيل گاف

والي

”آپ تنو پوءِ ڏسئي“

ڪوري وانگيان من ڀري ... !

آهي ڪا، جا هام هئي

رتيون روه ڪري

رهون رڪ ڪري

آپ تنو پوءِ ڏسئي .

جند مٿي جنهن جو ڪي

سا موٽن جي ڪري

منهنجو بند ڀري

آپ تنو ...

ساج، چيٽا، ۽ ٻيو

پهڻين ڪن نه ڌري

اڳتي وٺ ڌري

آپ تنو پوءِ ڏسئي -

نظم

شاه محمد پيرزادو

قسم -

جنهنجو توکي ها مونکي

نه آ اعتبار

ڪٿي ڇا ڪبو -

دعا -

جنهن تي منهنجو يا منهنجو،

نه آهي يقين،

گهري ڇا ڪجي،

ڇوڪي آهن ان لاءِ،

ڳاڙهيون اڃا پون،

ڏڪر ڇا ڪجي،

ملي آءِ سوچي منهنجي لاءِ ڏاڍيون،

نوان ڪي سهار،

ٻڌل جن جو بنياد،

هجي دل جي سچائي تي...!!

ڪلزار علي سولنگي

”آزاد نظم“

”سوچون“

سوچن ۾ ٻڌل ڪو امن نالي شخص .

سورٺ ڳوٺ جي ڪنهن ماڻهڪي .

واري ٻني تي بيٺو هو .

سندس سامهون هزارين جهنگلي .

رنگ به رنگي انيڪ قسم ڏن هيا .

تن جي سونهن سڄاوبڪ ڌرتي .

عجيب غريب ڇاڪي دار مخلوق .

هرڪشش پونئرن جي برڪتون، پون، پون، جي هانچل

کيس هيسايو هيو، انهي برسي ماحول .

سندس ذهن ۾ نئون منسڪ، نئون وچن .

سندس جان لرزش پيدا ڪئي هئي مساوات .

کيس وڻي هئي پوئين واري مخلوق .

۽ سندس خوشبودار سر زمين .

جنهن ۾ نه جهيڙو، نه تڪرار نه نفرت نه فساد .

هرڪو خوش هو، منهنجي جڳهه تي، جهڙي تي،

۽ پوءِ گهرين سوچن سان ماڻهن جي سر زمين،

ڏانهن واس رخ ٻني ڪيائين،

دريد احمد چڪائي آزاد نظر "نئون روح"

ڳوڙها ڳاڙي ويهان،
تنهن کان اڳ،
هان هاري ويهان،
تنهن کان اڳ،
اسد -ون ڪنواريون اکيون،
لڙڪ لڙڪي لاڙي،
بي نور ٿي وڃن،
۽ مايوسي جي ڪاري ڏانڻ،
بدن،
هميشه لاءِ،
واسو ڪري وڃي،
تنهن کان اڳ،
هٿ هاري ويهي،
حوصلو ٻڌي پير ڪري،
تنهن کان اڳ،
جذبا ٿڌا ٿي،
ختم ٿي وڃن،
خواهشون جلي،
پسم ٿي وڃن،
تنهن کان اڳ،
بازي هاري ويهان،

معصوم سانگهڙاڻي گيت

لوح لوح سان جهاتي هائي
چڄي ٿي چاتي
هه حياتي!
تو وٽ ڪاٺي پرڪ نه آهي!
پيٽ بکيو ڇا مائهو ناهي؟
رڳو ڪٿڻ ٿو چائين ڪاٺي
هه حياتي
چڄي ٿي چاتي!
محبت منهنجو مذهب آهي
تنهنجو ڪوئي مذهب ناهي
ڏيهر تون آهين برساتي
هه حياتي
چڄي ٿي چاتي!

زوار نقوي

غزل

تر مٿي ڪي سورنجن،
پنهجي ملڻ جا ڏينهن اچن،
ڪيت ڪڙن شل ميهن وسن،
ونج به ورن ۽ پيرون پجن،
هار مٿي بهرا نه هجن،
تنهنجي ملڻ جا مون سان وچن،
تو کان دور اوڀر-اسا ساڻين!
ڪچا، ڦڪا ٻيا گيت رچن.

منظور مگسي

غزل

تو کانپوءِ مون شام مهل،
ميڙها وڪريل -ارا -ل،
ڪنهن رت جو ڏهو هو،
ڪنهن ها ماگر اوتار -ل،
ڏيڻ نشيلا، -تد -ونسا،
مکڙو -ورج گل -ٽڙيل،
چوري! تنهنجي چانهه ٿي،
سوئين جهڙا -ٽڙڪ -ٽڙيل،
ورھ -لنگهي ويا ويرا ڪين،
واتين وارا پويان -ل.

هاڻ ماري ويهان،
تنهن کان اڳ،
او ساڻين!

پيچي هٿ پنهنجو،
پورا پورا ڪري،
هليو آءُ اڳڻ تي
ڏورا نه ٿورا ڪري!
تون جي ايندين،
آس جي ڏيئي ۾،
نئون تيل هوندو،
نئين وٽ جڙندي،
لاٽ جيڪا

اڳ هئي آجهائين تي،
سا،
پڙڪي اٿندي،
جنهن ۾

مايوسيءَ جي ڪاري ڏانڻ
سڙي،
ري ويندي،
۽ -و

جڏهن ۾ نئون ساهه هوندو،
همنون جاڳي اٿندئون،
سينو ساهيندو حوصلو،
قسمت ۾ ايندو انقلاب،
هن ابي روح دنيا ۾،
نئون روح پئجي ويندو!

هنسراج

غزل

مون جي پيلا -ن ڏٺا،
جهڙا سينديءَ هٿ رتاءِ،
موتيو مڱيو، ڀوڪيا انهي،
چڻن پوءِ -هي ٽوٽ پتاءِ،
ڪوڙا مائهو، ڪهت ڪن،
ڀولن -وڙي ڀول مٿا،
ڪوڙ ڪي جيڪي ڪوڙ چون،
سينا تن جا صاف -چا،
تن کي منهنجا سين نه چئو،
تسرن ٿي جن -باز بچا،
ماڻ -ڪلندي ڪوڙي ڪل،
ڏيکارين ٿا ڏند ڦڪا.

ستار

غزل

ڏانءُ هجي ڪا ذات ملي،
جئن مان ڪوئي گيت لکان،
آڏو تون جو ايندي آهين،
پاسي تنهنجا چپ جهان،
رات وسي جا پرڪا پئي،
سوچير تو سان گڏ جهان،
ڳالهه جونگتي تنهن جي هين،
ڇو نه ڪجهان ڇو ماڻ رهان؟
ڪوڙ هنيون مون کان نه پڄي،
جو -چوان -چ ٿو چوان،
نيٺ انڌارو اڃا -و ٿيو،
ٿي هوندا سڀ سیر ستوان.

رهيو. رڌڻي ۾ ناسون هٿن کانپوءِ
هلي جڏهن ڪوئي اندر گهڙي
ديڳڙيءَ کي ڏٺو ته هانءُ ٿري
هلي ۽ هي ٻڌائين هوندا آهن
نهاري، وڏي اچي
ڪير ۾ منهن وڌائين. همراه به
آهستي آهستي رلي اندران
لٽ ٻاهر ڪڍي ۽ ڏاڍي ڦڙڻيءَ
سان در بند ڪري اٿي ڪڙو ٿيو.
اها ماجرا ڏسي هلي به ڪنهن
هاسن ۾ گهٽون هٿن لڳي. سمجهي
وئي ته اڄ شامت آئي بيٺي آهي.
پڇ پڇڻ نه ڏاڍي ڪنهن به رگو
کس ني هٿ نه اچي. ايتري ۾
ڦهڪو ٿي ويس لٽ جو. هيٺ
مٿي گهٽائي ٽپ ڏنائين پر ڪجهه
ڪين ورس. همراه ڪاوڙ ۾ چٽو
هجي، سو هٿ تي نه روڪي.
ڏهاڪو ڪن لٽيون کائڻ کان پوءِ
به هليءَ کي جند ڇڏائڻ جي ٻي
ڪا راهه ڏسڻ ۾ نه آئي. تڏهن

نظام عاساڻي جو انت سنگير پٺي

هلي به ڏاڍي سياڻي هئي،
جهڙين هڪ نه ٿيس ته همراه مل
آهي، تيسين مجال آهي جو ٽڪڙ
ڪري.

نٺ همراه هڪڙي ڏينهن
انڪل ڪئي. ڪير جي ڏيڳڙيءَ
کي اندر ڪوئي ۾ رکي، در
کي اڌ ڀڳڙيل ڇڏي، پاڻ
هڪڙي ڪنڊ ۾ رهي ۽ منجهه
ويڙهي، لٽ سوڌو لڪي ويهي

(هڪ اٽم ته ننڍڻ جو هئي)
غواب، نٺ هڪ ڏينهن پورو
ٿيندو.

ڪنهن همراه جي گهر،
روزانو آڏيءَ رات مهل هڪڙي
ڇڏڪري هلي ڪاهي هوندي
هئي ۽ رڌڻي ۾ گهڙي. ڪير سان
پرهل ڏيڳڙيءَ تي پهل ڇڪ کي
چنبا هئي، ڪيرائي. سڄو ڪير
ڳڙ ڪائي ويندي هئي. هليءَ جي
انهيءَ روزاني ڪرت، همراه کي
بزار ڪري وڌو. گهٽئي جتن
ڪيائين ته ڪير کي لڪائي
سهجي پر هليءَ کي سندس سڄو
گهر بهارو ۽ ٻيو هيو.
هليءَ کان جند ڇڏائڻ جي
جا ڪوڙ ۾ همراه، ڪيتريون راتيون
جاڳي به گذاريون. دعائون پيو
گهرندو هو ته من اها هلي سندس
ور ڇڙهي ته سموريون ڪسرون
ڪڍي پنهنجو اندر ڌري. شل نه
ڪو ڪوڙ ڪو ٻڌي، لٽ ڪئي
اوندهه ۾ هٿوراڙيون هئي هليءَ
جي گولها ۽ لڳي ويندو هيو. پر

مهرجي ڪئي وات هٿيائين ۽ اچل
ڏهن اچي همراه ڪي نڙيءَ مان
سوگهو ڪيائين. ٻليءَ جي چڪ
سان همراه جي هٿ مان لٽ
چڏائجي وئي. هو ٻنهي هٿن سان
ٻليءَ کي هٿان لاءِ زور
ڏيڻ لڳو پر ٻليءَ جا ڏند سندس
نڙيءَ ۾ اٿڻ ڪري ويا هئا جو
هزار هيلن کانوڻ ٻلي سندس ڪنڌ
تان هيٺ لنگهي ته وات ۾ همراه
جي گچيءَ جو ٻچو هيس. هنجي
نڙيءَ سان رت ٿيندڙيون ڪري
وهي ويو هو. ڇنڇن ۽ رڙين جي
آپ ڌاريندڙ ڪوڙ ۾ هو ڦٽڪي
ڦٽڪي ڀورو ٿي ويو.

هيءُ قصو امان سونڪي ننڍپڻ
۾ ٻڌايو هو ۽ جڏهن ٻڌڻ نه ٻلي
۽ اهڙي خونخوار مخلوق آهي
تڏهن ٻلين جي پاسي کان سنڌي
۽ هانءُ ٻڌي ويندو هئڻ. جيڪڏهن
ڪا ٻلي منهنجي منهن ۾ گهوري
ڏسندي هئي ته لنگ ڪنڊارجي
ويندا هئڻ ۽ يڪدم سڀ ڏوهون
دروازا ڪڍي ڇڏيندو هئڻ ته
مٿان مون سان به ساڳي ڪارڻي!
انڪ ٻلا، ٻليون ۽ سندن ٻلونگڙا
اسان جي گهر ۾ ائين بيارڻندا هئا
جن اهي به گهر جا پائي هئا.

نيٺ هڪڙو وقت اهڙو به آيو
جو هڪ ئي وقت ٻن ٻلين، اسانجي
گهر جي اندرين ڪوٺيءَ ۾ ٻيل
ڪٽولي هيٺان ڊڙن کن ٻلونگڙا
ٻيا به چٽي چڙيا. ڏهن توڙي
رات ٻلين ۽ ٻلن جي اچ وڃ لڳي
پئي هوندي هئي ۽ ”ميائو ميائو“
سان سڄو گهر مٽي ٿي ڪئي
چڙيائون. اسان ڏاڍي عجب سان
رهندي تان ڪلام ٻڌندي هئي ۽
”ميائو ميائو“ هن جو ٻيو ٻيو
ڦٽائي ڇڏيو. ڪڏهن ڪڏهن ته
آڌيءَ مهل ڪي ٻلا، ٻلين سان
وڙهندي (الائي ڪهڙي ڪارڻ؟)
اهڙيون پاڪارون ڪندا هئا جو
ٻاٻا به نٿا سان چرڪ پري اٿسي
ويهندو هو. گهر اندر ٻلين جي

مٿر پيڳهيءَ تي هنڪي به ڏاڍا
خار لڳندا هئا.

تن ڏينهن هاڙي ۽ ونجه وڏي
۽ اتي ڏڪر جي اهڙي ته وندر
هئي جو پڙهائيءَ ڏانهن اصل خيال
ئي نه لڙندو هو. شل نه ڪو
چوي ته ۽ ”ڪتاب ڪئي ويهي
پڙهي“ صفا پرو چڙهي ويندو هو.
پر ٻاٻا ڊڙڪا دهمان ڏيئي صبح
سان اسڪول ضرور اهاڻيندو هو.

هڪڙي ڏهاڙي اسڪول جي
موڪل ٿي ۽ آئون سڌو گهر
بهٽس. اندر گهڙڻ شرط منهنجي
اک هڪڙي ڳوٺ تي پئي جنهن
جو ٻوٽ ته سوتليءَ مان ٻڌل هو
پر اندران اهڙي چرپر پئي ٿي جو
ڳوٺ پنهنجو پاڻ هڪ هٿان پئي
هند رڙهي رهي هئي. آئون شذر
ٿي ويس ۽ ٿيلو رڪڻ کانسواءِ
امان ڏانهن ڊوڙ ٻاهر جنهن رڌلي
۾ ويٺي پوڙ ڪي پيڙهي ڏني.
وائڙپ وڃان پيس: ”ڳوٺ ۾ ڇا
ٻوٽي امان؟“

”اهي ٻليون ۽ سندن ٻلا
آهن. سڀ ۽ پوڙ ڪي ڏوهيءَ
سان اٿلندي امان ورائيو ٿيلو
رڪ. ڳوٺ ڪڻ ۽ ٻلين کي وڃي
ڪنهن رڻ ۾ رولي آڱ.“

زمين کي ٻين هيٺان نڪرندي
مجهوس ڪيم جو هن همراه وارو
قصو ياد اچي ويو هئڻ. منهن
ٻچڙو ڪري چم: ”پر، اسان!
انهيءَ ڪم لاءِ رڳو آئون بچيو
هئس جو سونڪي پئي چوڻ!“ اسان
لرب وڃان سون ڏانهن نهاريو ۽
ڏاڍي نرميءَ سان چوڻ لڳي:
”تون ئي ته منهنجو مدورو پٽ
آهين، منٿار! سونڪي خبر آهي ته
منهنجو چيو ڪونه مونايتدين.“
آئون سمجهي ويس ته اسان پرياني
پئي. اندر ڪوئي ڏانهن ويندي
جواب ڏنواسين: ”آئون ڪونه
ڪندس اهو ڪم امان! آئون نه
ويندس... سونڪي ڀڄو ٿو ٿئي. ادا
وڌي ڪسي چئو.“ اڳڻ ۾ ٻيل

انهيءَ ڳوٺ ٻنهي ٻنهي لنگهندي سڄ
ٻچ نه. سونڪي ٻي ٻي آيو.
هاسو ڪري اندر گهڙيس ۽
ڪتابن وارو ٿيلو ڪپٽ ۾
رکي ٻاهر پئي نڪتس ته اسان کي
چوندي ٻڌڻ: ”ٻنهي جا ته سنڌ
سڪي ويا آهن. ناسارو آهي
ناسارو. هڪ ٻئي ۾ ڪين ڪري
سو ويندو ٿيلو ۽ ٻي ٻليون ڇڏڻ!“
مون وري به نه ڪر ڪئي ۽ امان
جيڪا باهه جي ڀرسان ويٺل هئي
تڏي باهه ٿي وئي. ”منٿار تون
مون کي جواب ٿو ڏين؟ اٿن -
اٿان!“ امان ڏوٽي هٿ ۾ جهلي
اٿڻ لڳي ۽ روئندڙ ڪوٺي مون
به ڪئي هار مڃي. ڏڪڙ هٿن
مان ڳوٺ ڪيس. ڏاڍي گري هئي
تنهن ڪري هٿ ڪڍي ڇڏيس.
”ٻڌا خالي ڳوٺ واس
ڪئي اچجانءِ!“ ڏوٽي اچا به
مان جي هٿن ۾ هئي. پهر ڳوٺ
کي چاچي جوچي ڏٺڻ ته ڪٿي
ڪو ٽنگ نه ڪونهي، مٿان
ٻليون وائون نه هٿن. جڏهن بگ
ڪم ته ڳوٺ نئين ۽ ٿلهي سئي
۱. ٿلهل آهي تڏهن دل جهلي
ڳوٺ ڪشي ڪلهي تي رکيس ۽
هند شروع ڪيس ٿلهيءَ جو
اسانجي گهر کان ٿورڙي بند
تي وڌي بازار هئي، جنهن جي
سوڙهين گهٽين سان لنگهندي،
مون ٻنهي پاسن ڏانهن نهاريو پئي.
سڀ کان پهرين سڙيل موي وارن
جا گاڏا ڏٺڻ. ان کانوڻ ورائين
ٿانون کي لکي ڪرڻ وارا، انهن
سان لڳو لڳ خالسي ٿين ڏهن
۽ ڪٽ چڙهيل لوهه جي سامان
جا هٿ. اچا ٿورو اڳتي تمويڙن
۽ ٿوٺن ڦٽن وسيلي علاج ڪرڻ
وارا ڪاريگر، انهن جي مابهون
وارن دڪانن ۾ ڪشڻ ۽ مڃون
وارا حڪيم. انهن سان لڳو لڳ
چانڊڻ حجار جو دڪان جتي
ٻاهران ئي پاڪيون ۽ استرا پئي
نظر آيا. هاسي ۽ چالو تڪو

ڪرڻ وارو ۽ انهيءَ بعد ڪاسائين جي دڪانن جي لٽار ۽ پري ڪرڻ لڏي منهنجي اک نظام ڪاسائيءَ تي پئي جنم ڪاٽيون ۽ ڇرا پئي تيز ڪيا. نظام بنهه هراسي نشي آهي. ماڻهن ڪسي مثل جانورن سان ڪڏ ڪهوڙن ۽ ڪڏهن جو گوشت به ڪارابو ڇڏي، گوشت ۽ قيمي سان ڪڏ ڇوڙا به ملائي ڏيندو. شهر جي چوٽيءَ وارن ڪامورن جي بلچراني سبب قونڊجي پيو هو. کيس ڪو چوڻ وارو ئي ڪونه هو تڏهن ته جيئن ئي وڏيس تيئن پئي ڪائين. مونکي ته انهيءَ ڪاسائي نظام جو ڀوٽ ڏٺي ڪين وڻندو هو جو سڪين ماڻهن کي ڪتن ۽ گانگن سان ڪڏ ڪارائيندو هو. ڪلثي عم اها هام هڻندو هو ته منجهس ايڏي طاقت ادي جو اٺ جي ڳچي مروڙي يا سان کي ڪن سان چڪي ڏسي ڇڏيندو آهي. انهيءَ ڪاسائي نظام، غريب ماڻهن سان ويل پئي وهايا پر مجال آهي جو همڙي ناهن تي ڪٿي ڪو پڙ ۽ ڀاهر ڪڍي! ڏيکائي ڏين لاءِ هو هر هر ۽ بسم الله بسم الله پڙهندو. جيڪڏهن همت ڪري، ڪو ماڻهو حرام ۽ هاروئي گوشت بابت رسال ۽ ويڙهي ساڻس ڪا ڳالهه به چوريندو ته ورائيندو، ۽ نمود باللله نمود باللله ڪهڙي وائي ٿا ڪڍو! سڄي دنيا جي ساهون پنج پنج ڀيرا تڪبيرون پڙهي، الله اڪبر ڪري جانورن کي هلال ڪندو آهيان، پر تنهن هوندي به هر ماڻهو نظام جي ٽڳيءَ ۽ هرامانيءَ کان پليءَ ٻيٽ وائف هو. مون ته ڀڪو به ڪري ڇڏيو هو ته هڪڙي ڏينهن ضرور انهيءَ ڪاسائي نظام جا تختا ڪڍيندس. جي انهيءَ نظام جي پاڙ نه پٺيان ته منهنجو نالو به منٿار ڪونهي.

هنئر آئون سندس دڪان جي ويجهو پهچي چڪو. هنس، دل چيو ته پلين کي اتي ئي چوڙي ڇڏيان ته پلي ڇوڙي ڇوڙا ڪائين. پر ۱۱ باد آيم ته اهو شوم، ڇوڙا به ماڻهن ڪسي ڪارائيندو آهي. مونکي ويجهو ڏسي، نظام ڪاسائيءَ هميشه جيان، بڪايل ڀروڻ ۽ وانگر ڏند ڪرڻي ڪاٽيءَ کي ٽڪو ڪرڻ لڳو. آئون ڊپ وڃان ڪنڊ هيٺ ڪري تڪڙيون وڪون ڀريندو اڳيڙوئي ويس. شهر کان ٻه ڀرو ٽيڻ ڪاسانو، ڪلهي تان ڳوڻ لاهي پٽ تي رکيم. ساڄو ڪلهو صفا سائو ٿي ويو هير. هڪڙي وڻ هيٺان پهتي، هيٺان هن ڏانهن ناهي، نيٺ ڳوڻ جو منهن ڪولم ۽ ٽپ ڏيئي وڻ تي چڙهي ويهي رهيس. ڳوڻ منجهان پهرين ٻه پليون نڪتيون. ويچارين جون اکيون ٿي نه ڪلن. صبح کانولي ڳوڻ جي اوندهه ۾ پيون هيون. من وڃي پلين اکيون پٽيون ۽ چوڌاري نهار ڪيائون ته ڏکڻي مونکي وڏي وڻي. همراه وارو قصو وري باد آجي ويو هير. رڳو اهي دعائون پئي گهريم ته ش پليون ٽڪري پڪڙي وڃن ۽ آئون پڇي جند ڇڏيان. ٻه ڪلاڪ کن وڻ تي ويٺو رهيس ۽ اهو نظارو پئي ڏٺو. ڪڏهن هڪڙي پلي ڳوڻ ۽ ٽپ ڏيئي پليون ٽڪري جي پر گهور ٿي لڏي ته ڪڏهن ٻي ڀيري ڀاڙ ۽ ساڳي ڪار پئي ڪئي. ڳوڻ خالي ڪرائڻ جو ست ٿي نه سارو. سوچيم ته ڳوڻ وڃي ڪڏ به پري اهڙو سون ٿي گهرو، جيڪو ڪن چئي. آخر حذر پئي پلون روزگار جي تلاش ۾ واپس شهر ڏانهن وڃڻ لڳيون ۽ مڏهن اکين کان اوجھل ٿيون ته ٽپ ڏيئي آئون ۽ وڻ تان لٿس. وڏي ڊوڙ ڀاڙ ۽ سڄ اتي مهل اچي گهر پڙو ٿيس. سڄي منهنجي سائو ٿي ويو هنس. ڦلڙ

ڦوڪجي ڦاٽڻ لڳا. ٻانگي ڪٿي ڪٿي ٿي ڇڏيم ۽ خبر ناهي ته ڪهڙيءَ مهل منهنجي اک ۽ لڳي ويئي. ۱۱ سڄي رات خواب ۽ پليون ۽ ڇوڙا ڏسندو رهيس. صبح جو موٽر ۽ ميانو ميانو جي آواز تي اک کلي ته آئون وائڙو ٿي ويس. پني پليون خبرن سان منهنجي ساڳ تي سوئي آيون هيون. امان به مونکي صبح نيراني ۽ سڙيون پٽائي رهسي هئي: ۱۱ مٿا چنڊا - نوکي چنبو آلو ته آئيندين گهوڙاڻو - پلين کي اتي ئي اوڙي پاڙي ۽ ڇڏي ڏنو هوندو! باقي ئي ڪلاڪ گهمي ڦري موٽي آئين. ڏس تنهنجون ماضيون به سوئي آيون آهن. ۱۱ (امان کي سڳي پٽ هئي ڪانه!) هوءَ ڀارڻا ڏيندي رهي: ۱۱ هن ڙي هن!! هيڏي وڻ وٽان کان ۱۱ مار پٽن کي جهلي پوريءَ ۱۱ وڏو هنس. رجهو ٿيون پنهنجا پلونگڙا ۱۱ ڪٿي اچن. مٿا - ڪمر جا ٽوڙي!! ۱۱ مون به مٿن کن ٽمن جو ڪٿي، امان کي هڪ ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي پر هوءَ سڄي ئي نه! مونکي ڪهڙي خبر ته جيمز ٻانڊ وانگر پليون به پوريءَ جي ۱۱ پلائينڊ فولڊ ۱۱ مان سپ ڪجهه ڏسي ۱۱ سا مونس ڪري سگهن ٿيون! رڪارڊ جي پني ۱۱ ساسي وانگر بابا به شروع ٿي ويو ۱۱ ۱۱ پيشان پيالو! نه پڙهن تي روح رچائي ۱۱ نه ٿي ڪو سولو ڪم ڪري. سڄو ڏينهن راند هجس راند. ۱۱ ٿارڙن جي واپسيءَ وانگيان، پلين جي واپسي واري واقعي تي آئون رڪو وڪو ٿي رهيو هنس، سمجهه ۱۱ ٿي نه پئي آيو ته بند ٿيل ڳوڻ منجهان رستو ڪيئن ڏٺائون ۽ سوئي ڪيئن آيون! اهو به ڊپ ٿي ته ستان پليون مون کي بلاند وڻن ۱۱ هن همراه وارو

ڪم ڪن، سڀ نه ماري سڀ ۽
 سراپ ساري. اسانهي ڏينهن کانوڻي
 آئون ۽ پلين ۽ پلن واري بيماري
 (هڪ نئين قسم جي بيماري، نئون
 روگ) ۽ وڃڻي ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ڦرندي، هلندي ويهندي، اڏندي
 سمهندي، رڳو ڀليون ۽ ڀلا ڏسڻ ۾
 ايندا هئڻ. نند ئي حرام ٿي وئي.
 جو ڪڏهن نند ايندي به هئي ته
 خواب ۾ رڳو ڀليون، ڀلا ۽ نظام
 ڪا-آئيءَ کي ڏهندو هئس.

هڪڙي ڏينهن صبح ۾،
 اسان ڏاڍي بربشانيءَ وچان
 منهنجي پاسي ۾ اچي ويئي ۽
 پاپوھ مان منهنجي نراڙ تي هٿ
 ڦيرندي چوڻ لڳي: ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ويو آهي، منهنجي ڀڄڙي کي؟
 ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 مون ڏاڍا ڦاڙي ڏانهن ڏٺو.

۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ميانو ٿر ڪرڻ. هڪڙو پلين جي
 ڀليءَ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ڦاڙڻ لڳو آهين.

آئون ٻڌڻ ۾ ٻنهي ويس.
 ڏسڻي آڱر وات ۾ وجهي، ٿورو
 مغز ٽٽي زور ڏنم ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 وچان چيم: ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 نظام ڪا-آئيءَ ڪنهن ڏينهن
 ڀليءَ جو گوشت ڪارائي چڏيو
 هوندو.

۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 منهنجي ٽٽي سڄي ڪاوڙ
 ماري نظام تي آهي، ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 نرڙ تان هٿ هڏيندي اسان چيو:
 ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ظلميءَ سان ... مٿان ڪهي ٽٽي
 چڏين ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 انهن ئي ڏينهن ۾ مون هڪ
 پوائنٽ خواب ٿيو.

ڏٺم ته آئون ماڻهوءَ مان ڦري،
 هڪڙو وحشي ۽ جهنگلي ڪارو
 ڀلوئي ٻيو آهيان، نظام ڪا-آئيءَ
 جي دڪان آڏو ناسون ٻو هٿان.
 ايتري ۾ ٻوڙان هڪڙو هٿ وڌيو
 ۽ منهنجي چيلهه کي موڪلو ڪئي
 ڪائين. ڪن ٻل ۽ آئون ڳوڻ جي

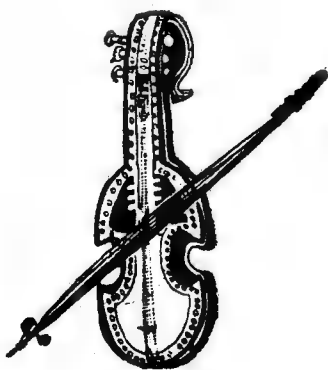
اونڊاهيءَ ۽ چڙيون هٿن لڳس.
 آئون سمجهي ويس ته نظام
 ڪا-آئيءَ مون کي قيد ڪيو
 آهي. ڪهڻي پوڪٽ ڪڍيس
 ۽ ميانن ميانن ڪير پر نظام اها
 ڳوڻ ڪٿي اچي دڪان ۾ رکي،
 جنهن ۾ آئون پوريل هئس. مون
 کي ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ڪا-آئي اڄ مون کي ڪهي
 چڏيندو. پر همت هارڻ بدران
 مون حوصلو ڏاريو ۽ نيٺ ته ڪارو
 ڀلو هئس. سوچيم، آئون ته ڪو
 گگدام جانور ڪونه آهيان. ڏسان
 ته ڪيئن ٿو مون سان هٿ ڳنڍي؟

ڳوڻ جي اونڊاهي ڪوٺڙيءَ ۾
 ڪا-آئيءَ جا تھڪ به ٻڌڻ ۾
 آيا هئا. هو منهنجي سوچ تي ڏاڍو
 خوش ٿي رهيو هو ۽ اهو سوچي
 هنيو چيو ته ڪهڙي هٿيائين ته نيٺ
 شريست ٻاڙو اڄ سندس مٿ ۾
 اچي ويو هو. مونکي هن همراھ واري
 سڄي ڳالهه ياد هئي تنهنڪري
 ڳڻيءَ ۾ ڳڻڻ بدران، سٺون
 سٺن ضروري ڀانيم. مونکي منهنجي
 ڦڙڙيءَ، پنهنجن ڏندن، چنن ۽
 رانپوٽن تي پورو پورو ويساهه هو.
 ڪن اها ڪري ويهي رهيس.

۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ڪا-آئيءَ ڳوڻ جو منهن کوليو ته
 آئون ٽپ ڏيئي سندس ڪلهي تي
 چڙهي ويس ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 زورائڻو ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 مان ڪاٽيون چڏائجي ويس. وٺي
 رانپاٽ ڪيائين ۽ مونکي هٿان
 لاءِ ٻنهي هٿن جا زور به لڏائين پر
 مون ائين ٻئي ڀانئو چڻ منهنجي
 ٻئي ڪچوڻ ۽ وانسگر پٿر جهڙي
 ٿي پئي هجي. منهنجا ڏند هنجي
 نڙ ڳهٽ ۾ هئا ۽ رانپوٽن سان
 سڄو منهن چٽي چڏيو مانس.
 لڳي لڳي نيٺ هن
 ڦهڪو ڪيو. ڪڏهن پڪريءَ
 وانسگر کيس ڦٽڪندو ۽ چڙيون
 هڻندو ڏسي، جڏهن مون خاطري
 ڪئي ته هن جو انت اچي ويو

آهي تڏهن سندس نڙيءَ مان ڏند
 ڪڍيم ۽ ڏٺم ته منهنجي وات ۾
 هن ۾ نڙ ڳهٽ هو.

ايتري ۾ ڪنهن مون کي
 ڏونڌاڙي اٿاريو. اڪيون مٽي
 ڏٺم ته آئون اسان جي پاڪر ۾
 وڪوڙيل هئس ۽ هوءَ اتاوڻين
 نظرن مان مون کي ڏسي چئي رهي
 هئي: ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
 ڪا-آئي نظام جو دڪان ڏاهي
 وڌو آهي. کيس هڪڙي موڪلو
 ڪيو اٿن ۽ ڪڏهن جي ڳولا ۾
 ڪا آهن ته جيئن ڪارو منهن
 ڪري ان تي ويهاري شهر ۾
 سندس آخري جلوس ڪڍين.
 منهنجو هانءُ ٽري ٻو. مون کي
 ائين لڳو چڻ منهنجون واپون ٻڙي
 وڃي ڪنن سان لڳيون هجن.
 (هڪ اٿم ته ننڍڻ جو هي
 خواب، نيٺ هڪ ڏينهن پورو
 ٿيندو.)

مامتا جون لهر

شمس سومرو

وڃي ۽ پوءِ بيليءَ به ڇڏي ورتو
هٿو تنهنجو منهنجو پيد ۽ بيلي به
سائي ٿي وئي هئي.
"اسانجو راتو ۽ سامڻو ۽ ٽي
شهر وارن جو خبر ناهي."
"چري ڇا ٿي چوڻ." چوڻو
هٿو مانس.
"چوڻ وارا چون ٿا ۽ مان ڇا
ٿي چوان."

اهي ويندڙ آرمڙ جا وڃ-ولا
ڏينهن ته ڪا جڏهن تون منهنجي
زندگيءَ ۾ سونهي جي سڳندي
هر جهان، ڦولاريل سرنهن جي
پهڪ ۾ مست خوشبوءِ وانگر آئي
هئي. ۽ توکي ياد هوندو ارباب!
(لڳ ڀڳ ٽو نوڻ ڇ ۽ سون ساڻ
آهيڻ) ٽو لکيو هئو ۽ آڱ ڪنهن
وڻشيا جيان وڪاسي هراسي ٻار
پيدا ڪرڻ لاءِ ڪانه ڇاني آهيان.
آڱ منهنجي ذات جي حوالي سان
جيئن ڇاهيان ٿي. ڇا تون سوکي
اعزو جيئدان ڏيندين ۹۹

آڱ منهنجي پيو هئس تنهنجي
ايڏي وڏي ڳالهه پڙهي. هاڻي
جڏهن سان پهنجي هڪلاين ۾
سوچڻ ٿو ته لکيم ٿي تنهنجي
ڳالهه اسين ڪير آهيون؟ ڪو
ڏنگو لڀيلو ڪري نه سگهيو
آهيان.

اها ڳالهه ڪا ڳجهارت رهي
ٿي ڪڏسي آهي. آڱ ان ڪري
لک ٿي به نٿو سگهان. ماضي ...
گذري ويل سو، جيڪو تنهنجو
منهنجو ماضي آهي سو لڻ
عذاب ناهي. پر لڳ ڀڳ ٽو اهو
ڪو خواب هئو. ڪريڙي ورتل
منظر. ڪو هيڙو هٿي رهيو آهي
پورو ڏيک ڇڏو ٿي رهيو آهي.
پري کان تون اچي رهي آهيڻ
مرڪي پل پل سرهي مرڪ.

دل ۾ نڪڙ-گڏڙ چوڻ،
ٿوري رنڊڪ. تون ائين روزڪندي
هئس. لڳندو هئس هن رستي تان
هلندي توکي ڇا ٿي ويندو هئو.
هلندي هلندي تنهنجي چو هي نور

رندي ڇو بوندي هئي ۽ پوءِ ان
ڏينهن تائين ارح جو ڏينهن هئو.
ويندڙ اونڙي جا پويان ڏينهن،
جڏهن تو پوءِ ڏٺا سون ڏانهن
خط مڪو هئو. آڱ نه چاهيندي به
تنهنجي ۾ سان تنهنجي گهر ۽
اچي نڪتو هئس.
آڱ جو زندگيءَ ڪسان ٿايل
هئس. جنهن جو ڪو آدرش، ڪو
ذوق نه هو.

گهر.

پڻ.

آفيس.

منهنجي زندگيءَ جا معرور
هئا. تن ڏينهن تو اسان جي گهر
اچڻ شروع ڪيو هئو ته گهر ٽسي
بدلجي ويو هئو. پائيندو هئس گهر
جي بي ترتيبيءَ ۾ سڌاءِ ايندو ٿو

"ڇا ٿا چوڻ ..."
"چوڻ ٿا ڪڏسي ڪمانبو ا
نه ڪت به وٺي آءُ."
"اهو به چوندو آهيڻ ته
ڪت تي ويهڻ کان اڳ گهر
جي ڇڪير جو خيال نه ڪيو آءُ."
مان بيليءَ کي ڇڏرائڻ لاءِ چوندو
هئس ته روئڻارڪي ٿي چوڻدي
هئي.

"مان ٿورون ٿي چوان."
"باقي ڪير ٿو چوي..."
"مائيءَ جمالان چيو ٿي
وڏيرن هاڙي ارباب جا رانٽ
سٽيريل آهن. چي ڇوڪر چڱو-
آهي. نه ڪهڻي ته آڪو نه وڻ...
مون کي چاهي ... مان ڇڏي
آهيان سا آهيان"
منهنجو وڻ اڪوڻ پري

اينديون هيون ڏٺي وڏي اها پيڻ
ٿي ته اٿم هن جهان ۾.

ڏيندڙن وري موني آيا
هئا، تو مون شادي جا ڪٿي
هئي. بيا ٻي به ته پنهنجي گهر
وڃي سگهي ٿي هتي. منهنجا ٻه
مقدمه پورا ٿي ويا هئا، انهن
ڏينهن ڏرني گهر کان آيس
قائدين نه پر نه ڄاڻ ڪيائين
پڪڙجي وئي هئي. رستن جي
روني وڌي وئي هئي. زندگي ۽
زندگي جو سمورو حسن لڳندو
هنم پڪڙجي ويو آهي هڪ ڪنڊ
ڪڍ ٻي ڪنڊ تي. جهن ڪي
آڱ ڇهي سگهي ٿو. پنهنجو چئي
سگهي ٿو هن ڌرتيءَ کي.

ڪڏهن ڪڏهن ڄاڻون،
اندون سوچن جي مهران ۾
پڙاڏو ٿي رهجي وينديون آهن.
سڀني ارمان هن ننڍڙي جيون ۾
ڪير پورا ڪري سگهيو آهي. اڄ
وري تنهنجي ياد هردي تي هري
آڏي اٿم. تون هوا جي ان چيوڻي
جيان، جيڪو ايندو آهي ان گهٽ
ويل جڏهن ڌرتيءَ جي سموري
هوا ڪافور ٿي لائي ڪهڙن
پولارن ۾ هلي ويندي
آهي ۽ ۽ ۽ هڪ اڻ لکيو
هوا جو جهوڙو جسم جي اڀرندڙ
ڪٿي جيڪو ڪري ڇڏيو.
آهي ايندي آهن منهنجي ذهن ۾
جڏهن منهنجو ذهن ٻنهي خالي
ڪوڪو هوندو آهي. سوچن جا سڀ
وڪ ڌارا مل ٿي پوندا آهن. پوءِ
تنهنجي يادگيري منهنجي هردي
جي ڪيون ڪنڊ مان اڀرندي
آهي. ڪنهن ڀيري انگوريل گونج
جيان جو وڃي وڃن کانپوءِ
جڏهن ڦٽندو آهي ته انجا ڪنڊا
اڇ وڌ نڪتا ٿي پوندا آهن.
جيڪر نه آهرا سانچي
ڪڍڻ، سري زندگي ائين ئي
هلندي اچي ها! جي ماضي
جملان مون کي ڇڄ واري رات
اولاد نه هئڻ جو جهڻو نه ڏٺي ها.

خير ناهي ڇو اسين ٿڪل زمين
سالن جا سال ڪيڙ، بنا
آباديءَ ڇڏي ڏيندا آهيون پر
اولا جي سلسلي ۾ ٻه سال به
سهي نه سگهندا آهيون. سندس
انهي ڏيک نه ”ڪنهن سنڌ
زال ڪڍا ڪرائي اها زمين
ڇڏي آ، ٻيو نه ته ٻه ٻارون
سارون ته لهنديون. مڙس لاءِ
زالن جو ڪو ڪال! پٺيان ڏو
ٿو لاءِ ۽ مون لاءِ گهڙيءَ هل ۽
ڪڍي نه اچي وري اڏي
ڇڏي هئي.

انهن ڏينهن کان پوءِ مون
تو کي ڇا پايو هو. سوين گيل ۽
ڦل ڏيندڙ زمين کي ڪرائي زمين.
هڪ گهر خوشن جو
ننڍڙو، سڄڙو
جنهن ۾ اسين رهون ٿا
اسان جو گهر آهي
هن کي اسين آباد ڪنداسين
خوشين ساڻ
ڏک کلي ڪنداسين ورهائي
۽ اسان جي خوشين تي ڪو
ڌڙيل ڌاڙو هڻي نه سگهندو
اهو اسان جو وڃن هو.

پر اهو ڇ ٿي ويو. وياڪل گهر ۾
راڪس گهمي ويو هو، ڪو ڌڙيل
ڪاهي پيو هئو ان خوشين ڀري
گهر ۾.

ڪجهه ڏينهن پڄاڻ، ڪاٺڪ
ايندي مون توکي لڀي ڍاڪڙ
وٽ آندو هئو. ايڪسري ٿيسون،
دوانون نتيجو.

آڱ ڪڍا آهن. منهنجي جيون
جرير، اها سگهه نه هئي جا تنهنجي
ڦرڻ ڪي ۽ ڦرڻ کان اڳاڻي سگهي.
پر هڪڙو نيري آهي خاصي دور ٿي
سگهي ٿي. لڀي ڍاڪڙ ڇو هئو.
آڱ اڃا به ڊڄي ويو هئس
ڪمزوريءَ جي احساس هيٺ.
گهڻو هيٺ.

مهيني ڪن کانپوءِ آخري
ٿيسٽ ۾ لڀي ڍاڪڙ ڇو هئو.
”توهان خيال نه ڪريو جي

منهنجي محنت ساب پئي ته سگهو
ٿي توهان ڪا خوشخبري ڀڏندا.
هان اها ڪجهارت، ڪجهارت
ناهي رهي جو تو پنهنجي آخري
هڏڪين ۾ ڀڏايو هئو. ويم ويل.
”اوندا هي ...

هيءَ ڇا جي اوندا هي آهي
اوندا هي ڀري هئا،
هي رڙيون ڇا جون آهن.
تون سڏڪندي چئي رهي ٿين،
”اڙي اڪيون ڪول اسان کي
هٿ ڇانو آهي.“ مون چيو هئو.

”هان!!!“

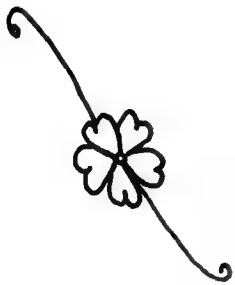
”پر هيءَ اوندا هي.“

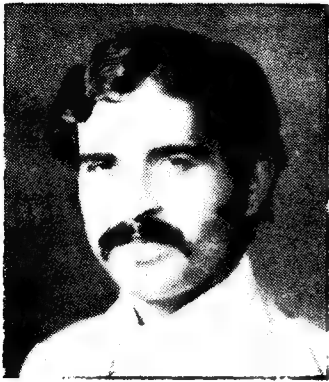
”ڪجهه به ته ڪنهي.“
”هتي ته آئون آهيان تنهنجو ڪريم“
پوءِ تو ڪجهه ڪجهه ۽ اڻ
سڀاليندي چيو هئو:

”جيئو ٿيڪ اوندا هيءَ ڀر مون
کي ڪجهه سڃهي ٿو ... پر...
پوئينءَ ٿيسٽ ۾ ڍاڪڙيائيءَ
منهنجي جسم ۾ ڌارو ڀڄ ضرور
وڌو هئو. خير ناهي اهو تنهنجو
هئو يا ...!؟“

جي اوندا هي مون کي آهڙن
نه ڏئي ته هنکي پنهنجو نالو
ڏجان ڪريم.“

اوناهاري جي ويندڙ ڏينهن ۾
گهڻو پوءِ جڏهن آفتاب ٻنڌ ڪندو
ٿي ويو آهي ته پايانو آڱ توکي
وساري نه سگهيو آهيان. مون
تو کي ماڻي وڃايو آهي، وڃي
ماڻو آهي پر توکي وساري نه
سگهيو آهيان.

پويان پاڇا رات جا

ابراهيم خشڪ

متارا آهيون.

بليت فارم کان نڪري ريل جو وچ رڻي وڃي رهيو هو. گڏي آخري سيٽ تي وڃي پئي. هن پونتي لڙو هنيو. گڏي بليت فارم مان رڙهندي وڃي رهي هئي. ڪجهه وڪون کڻي ويندڙ گڏي ڏي وري پونتي لڙو هلي ڏٺائين. گڏي سيٽي هنن چن خدا حافظ چوڻدي هجي. ڇو رهيو پٿري جي وچ تي رڪي پٽڪي جو پلڪ ڇوڙي ان ڪجهه پٽڪا پٽندي اتر ڏي منهن ڪري آهستي آهستي چو وڻ لڳو. پيران پير بادشاهه پير دستگير اڙين جا آڏار وهن جا وسلا تنهنجي آسري آهيان. اڄ نسي سڏائي ڪر صبح جو هي تنهنجي ڦالي سڏائي ورهائيندس. پٽڪي جو پلڪ وري پٽڪي جي وڻ ورائيندي چيائين. موليٰ توکي به هارت آ.

وري اولهه ڏي منهن ڪري پوت مان ساڄو پير ڪڍي پوت جي مٿان رکي ساڄي هٿ جي شاهد آڱر ريل جي پٿرن تي چڀي سڏو. ٻي انهي شاهد آڱر کي ڏوڙو ڪري بهريان تنهنجي ساڄي ڪن جي پٿري تي، وري کاٻي ڪن جي پٿري تي چڀي وري نڪ تي کڻندي چوڻ لڳو. سائين ڪيل نڪير سڏ ڪجان، تودرتوبه ڌاري، مولا نون مدد ڪجان. پٿري هٿ پٽي، ڪنڊهٽ جهنگائي

ڪڇو هليٽ فارم. چوڌاري اوندھ جو راج.

پيران ڏيخن جي ٻاٻو جي ڪوٺڙي ۾ پئي پئي پري. پٿري ڏي ڪن هٿان نبي پيو ويان. اهو خيال ايندي ئي ٻاٻو جي ڪوٺڙي ڏي ويندي پنج ست وڪون کڻي واپس ٿيو. وري اتي ويٺو هجي ڪو ڪو ڇهڻي نه وڃي. پٿر پٿر ڪندي چوڻ لڳو. پٿري اڳيان واهي مان پڙهندس.

پٿري ائين آهي چوڻ سندس آخري ڏيخن هسي آهي دل ڇيائين. هر هر اسٽيشن تي بيھوش ائين ٿو پئي وئي. هيڏانهن اڄ هيڏانهن ادا متارا اڳيان ڦٽائي گڏي جي درٿان پاڻ کي سڏ پٽي چرڪجي ويو. در ڏي ڏٺائين. ماني ڏسي به ڪيس رهسي هئي پر متارو سڃاڻيس ڪونه پيو. هي اڃا به سندس ويجهو ويندي چٽائي ڏسڻ لڳس. ماني ڪيس ويجهو ڏسي چيو. ادا متارا ڏوڙ پٿري گڏي اڃا پئي.

اڃان پيو اڃان نون لپوئي ٿيون. سندس پويان ڏوڙي ايندڙ ڏوڙو چوڻ لڳو.

ماني ڏسي ته ائين پئي چن واقعي مون کي پئي سڏي؟ مون ڪي ڪونه پئي ڏٺائين. منهنجي پويان ايندڙ ڏوڙو کي پئي ڏٺائين. اوندھ لڳو ائين پئي چن مون کي پئي ڏسي. اهو سڏ ٿيو، هڪ ڪمان ۾

چنين ته اڳوڻو جانو هي منڊي به ڪو وڪيو اڃان باقي ڪهڙو چو ٿو چئس؟ سٺي ڏيخن آهن تيرهن متارا، ڪهڙو انهيءَ ڪري ڏو چوان مٿان مٿان اچي پوي ۽ هو ڏي ڏوڙو چڙي اسان کي اهو ميدان ماري وڃي. وٽس ڪهڙي هوندي ڪانه باقي زال ڏوڙو ٿي توکي ميدان ماريائين پوءِ اسان تي ميار ڪانهي.

ڏوڙ اڏائيندي، مسافرن کي آسرو پاسرا هيٺ مٿي، اڳتي پونتي لڙو ڏيڻدي، ڪو ڪو ڪندي رات جي خاموشي خلاف چن واکا ڪندي گڏي ان اسٽيشن تي اچي پئي پئي چٽان ماري ٿي لهي ۾ ميل ريل جي ٽاپ سان ميل ڪن پيو پٽ ڪري وڃي جانو جي ڪهڙي ڪيڏي هئي.

مٿن سيٽ تي رکيل چڀي ڏانهن وري ڏٺائين جنهن ڇانو مان مقابلي لاءِ پستول رکيل هو. جيڪڏهن ڪهڙي نه ڪڍي سگهيو ته ان جي گاهه تي زهر ذرو هارڻو هوس، اهو زهر به چڀي رکيو هئائين، پستول متاري جو پنهنجو هو پر اهو زهر ذرو ڪهڙن جي شوقين حاجي ڪرم هلي ڏنو هوس.

خدا جي ساسي ڪسي زهر ڏيڻ ڪڍڻو ٻاپ آ، ڪرم علي کي ساڙو ڇڏيو آ، اهو سوچي متارو پنهنجي سيٽ تان اٿندي چڀو ڪسي هيٺ لٿو.

پيلو هئي .

”مار پويس خدا جي اڃا جاگي پيو“ ستاري ٿڌو ساھه کڻي دل ۾ چيو.

”جتي لڳي آني لا“ تنهه ڪرڻي ڪانه هئس، گهورو هو گهوڙيءَ جو سواٽ ڪري واپس چار ڏي هليو ويو جتي ڇڙ ڇڏي آيو هو.

ڪلاڪ سوا ترسي وري آيو، وڻن مان ڇاڇائين، ڪڪڙو ڪو لڳي اٿي هئي.

”جي ٿو سامهون در وٽان تي ڇڙهان پٽ تي تنهه گهوڙي ڪٽيندي ٺاه، پريان وڃي ٿو پٽ ٺهان.“ ور ۾ لڳ ۾ ڪڙڪي هٿ لڏي هڪ ڪيائين. ”در جو ڪنڍو ڀڄي جل پري ڪي ڪٽي آڪير ته ڪير پهچندو.“ تصور ئي تصور ۾ پاڻ کي گهوڙيءَ تي ڇڙهي پهچندو ڏٺائين. پريان وڃي پٽ تان نرو ڪٽائين گهوڙي ڏٺن ۾ ڪونه هئي اچي هر جانو ۽ سندس زال جا آڳوڻا ۾ پيل ڪٽولا پٿرا هئي نظر آيا. ڇا پٽ مٿي ڇڙهي چڪو هو.

”قرر“ گهوڙيءَ ڦيرنگارو هنيو. ”جي چوانءَ“ چئي ڄاڻو ڪٽولي تان آڏو.

”سڏو ٿيو سون ڏانهن پٺي هئس“ ٻن تي هٿ ڦٽي ڪري ستارو وري در ڏانهن ڦري آيو. وڻن مان ڏٺائين جانو گهوڙي تي هٿ گهمائي رهيو هو. ”شايد سوڀر نه هٿ هئي گهٽائينس، سون سمجهيو ڪرڪرو پيو هئس.“

”من چڱي پٽائسي“ دل ۾ چئي ستارو سوئي وري وڃي سامهون ڪمند جي ٻوڪ ڀڃن چار ۾ ويٺو.

ڪلاڪ منو ويهي اٿيو ۽ اچي در جي وڻن مان ڇاڇي وري وڃي پريان پٽ تان اڇو ڦيو. ڄاڻو منو پيو هو هر جانو جي زال شايد ڀار کي ٻيو ڏٺي رهي هئي.

”مولا نون سٿائي ڪر“ چئي ستارو وري سوئي چار ڏي ويو. اتي سڪ ئي نه آيس. اڌ ڪلاڪ کن ويهي اٿيو وري اچي در جي وڻن مان ڏٺائين تنهه ڊنگ رهجي ويو. جانو وري گهوڙي تي هٿ گهمائي رهيو هو. ستارو دل ۾ ڄاڻو ڪي ڪڇي ڪار ڏيندي واپس وري واپس وڻن کان اڳ ڳچي ڪسي ويڙهيل انگڇو ڪڍي ان مان در آڏو پنهنجي پيرن جي نشانن کي اندازي مطابق ائين انگڇو گهمائين جيئن ڪهڙي سان ڪا شيءِ ڇنڊي آهي. وري پريان جي پٽ جي پاڙ ۾ جتان نرا ڪٽي اندر ڏٺو هئائين اهي پيرا به ڇاڇي واپس چار ۾ پهتو. اتان ڇوڪو ڪٽي ساڳي ڏينهن جو رخ ڪيائين. وات سان سوچيندو آيو آهيان ته منڊو پايٽ فارم تي نه ويندس ڇو ته شڪ رلاءَ وري اچڻو اٿم. ڏينهن تي ڄاڻو جي ڳوٺ وارن مان ڪنهن سڃاڻو ڏٺو ته انهي چوري بعد پٽائيندو وٺندو ته ستارو تنهه ڏينهن تي ڏٺو هئم. پوئو ته هٿيار به ساڻ اٿم انڪري هلندڙ گڏي ۾ ڇڙهي ٽڪيٽ لاءِ ”ڏنو پٽ چٽي جو“ ڪري هلي ڳوٺ پهچندس. انهيءَ کان سواءِ اهو به خيال هئس ته مٿان اوسي پاسي جي ڪنهن پٺي ڳوٺ ۾ رات ڪه ڇوري ٿي هجي ۽ ڀاڳيا ڪيٽ گهڙ ڇاڇيندا اچي ڏينهن تي مٿان پون ته اڃا پو پراڻي ڀوهي ۾ پري وڃن اهي ۽ اهڙا ٻيا احتياط ستارو هميشه ڪندو هو. ان ڪري اڄ به ڏينهن کان پرڀرو جهنگ ۾ لڪي ويهي رهيو. اڃا اڌ ڪلاڪ ڪونه گذريو ته پري کان سندس ڳوٺ ڏانهن ويندڙ گڏي جي روشني ڏٺن ۾ آيس. ڪنهن مسافر يا بابو ڏاڍو استعجاب ڀرسان ٿيل ڪڇي مسجد مان اسر جي ڀانگ ڏيڻ شروع ڪئي. ڀانگ به ختم ڪيائين تنهه گڏي

اچي ڏينهن ڇڏي ڀر ته به هي جهنگ مان نه نڪتو.

گڏي جڏهن ڏينهن ۾ وڃي رهڻ لڳي ته هي ڇڙو هٿ ۾ کنيو ڀڄي ڀڄي وڃي گڏي تي چڙهيو.

ٻي رات به تازو ڪيائين هر حالت ساڳي. جانو ڪسي رات جو نٺي ڪانه. هر هر اٿيو گهوڙيءَ تي هٿ ۾ وٺي ورتو.

ڏين رات جو ستارو سڄي وات اهو سوچيندو ويو تنهه ”اڄ جانو جي گهر جي پٽ تي وڃي ٿو چڙهان، جيڪڏهن پورين نظر ڪنهن سٺي شيءِ تي پئي ته سمجهه ته سون ڏٺو آهي“ پوءِ پلي ته ڄاڻن ٻيا تنهه ڀر وري گهوڙي ڪاهيندو مان. ائين سوچي جيئن ئي پٽ ۾ هٿ وجهي پٽائين تي زور ڏئي مٿي نرو ڪٽائين تنهه فقط چند فوٽن تي بلڪل ستاري جي سامهون سامهون گڏو پاسي تي ڪيو جانو ڏٺي چوڙ ڪري رهيو هو. ٻي اختياري ۾ ستاري جا هٿ ڇڏائجي ويا. پٽ ۾ سڏو پنهنجي ويس. پيرن جا نشان ڀاڄن کان سواءِ ئي ڪن ڏٺا ڪري وڏي پريان پير ڪيائين. ”ڄاڻو شايد نٺي جي نشي ۾ هيٺ ڏسي رهيو هو جو صفا اڳيان سامهون هوندي به ڪونه ڏٺائين“ دل ۾ ائين چوندي ستارو واپس وڃي رهيو هو. ان رات وڌيڪ ڀڄڻ ڪا ڪوشش ئي ڪونه ڪيائين ڇو ته ڪس وهر ويهي ويو ته ”اڄ سون خراب ٿيو آ.“

ميلي ۾ باقي ڏهه ڏينهن اچي بچيا هئا، ميلو نه هيل ڏم لڳندو هو. اير وزير سپ ميلي تي اڇا هئا. هن دفعي ڪنهن عرب ماڻڪ جو بادشاهه به ميلي تي پلن جانورن کي وڏا انعام ڏيڻ لاءِ اچي رهيو هو، هر انعام کان وڌيڪ نالي ۾ عزت جو سوال هو. حاجي ڪرم علي هزار روپيا پيو به ستاري کي اڳواٽ ڏنو ته ڪنهن به ڪري

اڳيئي وقت ۾ سرڪي سرڪي آهر
ويجهو اچڻ لڳو. ڀت جي پاسي
کان ڏڏن لڳم ٿيو هو.

”متارو اڄ سڀ سڙڻ سڃاڻا
اٿئي ۾ لڳم هٿ ۾ کڻي پنهنجو
هاڻ کسي جيئن لڳو هڪڙو
جل پريءَ جي پٺيءَ تي لانگ
ورايان سهي هوءَ لڏين کي آڱوڻو
آ. سڄي رات پئي آ. گهوڙيءَ
جي اڳين ٽنگن تي وري هٿ
گهمائڻ لڳو. گهوڙي وري منهن
هيٺ ڪري ناسن سان کيس
سنگهيو. متارو مٿي تي
هٿ گهميس. گهوڙيءَ جي
پوين پيرن ڏي ڏٺس. پنهجي
پوين پيرن ۾ ٻاڇڙيون پتل هئس
گهوڙيءَ جي ٻيڙي وارو رسو
ڏسي ڪلبي ۾ هٿ لائي ڏٺائين.
اهو چوڙڻ سولو هو. ٻاڇڙي
ٻاڇڙيون ۾ هڪڙو خيال آيس ته
”ڪلن وڌن کڻي اهي ڪهڙا
پر ساڳي ساعت سوچيائين ته جي
انهن ٻاڇڙين جون رسون پيرن ۾
پتل هرنديس ته گهوڙيءَ کي هلڻ
وقت ڇڏيڪن وانگر لڳندون
هلنديون. گهوڙي آڀلي. اهي
لڳس ته روڪڻي ڪيرائي وجهندي سو
اول اهي چوڙڙا ٻاڇڙيون
چوڙڻ لاءِ بهريان گهوڙي کسي
پنهنجو ڪرڻو هوس انڪري بهريان
وري گهوڙيءَ جي اڳين ٽنگن تي،
اوڻ ويٺي ئي ٿورو اڳوڻي ڪٽڻ
تي اٿن آهستي آهستي ڪري هٿ
گهمائيندو گهمائيندو گهوڙيءَ
جي پوين پير جي هڪ ٻاڇڙيءَ
۾ هٿ وجهي چوڙڻ لڳو. اها
رسيءَ جا پنج پئي سوچيائين ته
سامهون ڪڏ جي ڀت تي ڊپيل
ڊپڪڙبو. ٿورو کڻي ڏٺائين ته ڪو نه هو
هڙي واري گڏيل ڪڏ تان ٿيو
ڏيئي جانو جي ڪڏ تي لٿو
ڏاڪڻ طرف وڌي رهيو هو.

متارو جي ۾ وٺي ته
ٻه به وڏن. ڪروڙن ۾ آهستي
آهستي ۾ ۾ ساڳي لڏل

جاء ۾ اندر ڪهڙي در ڪان
ڏٺن لڳو.

مائي اٿي ڪٽولي تي ويهي
رهئي. هو ڏاڪڻ لٿو سڌو مائي
ڏي هليو آيو.

”اڙي هن جي ٻيڙي تري
چور مٿان مور ۾ متارو چن ۾ چيو.
مائي اٿي ڪٽولي اوريان پيهي
چوڻ لڳي ”اڏا توکي اڳ ۾ به
جهليو ٿو، اسانجي گهر نه ايندو
ڪر. ڇوڪري ٿئي بادشاهه پير جي،
مونکي هٿ نه لائجان.“

”بادشاهه پير جي ڇوڪري آ
تو کي، ڪجهه اسان تي رحم ڪر
ظالم، گهڻا دلعا موڙايو اٿئي.“

”اڙي رئيس سڏيندو جو ڀت
وڏو ڪو حراسي آهي... مهل تي
هي ملي هئس ۾ متارو پنهنجي ڇي
کي چڪ هڻي دل ۾ چوڻ لڳو.
”چوچ ۾ چوڙڙون ۾ انهي
آواز سان ڪڙڪو به ٿيو، ٻاهرين
در جو هڪ ٽاڪ ڪلن سان وڇي
زور سان ڀت کي لڳو.

هو ته پئي چڪجي ويو پر
متارو جي اکين اڳيان ۾ چوڻ
اونده اچي وئي ”هي فلم ۾ وري
ٿيڻ کان اڳ ۾ هليو آيو ڇا؟
اڃا پنهنجي دل جي سوال جوهاڻ
جواب تي ڪونه ڏنائين ته صفا
جهڻو آواز ٻڌائين ”ڏي وڃان؟“
هو مائي کان پڇي رهيو هو.

مائي متارو واري ڪوئي
ڏانهن اشارو ڪيس.

متارو سڄو ڏکي ويو.
هو ڏوڙو ٿيندو ۾ نڪو نڪو
سڌو انهي جاء ۾ ڀڳو آيو جتي
در جي ۾ ڀت پريان متارو ويٺو
هو. ان جي سامهون درجي ڀي
ڀت پريان هو به ويهي ٻاهر ڏسڻ لڳو.
متارو، رئيس سڏيندو جي
ڀت کي سامهون ويٺل ڏسي دل
۾ کيس ڳار ڏني ۾ ٻاهر ڏٺو جتي
جانو ڦيرائي وارو ڪڙو ڪوئي
در کي وري اندران ٿيون ڪڙو
ڏيئي ڀت جي پاسي کان رکيل

گهٽيت جا ٻه پراڻا خالي دها
کڻي در جي ٽاڪ آڏو هڪ ٻئي
جي مٿان پاسيرا ڪري رکي
رهيو هو.

جانو کسي ڏسي گهوڙي
ٻه ٽي هٿڪارون ڪسي ڪٽڻ
سان مالڪ کي چاندون ڏيڻ لڳي
چن ته چوندي هجيس ته ”هيڏانهن
اڄ هيڏانهن، گهر ۾ ڇا ٿي
رهيو آهي. توکي تنهنجي زال
ڪونه ٻڌائيندي، اهو سان ٿي
تو کي ٻڌايو. تنهنجي زال جهڙي
کان ڇڏي ٿي، ان کي اها همت
ٿي ڪانهي جو توکي ڪجهه
ٻڌائي.“

هينئر رئيس سڏيندو جو ڀت
متارو کسي به چٽائي ڏسي رهيو
هوءَ ٻاهر جانو ڏي به هر هر لوڻا
هٽائين پئي ۾ سڳيو ائين ٿي
جيئن گريسي ۾ بچ ڪسانهوءَ ڪٽو
سڳي. سندس انهي سڳي جو
آواز متارو چڱي طرح ٻڌي رهيو
هئس.

جانو گهوڙي جي هٿڪار
چاندن کسي نظر انداز ڪري پئي
۾ ويڙهيل ڪا شي اٿي پنهنجي
ڪٽولي جي سيراندي ڪان رکي
زال کي سڏڻ لڳو.

گلان، او گلان، رن سنجي
ٿي مٿي پئي آهن. لٺ اٿئي ٻا
سري وٺن. اٺ شهر مان ڇاپون
آنديون اٿان، اٿي ڪا ڪا ڪلهي
کي لوڏا ڏيندي چوڻ لڳس.

متارو کي هڪ هٿ ۾ زهر
پئي هٿ ۾ ڀريل پستول ۾ منهن
تي ڀت پتل هئي. ڪنهن قبيلي
تي بهڻ لا ۾ مغز پئي ڦريس.

”اون هون ۾ هي! جانو
کسي حوٽس نه ڏاڪڙي آواز ۾
ٻاسو ورائيندي چوڻ لڳي ۾ سان
ڪجهه ڪونه ڪائينديس، هڪ ٻار
اوجاڪا ڪرائي، ٻو تون.“

رئيس سڏيندو جي ڀت ڏي
لوڻو هئس وري جانو ۾ گهوڙيءَ
ڏانهن نظري ڦيرائي خيال آس ۾ اڄ

جي ٻڪڙجي پوان تہ ۹۹! اهو خيال ايندي ئي متاري جو پٽ کانڊارجي ويو.

جانو پونتي لؤڻو هڻڻ سان رڙيون ڪري پڄندو آيو آن ڪوئي طرف جنهن ۾ ستارو ۽ جانو جي زال وارو چور رئيس سڀنياد جو پٽ ويٺا هئا.

”هش هش هش ۽ اڙي هي چاهون ڪٿي ويو. ڀلو ڪوئي؟“ اندر ويندو ڏسي جانو آن جي پويان ايندي پتي ۽ ۱۰۰ هٿ وجهيو ڪنيو ڊوڙندو آيو.

ڀلو به ڪوئي؟ اندر تہ جانو به اندر گهٽڻ سان پٽ پتل متاري تي نظر پيس. متاري يڪدم پنهي هڻڻ سان سندس زال جي چور ڏي اشارو ڪيس ته هن کي ڏس جانو لؤڻو هڻڻ سان هن ڪسي چيو ”اڙي تہون؟ ڪيس ڪچي گار ڏني“، ۱۰۰ سي ڦٽي ڪري لکا ناسن واري مڪ ڪراڻي نيس، هڪ لڳڻ سان رئيس سڀنياد جو پٽ زرين تي ڪريو مٿان جانو چڙهي وس ۽ مڪن جي وارو وار ڪري ڏنائينس. ۱۰۰ سي وڃي باسيري ڪري، متارو ڊوڙ ٻائي پئي وارو زهر گهوڙيءَ جي گاهه مٿان آهر ٻه هاروندي وٺي پڳو. رئيس سڀنياد جو پٽ هراس ۾ ائين هيان ڦٽار رڙيون پيو ڪري جيئن سونر پنجوڙ ۾ ڦاسندي ڪهاڻات ڪندو آهي.

متارو جهٽ پٽ جانو جي گهر مان نڪري ڪمند جي پوک ۾ گهڙي، اهي رڙيون پتلندو ڪمند وچان نڪتو، لاڳيتو ميل ڏيڍ پڄندو رهيو پوءِ خيال آيس ته ٻيرا لڪاڻيان هر وري سمجهائين ته رئيس جي پٽ سان جهڙي ۾ سڄو ڳوٺ ڏيو هوندو ڪڏ. جانو جي پهرين مڪ سان رئيس جي پٽ جو دنيا ڏيڏر جهڙو نڪ ڦسي پيو هوندو هاڻي انهي معاملي کي چڙي ڪٽي ٿا منهنجو ٻرو

ڪئن. اهو سوچي ٻيا ٽي ميل کن پنڌ ڪري وڃي حاجن سائين جي درگاهه تي آرامي ٿيو. جمعي جي رات هڻڻ ڪري آئي اڳيئي گهڻا ماڻهو آيل هئا.

”جل ٻري پٽ جي سور ۾ مري وئي“ اها خبر ٻيون خبرون صحيح ڏيڻ سان جانو واري ڳوٺ جي رستي سان آڻڻ تي پوءِ سا پوڄها ڪئي آيل جتن واتن پن ماڻهن سان گڏ متاري به حاجن سائين جي درگاهه تي ئي پتلندو. انهي واقعي کي هفتو ڪن گذري ويو. اڄ پوليس نئون رانڊ وٺڻ لاءِ هن کي هٿڪڙيون هنيو شهر جي وچان وڌو پئي وئي. سڀ ماڻهو ڏسي رهيا هئا. هو شهر جي روڊ ۽ آسي پاسي جي انبوهه خلقي وچان ڪونه وڃي رهيو هو چڻ ڪنهن ٻيلي جي ڪپل جهنگ مان ڪنڌ هيٺ ڪو اٿڻ وڃي رهيو هو جو منهن مٿي ڪيائين ته پٽرن ۾ ٻاٻرا ڪنڊا چڄي ويندس.

جيتوڻيڪ شهر مان هٿڪڙين سان ويندي کيس پٽرن ۾ ڪپل چڄڻ جو پتو ڪونه هو پر ڏٺو ئي ڄاڻل سڃاڻل ماڻهن جي اکين جي ڪنڊن کان جيڪي منهن مٿي ڪرڻ سان سندس اکين ۾ چڄي وڃن ها. دل تہ وڏي هنس ۽ اکيون دل جو ساٿ نه ڏين ڏين سگهن. هونئن هو ڪنڌ هيٺ هوندي به گهڻو ڪجهه ڏسندو وڃي رهيو هو. گذريل واقعي جي هر گهڙي سندس اکين آڏو ائين اچي رهي هئي چڻ اهو سڀ ڪجهه هينئر پيو ٿئي ۽ اهو محسوس ڪري سندس سموريون رڳون ويرين کان وير وٺڻ لاءِ سندس وجود کي چڪي ۾ ٽوڙي رهيو هيو.

هن کي ڏسي ٻه ٻوڙا هڪ ڪئين آڏو پٺ ۾ ڳالهائڻ لڳا. ”سندس ڏوهه ڪٿي و آهي!“ هڪ ٻوڙو پٺي ڏان پڄي ٻڌو.

اهو پٽي سگريٽن ۾ ٻان جا ٻنسا ڪئين واري کي ڏيندي متاري يڪدم پونتي لؤڻو هنيو. پنهي ٻانهن ۾ هٿڪڙيون لڳل جانو پوليس وارن سان وڃي رهيو هو. سندس ڏوهه اهو آهي جو ۱۰۰ ٻوڙو ۽ چوڻ لڳو ۱۰۰ هڪ ته ڌارياڻين تمام ڀلي گهوڙي ۽ پيو شادي ڪيائين تمام سهڻي زال سان.

”هاڻو“ هنن ٻوڙهي ٿڌو ساه ڪندي چيو ”واقعي شريف ۽ غريب ماڻهو ڪي ٻلي گهوڙي ۽ سهڻي زال جو حق ڪونهي.“ متارو پنهي ٻوڙهن کي ڏسي آخري دفعو وري جانو ڏانهن ڏسڻ لڳو جيڪو پئي ٻانهن هٿڪڙين ۾ اڳيان ڪيو رستي جي موڙ وٽان هينئر پوليس وارن سان گڏ مڙي رهيو هو.

اڀا ڳوچند - اڀالا ماڻهو

ڪهاڻي

اڪبر سومرو

درياء جي ڪپ تي بلبل
ناريل جي اوچي وڻ پنهنجن وارن
کي ڏوڏو ڏنو ۽ هو پنهنجن پنهنجن
کي هوائن ۾ ڦهلائي بنا ڪنهن
احساس جي اکيون بند ڪري نچڻ
لڳو ڪجهه دير بعد هن
نچڻ بند ڪيو ۽ پنهنجن پيرن ۾
نهارڻ لڳو، هتي ڪنهن گهرن جي
وستي هئي.

”اهي ماڻهو جيڪي پنهنجن
پيرن ۾ رهن ٿا ناريل جي وڻ
بانس جي هڪڙي ننڍن ڦٽل وڻ
کي چيو ”تن کي آڻ سڃاڻ...!
سڪل، سڙيل، ڏيرا، سنهڙا اهي
ماڻهو شايد پنهنجيون دليون ڇڏي
ڇڏا آهن. آڻ ڪين روزانو
ڏسائون، سندن ڪل ڇڙهيل هڏاوان
چورا سڃاڻن، آڻ سندن خواهشون
ڇڏن، سندن اکين ۾ پيرل اوندو
کي به سمجهان ٿو ۽ مونکي خبر
آهي ته سندن خواهشون ڪهڙيون
آهن!! هئا جو هڪڙو تيز وڏو
ناريل جي وارن کي ڪڍي اڏائڻ
لڳو هو ”ڪهڙيون خواهشون
انهن جون؟“ بانس جي وڻ چيو:

”انهن جون خواهشون ته ڳڻو
هي آهن ته، اسان جي ڄمارين ۾
ڪجهه مڇيون ڦاسن جيئن پنهنجن
ڇاون کي اڳيان اڇلائي ڏيون
پيٽ پڻ ڪاٽ. ٻوڏ ۾ لڙهي آيل
ڪنهن ٻار جي اڳهاڙي لاشي لاءِ به
وال ڪهڙي جاءِ ملن! اسان جون
ماڻهون پٺيون به پنهنجا اڳهاڙا
انگ ڍڪي سگهن!..“

ناريل جي وڻ جي پيشاني
دره کان گهٽن سان ڀرجي ويئي
هئي ۽ غم کان هن پنهنجيون
اکيون بند ڪري ڇڏيون هيون.
بانس جو نوجوان وڻ پاڻ سوچ ۾

پنهنجي ويو هو. نيٺ ڪافي دير جي
خاموشيءَ کان پوءِ ڳالهائيندڙ:
”تو کي اها خبر ڪيئن
پهتي؟“

”آڻ ته ڪيئن صدين کان
سڃاڻن، ناريل پنهنجيءَ سان چيو:
ڏسڻ نٿو پنهنجي سڃاڻي اڃا آهن،
آڻ سندن ابن ڏاڏن کي به سڃاڻن
هنن جي ڄمڻ کان گهڻو اڳ آڻ
جوان هئس. بانس جو نوجوان وڻ
ڏهاڙن سان ٻڌي رهيو هو: ”پوءِ
مون ڏٺو ته سندن چارين ۾ مڇيون
ڪين ڦاڙيون، سندن سائون پيٽون
جا انگ اڳهاڙي رهيا ۽ ٻوڏ ۾
لڙهي آيل ٻار کڏ ۾ اڳهاڙي وڃي
پورجي ويو...!!“ مون کي
باد آهي ته ان ويل آڻ روئي پيو
هنس پر اهي ماڻهو نه رڻا، انهن
ڪو لڙڪو به نه ڳاڙيو ۽ چو ته
اهي پنهنجيون دليون ڇڏي ڇڏا آهن
۽ بي دليا ماڻهو روئيندا ناهن،
موجودا ناهن، هوءَ چمندا آهن،
اکين ۾ اوندو پري خواب ڏسندا
آهن، نڊ ۾ جهنڊا آهن ۽ روز
مرندا آهن انهن جو سرڻ ۾ سولو
ناهي ٿيندو.“

بانس هڻ ۾ پنهنجون اکيون
هيٺ ڪري ڇڏيون ۽ گهريءَ
سوچ ۾ پڌي ويو.

”هڪڙي پري ٻوڏ آڻي
هئي. ناريل وري ڳالهائڻو اهڙي
ٻوڏ مون اڳ ڪڏهن به نه ڏٺي
هئي! اها مونکي به نهوڙڻ
لڳي هئي، پر پنهنجن مضبوط
صدين تئين اندر پٽل ڀڙڻ سون
کي لڙهڻ نه ڏنو. پر مون ڏٺو ته
پڙيائن جي هيءَ ننڍڙي
وستي لڙهي ويئي هئي... ڪاريءَ
رات جو پڏندي ٻارڙن دانهون

ڪيون هيون اسان... او اسان
ماڻهن ٻار ڪڍيا هئا... او... پنهنجا
سڪل ٻڌا ٻڌا... ٻڌا ٻڌا...
پوءِ پر سندن آواز ڏهه ٻائيءَ جي
سڃاڻي ۾ جذب ٿي ويا هئا...
بانس جا لڙها، مثل ماڻهو ڏور،
پيٽ ڦوڪيل ٻار، عورتون ۽ مرد
مثل اکين سان ٻائيءَ جي مٿان
تري رهيا هئا دور تائين، مٿي
آڪاس هو ۽ هيٺ ٻئي ۽ انهيءَ
تي موت ٿي موت سڄ ٿي سڄ...!
بانس حيرت سان ننڍڙي
وستيءَ ڏانهن نهاريو ۽ پڇيائين،
هو... ۽...؟! ”

وري واءُ وريو ۽ بچيل نڀاڳا
ماڻهو ڪجا گهر اڏڻ لڳا جن ته
ڪجهه ٿيو ئي ڪين هو...
ناريل هڻ وري اکيون بند
ڪري ڇڏيون هيون ۽ پنهنجن
وارن کي تيز جهونسن تي
ڇڏي ڏنو هئائين ۽ بنا ڪنهن
احساس جي نچڻ لڳو هو. شام ٿي
چڪي هئي. سڄ رت جي لام
ڇڏيندو وڃي رهيو هو ۽ ناريل جي
اوچي انگاس وڻ جو ٻاڇو دريو
جي لهرين تي لپي رهيو هو جن
ڪو ڳڻا ڳڻا ٿيل جو بل ۽
وڏي بل ۽ ڪٽجي بل ۽ ٺهي،
بل ۽ ڊهي...!

هن هڻ وري هوائن ۾ نچڻ
ڇڏي دور تائين وستيءَ تي
نظر وڌي جتي اڏاڏا هي
ڌرتيءَ جا اڀلا پارڙا پنهنجيون
سڪلڙيون پانهون ڪٽي روشن
چنڊ جي ليڪ کي ٽڪي رهيا
هئا... اوهيو چنڊ... اوهيو...
سڄ ٿي عيد، هڪڙي پيٽ پٺيءَ
سان لڳل پاسريون نڪتل ٻار چو.
سڄ ٻار جڏهن گهرن ڏانهن هليا
ويا ته ناريل چيو ”سڄاڻي عيد
ٿيندي پر هنن لاءِ چنڊ به نڀاڳ
ڪٿي آيو آهي“ رات جو جڏهن
سموري وستي سهي رهي ته:

پري پري کان درياون نوان
ٺهي ايندڙ هئا تازيون وڃائيندي

صبح جو اک پٽن سان ٿي
دوڙخ جي نئين ڏينهن جي
شروعات! جسماني لوح سان ڪڏ
ذهني چڪتاڻ - لنگن ۾ هلڪو
هلڪو درد - بک نه هرندي به ٻه
سانيون ڪاٺي ڏاتار جا شڪرانا
بچا آهن ۽ انساج منڊيءَ جي
انداتائن جا ٿورا مڇڙن - رات
الاجي ڪهڙو سهو ڏسڻ؟! ياد
نٿو اچي هر ماڻ ماڻ ائين ٿو
محسوس ٿئي، ته ڪو ڊيچاريندڙ
خواب هو ۽

دل جو دهڪو تيز - گهڙيال
جي ٽڪ ٽڪ - اٺ وڃي ويا دير
پيئي ٿئي! وارن کي ايتي سڀني
ڦٽي - ڪڏهن وار ڏاڍا
خوبصورت هوندا هئا - الاجي گهڻ
ڏهاڙن کان تيل نه وڌو اٿم - ياد
ڪونهي، شايد مهينو اچي سائو
ٿيو آهي، وري اسڪول وڃڻو
آهي، گهر ۽ اسڪول جي وچ
فاصلو وڌندو پيو وڃي، شايد اڳ
کان ڪجهه هيٺو ٿي ويو آهيان.
يا وري انسدر وارو رستو روڪي
بيهي ٿو رهي - قدم ڳورا - اصلي
زنجر ٿا پئجي وڃن!! گهر کان
تڪڙو نڪرڻ جو ساڳيو انداز!
وري ڪا شئي وسري ويئي
موتڻي اچڻ - نه نه ڪجهه به نه
وسريو آهي - ڪجهه به نه وسريو
آهي - منهنجي وجود ۾ ٿي ڪنهن
شئي جي ڪوٽ آهي، اهڙي شئي
جنهن جي ازل کان ڳولا اٿم!!

اسڪول ڏانهن رخ ۽ نئون
ايس - ڊي - اي - او آيو آهي،
اسيمبلي ۾ ٿي اچي سلام مليڪ
ٿو ڪري! اسڪول ۾ ٻارڙن جو
چوليون هٽندڙ سمنڊ، لڙڪيڙو،
روچ راڙو، مار جو زمبٽ، گلا
غبت، ڪروپ بندي، ڪاهلي،
ڪرسيءَ تي ويهڻ سان
ٺهي اوڏر جو ليڪو - هن
مهيني قرض ڪهڻو ٿي ويو آهي،
پوءِ خيالن جو شيش محل پڇي
پورا ٿي پوي ٿو.

غلبو - ڇڱو يسار آ ۽ هن دڪان
وت ترندس - ۽ ڇاڏي ٻيڙي تڏي
خير، ۽ مامتر ڏي خير فلسطينين
جو ڪهڙو حشر ٿيو؟! دڪاندار
جو سوال - وري گراهڪن ڏانهن
ڏهان - هو فلسس بلڪه ايسٽ
وائيت ٽيليويزن سيٽ ڪهي،
ها سائين ڪٿي وڃو - ٻن گراهڪن
جي گفتگو - ۽ اڄ ڪلهه عالمي
مارڪيٽ ۽ رنگين فلمس، هٿاچي
۽ سوني سان چٽا پيٽي ۾ آهي -
۽ لولا لنگڙا ڦير پيا آهن -
۽ معاف ڪريو ٻه ڪليل ڪونهن
آڏيلهي ملڻ جي آس اڏوري
رهجي ويئي.

ها مامتر اخبار ڇا ٿي چوي -
ياسر عرفات رجعت پسندي ڏانهن
راغب آهي، نه ته تو غلط
سمجهيو آهي، ان کي حڪمت
عملي سڏيو آهي، عرب ٽڪجي
پيا، آمريڪا جي ڊپلوميسي
ڪامياب - ۽ ساراج زنده باد.

سنڌي اخبار اچي ويئي -
اخبارون پورا ڪاريءَ جي خبرن
سان ڀريون پيون آهن، ٻيو ڇا -
لکن -؟! ٻڙهندڙن کي ڇهري
خير ڪه - ڇي - اڙي عجيب والعو -
۽ هڪ ڀيرو ڪلر کي بچائڻ جي
ڪوشش ۾ ڪار هيٺان اچي مري
ويو - ڪنهن وڏيري جي ڪار
آهي، ڪار جو ڊرائيور هراس
۾ ڪار ڇڏي پڇي ويو، اها
خير پڙهي وياچ خورن جي دل ۾
جنهنڊڙي هوندي - آ ۽ انسان کان
مايوس نه آهيان، غلط! غلط!
مسپ ٽڪيءَ جا ٺاه آهن -
بهرحال اها معصوميت جي سوپ
آهي، ڇڱو ادا سوڪلائي -
يارو ياري.

خيالن جي سمنڊ ۾ ٽپي -
چوڌاري ماٿار - طوفان اچڻ جو
اهيان - اوچتو ڪار جو هارڻ -
چرڪ پري ڏسڻ - ڪار نظرن کان
غائب - شهر ۾ ڪار ائين ڏسڻا
هلائڻ چن هوائي جهاز آهي.

وڏو مائڻڻاڻ تصوراتي دنيا
مان واپسي - ۽ مائين، نادر ماري
ٿو، ۽ اڙي نادر شاه افشار جا
پٽ مڙي وڃن، اجهو مهمان
اچي ويو، سياست جون ڳالهيون،
ڪڪڙن جي ميل جو اکين ڏٺو
احوال، چانهه جو دور، هن پيري
عبدن هوئل واري جو ڏندوڪجهه
سرس ٿي ويو، ۽ پرواه نه آهي
نيوشن جا پئسا به ملڻا آهن -
نيوشن جا پئسا ٻن مهينن تائين
نٿا ڏين ۽ مار پئسن! موڪل
جو ٽائيم ٿي ويو آهي، اک
گهڙيال ۾، دل بگهار ۾، اهي
لفظ ٽريننگ ڪاليج جي ڪنهن
سجڪٽ اسپيشلسٽ جا آهن،
الاجي ڪهڙو نالو هيس، ها ياد
اچي ويو نقوي صاحب ڏاڍو رلڻو
ملڻو هو پر اسان کان هٽاڏو بهڙ
جوڙائڻ جو بهانو ڪري، ٿي ٿي
سٺو رهيا وئي ڦٽائي ويو.

تن، تن، تن - موڪل ٿي
ويئي، رستي تي ٺٺول بازي،
بي مقصد تهڪ، ۽ اڙي پاڻ نه
لڄايو ڪجهه وات ويندڙن جو
خيال ڪريو، ڪوئي ڪنهن
کي نٿو ڏسي، هر ڪو پنهنجي ۽
پورو آهي، هي نفسا نفسيءَ جو
دور آهي، جلال چانڊني جي
ڪيسٽ پٽي هلي، ان سان ڪڏ
ٽريڪو هلڻ جو آواز - شانتي
پنگيائي ٻهاري پيئي پائي، اک
ٽيٽ سان ڏٺو اٿس - پاڻ مرادي
مشڪ يا ٽوڪ ۽ مرڪه!!
ڏڏ - نه تي رومال - نفرت جو

مان سوچيان ٿو

جائڙي جا ورتو

پيرون سنڌي

ڪري ڪل ٿي اچيم

* هن مونکي چيو: ”آءُ“

توڪي ڪرڻ سڄاڻ، ”مون چيو“

”انهيءَ ڪري ته آءُ ڏڙهان پيو.“

* هو مسلسل رڙيون ڪري

رهيو هو، هنجو بيت وڃي پئي

سان لڳو هو. ساڙو هنجي اندر

۾ ڪيان اوتي رهيو هو. مون ڏٺو

هو پوءِ به رڙيون ڪري رهيو

هو. هو ٽن ڏينهن کان پڪايل

جو هو.

* بزرگ! مون کي تنهنجي

نهنجن جي ضرورت ناهي. مون

ڪڪر ۾ ڪڙو چاڻين وائين پوءِ

هنو آهي.

* او اجني! درياهه ۾ لڙهندڙ

لاشا ڏسي هيرت نه ڪند، تون

شايد هن ديس جي رستن کان گهٽ

واقف تر ڏسجن. هي ڪارو ڪاري

اٿس. جهڙن به چنڊ پنهنجي

چانڊاڻ سان منسار ۾ سونهن اوتي

چڙهندو آهي ۽ پوءِ ڪيئي دليون

ڪپڙن جي اوٽ ۾ اچي ٻار

ونجهنديون آهن ۽ پوءِ انهي ٻار

جي عيوض ڪه ڏين جو پڪ ٿي

درياهه ۾ لڙهي وينديون آهن.

صديون گذري ويون آهن پر چنڊ

جي چانڊاڻ سان هي ڪاري

ڪاري چيو رستو جهڻ پوءِ تين

اڻ مٽ ٿيندو وڃي.

* رنڊي جي حسرت: ”مون

کي به ڪو زال چوي.“

* تنهنجو پيار مٽي ۾ مليل

اهو زهر آهي جيڪو پني سو

ڦٽڪي مري ۽ جيڪو نه پني

سواج مري.

* ”منهنجو موت؟“ جهڙن

تئون مٿي ڪي پڙهن چڙهي

* ڪڏهن اونداهي ۾ ڪپڙن

۾ هجين يا نه، فرق نٿو پوي.

* ڪير به جهڙن سچ ڪري

بندوق ڏيکاريندو آهي ته مان ڪٿي

ڏيندو آهيان.

* بکي شخص کي مالدار

چيو ”تون جيڪڏهن مون کي

ماني ڳڻو ڪارائين ته مان توکي

پنهنجي حصي ۾ آيل جنت ڏين

لاڻ تيار آهيان.

* هي جا شفق جي ڳڙهاڻ

ڏسڻ ٿو، سا شفق جي ڳڙهاڻ

نه، هر ڪنهن مندريءَ جا منڊي

رٿا هٿ اٿن. اٿون انهن هٿن

۾ خنجر ڏين آيو آهيان.

* پمائي چو هو ته ”مون

جا ڪٿي ڇڙهي تنهن جو ڍڪڻ

سجل لاهيندو.“ مون انهي ڪٿي

جو پٽ ورهائيو آهي.

* رات جنهن کان تون ۽

مان نفرت ڪريون ٿا. پر ڇا تو

اهو راز سلو آهي ته آڀ ۾ تارا

به رات جو ئي ڪڙن ٿا.

* تنهنجو وڏو ۽ ڍرڪيل

بيت ڏسي، مونکي تنهنجي ڀر

۾ رهندڙ آهو ڏٺائون پيرو انسان،

ياد ٿو اچي جنهن جو بيت هاڻي

آئين سان ويهي لڳو آهي. لڳم

ٿو ان جو بيت تو ۾ هليو ويو آهي.

* مون ڏٺو سقراط کلي رهيو

هو. ڪلن جو سبب پڇوسانس،

چيائين ”تو منهنجي اها چوڻي

ٻڌي آهي ته منهنجو استاد

بيوقوف آهي.“ ورائيم ”ها، ٻڌي

اٿم، پر انهيءَ ۾ ڪلن جي

ڪهڙي ڳالهه آهي؟“ جواب

ڏنائين ”مانهو اڄڪلهه مونکي

بيوقوف سمجهن لڳا آهن انهي

بيت پيراني اٿس. بازار جي

بهڙوت به مانهو ڏاڍسان پيا

ڳالهائين. هڪ اڀر وجهه ڳوٺاڻو

پيو لنگهي. ”چاچا ڇا حال آهي؟“

ابا الله جي پاچه آهي. سڙوئي

سڪ آهي. چاچا ڪوڙ چيو ٿو

ڳالهائين! ائين چو ٿو چوڻ ته

پڇڙا بکيا آهن، زال بيمار آهي ۽

نيائي جي مٽي تي هوني ڪانهي.

اڙي اڃا ڪڏهن سڌرنڊو. اڃا

ڪيستانين پاڻ کي دوکو ڏيندو.

”پانو جي اسان ڪ پني

سان سچ ڳالهائڻ شروع ڪيو ته

اسان ۾ پنهنجو پاڻ پائيچاري

واري سوچ اچي ويندي. اسانجي

ڏولاون جو علاج اجتماعيت آهي.“

سامهون منهنجو گهر آهي.

گهر جي زبون عمارت جو پلوڙو

ڪري پيو آهي. دروت منهنجي

ننڍڙي ڪڪي پئي آهي.

ننڍڙي پيار کي وڏي ٻار جا

ڪپڙا پهرايا ويا آهن. شايد گهر

۾ ڪپڙا پيا ڏوهن. منهنجي

نيائيءَ جي مٽي ۾ مٽي آهي.

اسانجي گهرن جون ديوارون مٽي

مان جڙيل آهن. چوڌاري مٽي ئي

مٽي آهي.

سوت آيو ته روح مري ويو

جسم ٿيو آزاد،

مٽي اول مٽي آخري مٽي

زنده باد.

شيخ اياز جو شعر آهي. سٺو

شاعر آهي. گهر جو دروازو بند

آهي. سانجهي ٿي ويئي آهي.

اڄ دير ٿي ويئي. ”تون اڄ

ڪلهه روزانو دبر سان پيو اچين“

گهر واريءَ جا معنيٰ ڀريل لفظ!.

منهنجي منهن تي اڻ وٽ جا

ٻاچا. گهر جي اڪريل ڪمري ۾

ٻارڙن جو پنڊن. دس ڦس!.

اڙي خدا جي واسطي ماڻ

ڪريو! شائستي! شائستي!

(شائستي جهڙيءَ جو روپ ذهن

جي پردي تي اچي وري ڪم

ٿي ويو).

لاطيني آمريڪا جي اڪيلائي

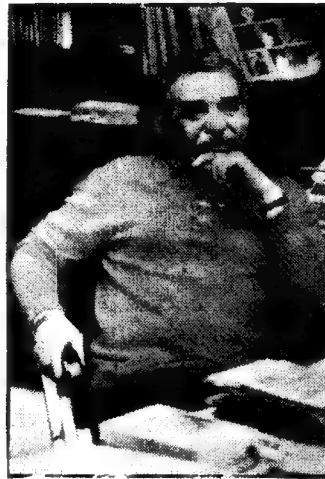
نوبل انعام ملڻ وقت ڪوشش ۾ ڪيترائي

سنڌيڪار: ذوالفقار قاضي

ڪارٽيگيناڊي انڊيا ۾ ڪڪڙيون وڪرو ڪيون وينديون هيون جن جي ڪچن ۾ سون جا ڪولڙا هوندا هئا.

ڪنهن ڳولائو جي سون لاءِ بڪ (لست) اڄ ڏينهن تائين اسان کي پريشان ڪري ٿي. گذريل صديءَ ۾ هڪ جرمن ماهر جڻي کي پاناما سمنڊ جي وچ ۾ موجود ڌرتيءَ جي ان ٽڪري، جيڪو پاناما جي ڌرتيءَ جي ٻن وڏن ٽڪرن کي ملائي ٿي، ان سان ريل جو رستو ٺاهڻ لاءِ هلائڻ ڪارڻ لاءِ موڪليو ويو جنهن غور وڃڻ ڪري ٻڌايو ته اهو ڪم صرف هڪ صورت ۾ پورو ٿي سگهي ٿو، اهو هي ته: ريل جون پٿريون لوه مان ٺاهڻ نه ڪهرجن ڇاڪاڻ ته هن علائقي ۾ لوه جي اڻڻ آهي اهي پٿريون سون مان ٺاهڻ ڪهرجن جنهن جي گهٽائي آهي.

اسپيني تسلط مان آزاديءَ به اسان کي چريائڻ جي ٻيچ کان پري نه رکيو. ميڪسيڪو جو ٽي دفعا ٽيل ڊڪٽيٽر (آر) جنرل لوپز دي سانتانا، جنهن پنهنجي ساڄي ڏک هٿ ٽوڪي پاسٽري جنگ ۾ وڃائي هئي تنهن ان جنگ جي وڏي ڌام ڌوم سان دفن جو جشن ڪرايو. جنرل ڪيپرل ڪارشيا مارينو جنهن اڪٽاپور تي ۱۶ سال شهنشاهت ڪئي، ان جي وصيت جي پيروي ڪندي سندس لاش کي صدارتي ڪرسيءَ تي رکي باقاعدي شاهي پوڻاڪ پهرائي ۽ بلن (Medals) جي حفاظتي تهن سان گڏ دفنايو ويو. جنرل

کي اڻ ڳڻت ٻين ڳالهين بابت به ٻڌايو. ايل ڊوراڊو اسان جي خيالي ۽ غير حقيقي ڌرتي ڪنهن سال اڳ بي شمار نقشن تي اڀري، نقشن تي جڳهيون مٽائيندي رهي ۽ نقشن ٺاهيندڙن جي رحم ڪرم تي رهي. وٽين ته ڪٿي به رڪنس. وٽين ته مٿاڻي ڇڏين. انهي جواني جي تلاش ۾ ڏند ڪٽائي الوار نونيز ڪايزي ڏي واکا اٺن سالن ۾ ميڪسيڪو جو اتر جهانگي ڳولهي ورتو. ان خوفناڪي شهر تي ويل ۶۰۰ ماڻهن سان صرف پنج چٽا سلامت رهيا باقي ٻين سمورن هڪ ٻئي کي چڙهي چڙهي ڇڏيو.

ان وقت جي اڻاهه آڪائين مان هڪ هيءَ به آهي ته يارنهن هزار خچر جن مان هر هڪ تي ۱۰۰ پائونڊ سون لڏيل هئو تن هڪ ڏينهن ڪڙڪو ڪسي ڇڏي ايترا هالا ڏانهن ڏنڊ (رشوت) ڏيڻ واسطي راهي ٿيا ۽ پوءِ ڪڏهن به پنهنجي منزل کي نه پهتا. ان کان پوءِ بئنگڪيت واري زماني ۾

انٽونيو ۽ بگافيتا، فلوريٽائين جو هڪ سيلاني جيڪو ميگيلان سان گڏ دنيا جي پهرين سائونڊي سفر تي نڪتو هو تنهن آمريڪا (ڪنڊ) جي ڏاکڻين علائقن کان گذرندي هڪ زبردست سفرنامو (داستان) لکيو جيڪو ڪنهن به صورت ۾ عجيب و غريب دنيا ۾ جوکائي نه سگهيو ڪان گهٽ ڪونهي.

ان سفرنامي ۾ هن، خاصي سؤر جي پٺن تي چڱهه هئا، بغير چنن جي اهي پکي جن جي مادين پنهنجن نرن جي پٺن تي آنا لاڻا پٺي ۽ پٺي وڌيڪ پيليڪان (وڏا ڪاز) پکي جن جون جهنيون چمچن وانگر هيون، انهن کي ڏسڻ جي ڳالهه ڪئي. هن خچر جي مٿي ۽ ڪنن واري عجيب جانور، اڻ جي جسم، هرڻ جي نازڪ ۽ سهڻن ٽنگن ڏسڻ ۽ گهوڙي جي هڪار ٻڌڻ جي ڳالهه به ڪئي. هن اهو به ٻڌايو ته ڪيئن پينٽاگونيا ۾ سڀ کان اول مليل شخص آئيني ۾ پنهنجي شڪل ڏسي پنهنجي ئي عڪس جي دهشت کان ڊڄي پنهنجا حواس وڃائي ڇڏيا هئا.

اهو ڪتاب ننڍو ۽ مزيدار هجڻ جي باوجود به موجوده زماني جي ناولن جو مواد مهيا ڪيو ۽ اهو ڪتاب ڪنهن به صورت ۾ ان زماني جي تلخ حقيقتن جو سٺو چڪرائيندڙ دستاويز آهي.

تمام گهڻو ڪجهه ٻيو به انڊيز جي تاريخدانن سان

ميگزي ميليانو هرنانديز مارتينز جيڪو ال سلواڊو جو مذهبي آمر هيو تنهن هڪ وحشتناڪ قتل عام ۾ ۳۰ هزار بي گناه هارين جو ڪوس ڪرايو هيو. هن پنهنجي ڪاڌي مان زهر معلوم ڪرڻ لاءِ هڪ پينڊولم به ايجاد ڪيو ۽ چوڙيءَ تي داغ ڪرڻ واري وچڙندڙ بخار کان بچاءَ واسطي رستن جي ٻنن کي ڳاڙهي ڪاغذ لٽڪائڻ جو حڪم به ڏنو هئائين. جنرل فرانسسڪو موراڙان جو جيڪو مجسمو لڳو سيگالها جي مکيه چونڪ ۾ اڀو ڪيل آهي دراصل اهو مارشل نبي جو مجسمو آهي جيڪو پئرس جي هڪ اڳ ۾ نبي استعمال ٿيل مجسمن جي دڪان سان خريد ڪيو ويو هئو.

۱۱ سال اڳ جڏهن چليءَ جي انسانجي دؤر جي عظيم شاعر بيلو نروڊا به پنهنجي عوام کي ڏاهپ جي روشني ڏئي نڌن کان ئي يورپ جي ڪجهه نيڪ تئنائون رکنڌڙ ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪجهه خراب خواهشون رکنڌڙ بن - لاطيني آمريڪا مان اٿندڙ انقلابي لهرن جي زد ۾ اچي ويا آهن. هميشه کان به وڌيڪ سنگرم سان - لاطيني آمريڪا هيڙيل ماڻهن ۽ عظيم عورتن جي وسيع ڌرتي آهي، جن جي بي انت بهادري چن ته ڏند ڪٽا لڳي ٿي.

اسان هڪ ٻل لاءِ به آرام نه ماڻيو آهي. هڪ پروميتي صدر، پنهنجي پرنڌڙ محلات ۾ قاتل سموري فوج سان وڙهندي سري وڃي تن تنها - ٻن جهازن جو حادثو به ٿيو - ۽ اڃا وڌيڪ اهو به ته هڪ ٻئي به وڏي دل واري صدر صاحب جي زندگي به ڪٽائي وئي. اهو به ته هڪ جمهوريت پسند ساهي به پنهنجي عوام جي عظمت وارين روايتن جي ٻوٽاري

ڪئي.

هتي لاطيني آمريڪا ۾ پنج جنگيون لڳيون آهن ۽ سترهن فوجي بغاوتون ٿيون آهن. هتي هڪ شيطاني سفاڪ آمر به اڀريو آهي جيڪو خدا جي نالي ۾ لاطيني آمريڪا ۾ پهريون ڀيرو اسان جي دور ۾ نسل ڪشي ڪري رهيو آهي. ساڳي وقت ڪروڙ لاطيني آمريڪي پارڙا هڪ سال جي عمر کي پهچڻ کان اڳ ۾ ئي اجل جو شڪار ٿيا ۽ اهو ڇرڪائيندڙ تعداد يورپ ۾ ۱۹۷۰ تائين ٻه ٽي ڪل پارڙن جي تعداد کان به گهڻو آهي. اهي ماڻهو جيڪي تشدد واسطي غائب ڪيا ويا آهن انهن جو تعداد اٽڪل هڪ لک ويهه هزار آهي جيڪو آهالا جي سموري آبادي کان به وڌيڪ آهي.

اهي اڻ ڳڻيون عورتون جيڪي حمل هجن جي حالت ۾ گرفتار ڪيون ويون هيون، تن ارجنٽائين جي جيلن ۾ ٻارن کي ڇڻيو. اها تائين انهن پارڙن جي ٻئي ۽ سڃاڻپ جي ڪنهن کي ڪا سد ڪانم آهي. اهي معصوم بالڪڙا مڪاريءَ سان وحشي فوجين جي حڪم سان يا ته گرم ڪرايا ويا يا يتيم خانن ۾ اماڻيا ويا.

انهن ڏکين ۽ هذاب ڏيندڙ حالتن کي بدلائڻ جي ڪوشش ڪندي پڻ لک مرد ۽ عورتون سڄي لاطيني آمريڪي ڪنڊ ۾ شهيد ٿي ويا آهن ۽ هڪ لک کان وڌيڪ عوام لاطيني آمريڪا جي ٽن ننڍن بدقسمت ملڪن نڪاراگوا، ال سلويڊار ۽ گوئٽي مالا ۾ پنهنجون جانينون قربان ڪري چڪا آهن. اهو سڀ ڪجهه جيڪڏهن آمريڪا (United States) ۾ ٿيو هجي ها ته چئن سالن ۾ اهڙن ئي پر تشدد ۽ وحشتناڪ موتن جو انگ سورنهن لک هجي ها.

۱. لک ماڻهن جو تعداد،

جيڪو چليءَ جي سموري آبادي جو وڏو سيڪڙو آهي، انهن پنهنجي پياري چليءَ کي خير باد چيو آهي. اها چلي جيڪا بهتر مهمان تواري جي روايت کان مشهور آهي، پورا ڪٽا ۲۵ لکن واري ننڍڙي قوم، جيڪا پنهنجو پاڻ کي سموري ڪنڊ ۾ سڀ کان وڌيڪ تهذيب وارو سمجهندي آهي، ان قوم به پنهنجي هر پنجن ماڻهن مان هڪ جلاوطن ٿيڻ لاءِ سهيو آهي. ۱۹۷۰ کان وٺي ال سلويڊار ۾ هلندڙ گهرو لڙائيءَ هر ويهن منٽن ۾ هڪ پناهگير بنندا ڪيو آهي جيڪو پٽڪي پٽڪي نيٽ سري ٿيو. لاطيني آمريڪا مان جلاوطن ٿيل ۽ زوريءَ لڏايل مسڪين ماڻهن جو جيڪڏهن اسان هڪ گڏيل ملڪ ڏسايون تڏهن به ان جي آبادي ناروي جي آبادي کان وڌيڪ ٿيندي

آءٌ چوڻ جي جرئت ٽوڪريان ته اها لاطيني آمريڪا جي ادبي انداز ۾ ڪيل لفظن جي جادوگري ناهي - پر لاطيني آمريڪا جي حالت جي بي حد ڇٽي ۽ ڪڙي حقيقت آهي جيڪا سويلن جي اڪيڊميءَ جي غور جي مستحق بڻي آهي. اها حقيقت جيڪا ڪاغذي ناهي پر اها حقيقت آهي جيڪا اسان جي مشري جاڳندي موجود آهي جيڪا هر ڏهاڙي جي هر گهڙيءَ ۾ ٿيندڙ موتن کي سڦر ڪري ٿي. اها اهڙي حقيقت آهي جيڪا اسان جي نه ڏاهپندڙ تخليقي سگهه کڻي توانائي ڏين جو ذريعو بڻجي ٿي. اها حقيقت ڏک ۽ سونهن سان ڀرپور آهي. ان حقيقت جي ڪري ئي هي ڪولمبين ڌنڌيل ۽ رولاڪ قسمت جي هٿان ستايل هڪ وڌيڪ ستايل جو واڌارو آهي.

اهم مسئلو

شاعر ۽ فقير، موسيقار ۽ پيغمبر،

جنگي جوڌا ۽ روپوش، سڀ لاطيني آمريڪا جي واضح ۽ وسيع ۽ ضابطي ۽ نـ اچي سگهندڙ حالت ۽ حقيقت جي پيداوار۔ انهن سڀني کي چوڻو آهي ته صرف تصوراتي ۽ خيالي ڳالهه نہ چاڪڻ ته اسان لاءِ نازڪ مسئلو آهي۔ اسان وٽ اسان جي زندگين کي سڃاڻڻ جي لائق بنائڻ وارن روايتي طريقن جي ڪوتہ، پنهنجا دوست اسان جي اڪيلائيءَ جو اهوئي بنياد ۽ (جوهر) آهي۔

۽ جيڪڏهن اهي ڏکيون حالتون، جن جي جوهر ۾ اسان به شريڪ آهيون، اهي جيڪڏهن اسان جي راهه ۾ رڪاوٽ بنجن ٿيون ته پوءِ اها سمجهڻ جوڳي ڳالهه آهي ته دنيا جي هن سياسي تي موجود عقلي فن، جيڪي پنهنجي ئي ثقافت جي غور ۽ فڪر جي سرگرميءَ جي ڪري بلند ٿيا آهن، اهي اسان جي زندگين کي بيان ڪرڻ جي جائز طريقن کان وانجهيل هوندا۔

اها رڳو فطري ڳالهه آهي ته اهي (يورپي) انهن ئي ماڻهن سان اسان کي به ماڻهن تي زور ڏين ٿا جيڪي هڪٻئي لاءِ به استعمال ڪن ٿا ۽ اهو وساري ويهن ٿا ته زندگيءَ جا دڪ هر هنڌ هڪ جهڙا نه آهن ۽ اهو به ته اسان جي سڃاڻپ جو سوال ايترو ئي سخت آزمائشي ۽ ڏکيو آهي جيترو اهو انهن لاءِ هيو۔

پنهنجن حقيقي ڏکي حالتن ۽ پيڙائڻ کي ڌارين جي طريقن سان بيان ڪرڻ وارو معاملو رڳو اسان کي وڌيڪ اڻ چاٽل، گهٽ آزاد ۽ وڌيڪ هڪٻئي سان ٻڌائي ٿو ڇڏي۔

”مهربان“ يورپ جيڪڏهن اسان کي پنهنجي ئي ماضيءَ جي سزارن ۾ ڳولڻ جي ڪوشش ڪئي ته پوءِ شايد اسان کي اڃا

وڌيڪ سولائي سان سمجهي سگهندو. جيڪڏهن ان رڳو ايترو ئي ماضي کي ياد ڪيو ته لنڊن شهر جي پهرين ديوار جوڙڻ ۾ ٽي ڪيم ۳۰۰ سال لڳا ۽ وڌيڪ ۳۰۰ سال لڳا هئا هڪ ٻاڌريءَ جي حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ اهو به ته روم منجهيل غير يقينيءَ واري اداس صورتحال ۾ ويهن صدين تائين اڻسٽائين پئي اٿن ۾ پوريو ڪيو جڏهن هڪ ايتروسڪان بادشاهه ان جي تاريخ کي پنهنجي ماڳ تي پهچايو ۽ اهو به ته اڄ جي پرامن سٺو لئنڊ، ڪالهه اسان کي پٺڀڻي ڏنو ۽ ڪٺور نگاهن سان ڏٺو ٿي۔ اهو خوني حالتن سان پرور يورپ ۱۶ صديءَ جي قسمت جي ساهين وارو يورپ۔ پراڻو يورپ هئو۔

جاڳرتا (Renaissance) جي انتها واري وقت به سترهين صديءَ جي پارهين هزار ڀاڙيتو ساهين، ساراجي خدمت ڪندي پوري روم کي تباهه ۽ تاراج ڪيو ۽ ۸۰۰ ماڻهن کي تلوار جو ڪاڇ بنايو۔

اسان کي ڇڏين اڪيل مٿان ڏسو

منهنجو مقصد ٽوٽو ڪروگر جي وهمي خيالن کي ٻيڻ ڪرڻ نه آهي جنهن خاموش اثر ۽ جذباتي ڏکڻ کي گڏائڻ جا خواب لڌا هئا ۽ جن خوانن کي ۳۵ سال اڳ ٿامس مين وڌائي چڙهائي ٻيڻ ڪيو هئو. مون کي ان تي پختو ايمان آهي ته روشن خيال ۽ حقيقت پسند يورپي جيڪي هتان جي عوام وانگر ئي وڌيڪ حقيقي ۽ انسان دوست ڌرتيءَ جي اڏاوت لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهن، اهي جيڪڏهن اسان کي ڏسڻ ۽ رشتو رکڻ جي موجوده طريقن تي سنجيدگيءَ سان غور وڃار ڪن ته به اسان جي

بهر حالن بنائڻ لاءِ هلندڙ جدوجهد ۾ مددگار ٿي سگهن ٿا. اسان جي خوانن سان رڳو ساڻ، ٽيستانين اسان جي اڪيلائيءَ واري احساس کي گهٽائي نه سگهندو جيستائين اهو ساڻ سڄي دنيا ۽ دنيا جي ورهاست جي سلسلي ۾ عوام طرفان پنهنجي دل گهري زندگي گهارڻ لاءِ جدوجهد جي جائز پيچرائي واري ڏسڻ عملن جي شڪل نه ٿي وڃي.

لاطيني آميريڪا پنهنجي خواهش بنا نه ته شطرنج جو مهر بنجن چاهي ٿي ۽ نه وري مهر بنجن لاءِ وٺڻ کي سبب آهن ۽ نه ئي وري ان ۾ ڪنهن خوشفهميءَ واري ڳالهه آهي ته لاطيني آميريڪا جي آزاديءَ وارو سوال اولاهن ملڪن جي ”خواهش“ بنجي وڃي. جيتوڻيڪ سامونڊي سفر جي سهولتن ۾ واڌاري اسان جي آمريڪا ۽ يورپ جي وچ ۾ پنڌ گهٽايو آهي، پر ان ساڳئي وقت اسان جي ثقافتي بدحاليءَ کي سمجهڻو پوندو ڇڏيو آهي.

ادب ۾ اسان جي اصلي ڏکي حالت (سماجي زندگي) ته حقيقي طور تي اصل نموني ملي ٿي پر اسان سماجي تبديليءَ جي مختلف مرحلن تي اصل سماجي زندگيءَ ۾ چو بي ايمانيءَ سان نظر انداز ڪيا وڃن ٿا؟

يورپي ترقي پسند اهو چوڻا سوچين ٿا ته سندن ماڻهن لاءِ سماجي انصاف حاصل ڪرڻ وارو ساڳيو مقصد لاطيني آميريڪا جي پيڙيل ماڻهن لاءِ بدليل ۽ مختلف حالتن ۾ مختلف طريقن سان نه ٿو ٿي سگهي؟

نه هرگز نه. اسان تي حد کان وڌيڪ ڏاڍ ۽ اسان جي تاريخ جو اهو اسان جي ڌرتيءَ کان دور هزارها ميل پري رٿيل رڳو

ٻاهرين سازش جو نتيجو نه آهي پر اهو الميو آڳاٽي وقت کان وٺي ناانصافي، ان برابري ۽ اسان جي ڌرتيءَ جي رڳن ۽ زهر ڀرڻ جو نتيجو آهي. ڪيترن ئي يورپي اڳواڻن ۽ مفڪرن پنهنجن نوجوانن جي جدوجهد جي ڪارائتن نتيجن کان نمائيندي دقيانوسي ۽ پارائيون حرڪتون ڪندي، سمجهيو آهي ته ڇڻ دنيا تي حڪم هلائيندڙ ڀڻ وڏن ملڪن جي رحم ڪرم کان سواءِ زندگي گهارڻ ناممڪن آهي. منهنجا دوستو! اسان جي اڪيلائيءَ جو اهوئي پيمانو آهي. باوجود ابي حد جبر، ڦرلٽ ۽ تباهيءَ جي، اسان جو جواب ڀرپور جيوت سان آهي. نه ٻوڏون نه بيماريون، نه بڪ نه بدحاليون، نڪي خوفناڪ ۽ پوائتيون آفتون ۽ نه وري صدين تائين هلندڙ ابدي لڙايون. اهي سڀ ڪرب ۽ ٻيڙا واريون حالتون حياتيءَ جي موت مٿان مٿاهين حيثيت ۽ مستقل فائدي کي گهمائي سگهن جي قابل نه آهن.

هڪ فائدو جيڪو وڌندڙ آهي ۽ تيزي سان وڌي ٿو اهو هي آهي: هر سال موتن جي ڀيٽ ۾ ست ڪروڙ چاليهه لک (۷۴ ملين) نئون زندگيون جنم وٺن ٿيون، اهو ايسڏو وڏو انگ آهي جيڪو جيڪڏهن هر سال ايترو ئي وڌندو رهي ته نيو يارڪ جي آبادي کان ستون ٽي ويندو. ڄمڻ جو اهو هاڪاري عمل گهڻي کان گهڻو گهٽ ۾ گهٽ پسندهاوري ذريعي وارن ملڪن ۾ ٿئي ٿو جن ۾ لاطيني آمريڪا به يقينن اچي ٿي.

اڄوڪي ڏينهن وانگر ڪنهن ڏينهن تي منهنجي استاد وليم فائڪر چيو: ”آءٌ ماڻهوءَ جي انت اچڻ کان انڪاري آهيان.“ اڄ کان ۳۲ سال اڳ منهنجي استاد طرفان

ان ”عظيم المي“ جنهن کي ميئن کان هن انڪار ڪيو هو ان کان پوري ان چاڻاڻي واري حالت ۾ آءٌ پاڻ کي هن مقام تي هوندي (پنهنجو پاڻ کي) ناهل محسوس ڪندس ڇاڪاڻ ته مون واري استاد جي ڳالهه هاڻي هڪ سادي سائنسي امڪان کان وڌيڪ ڪجهه نه آهي.

هن چئي ۾ ڪرب ڏيندڙ حقيقت سان منهن مقابل هوندي، جيڪا سمورين انساني زندگين ۾ هڪ فرضي، معمولي تصور يا خيال سمجهي ويندي، ان کي نظر ۾ رکندي اسين جيڪي آکاڻين جا خالق آهيون ۽ پنهنجي

بقايا مان سوچيان ٿو

ڏيندين.

* مون چنڊ ۽ چڪور جي بيار تي گهڻو ڪجهه سوچيو آهي. ڪير کڻي ان بيار کي ڪيڏو ۽ اوجو سڏي ۽ امر چوي ۽ مان اهڙو بيار نه ٿو ڪرڻ چاهيان. ان جو هڪ هي رخ به آهي ته اهڙي بيار مان ڪجهه به حاصل ٿيندو ناهي. اهڙي بيار جا بنياد جهالت تي اڏيل آهن ۽ اهڙو بيار صرف جاهل ئي ڪري سگهن ٿا. مان جاهل قطعي ناهيان.

او ڪا مٿي! منهنجي دنيا ۾ ائين هلي آءٌ جيئن سڀني ۾ آهي هينءَ ته منهنجي ڪوٺا مڪمل ٿي وڃي.

* گل انهن تي چاڙهيا آهن جن ۾ منهنجي سڳند ناهي هوندي ۽ جيئن ئي اهي گل ڪوٺا ۾ آهن. تين سندن نالو به قبر داخل ٿي ويندو آهي. منهنجي سڳند ته چوڏس ڦليل آهي. تنهنڪري ”او منهنجا محبوب! منهنجي قبر تي گل نه چاڙهجان.“

* هن لهندڙ سچ ڏانهن منهنجو

هر شيءِ تي ايمان رکندڙ آهيون انهن کي محسوس ڪرڻ گهرجي ته ”مخالف تصور“ تخليق ڪرڻ ۽ مصروف ٿي وڃڻ جو وقت اڃا هٿان نه ويو آهي. زندگيءَ جو هڪ نئون ڀرپور ۽ ڪامياب تصور ۽ جنهن تحت ڪنهن کي به اهو طئه ڪرڻ جو حق ڪونه هوندو ته ڪوئي ڪيئن مري، جنهن تحت بيمار سڄو ثابت ٿيندو ۽ بي حد خوشي ممڪن ٿي هوندي، ۽ جنهن تحت سؤ سالن جي هيڪلاسي واري پيڙا ڏيندڙ ڪيفيت ۾ سوڪليل قومن کي ڌرتيءَ تي ڀرپور ۽ سونهن ڀري جيوت جالڻ جو هڪ دفعو وري موقعو ملندو.

ڏهان چڪايو. مون چيو ”جڏهن سنڌي ماڻهو ٽاڪ منجهند جي سچ سان اکيون اکين ۾ ملائين سگهندا تڏهن هڪ ڄاڻ ته جهن جهنگن، ڪيئن پٺن ۽ ڳوٺن واهن ۾ رنگ رچي ويندو.

* منهنجي مٿي ان ۽ وري ڪوٺا جيڪا نامڪمل هوندي به مڪمل آهي.

”مر مان مڙجو سارو سنسار“

بقايا (پاڳو چنڊ ابلا ماڻهو)

پئي آئي ۽ ڪا ڪوٺا لاهي رهي هئي: دليون ڇڏي ڇاول ماڻهون، اٿو! رات جي ڀيٽ ۾ ڇرا هڻو، سچ جي ڪنڌ ۾ نوڙ وجهو، اٿو صبح جي ڀيڻ کي ڦاٽو جهليو ۽ سرخ بهارن جا چپ چم لاءِ تيار ٿيو. هو جا آلاپ ته ڪوئي نٿو ٻڌي ۽ سمورا ستا پيا آهن هائس جي نوجوان وٺ چيو:

ان مهل ئي هائس ٻڌو: هلڪن سڌڪن جو آواز اچي رهيو هو..... هن مٿي نهاريو ته ڏٺائين ناريبل سونهن تي وار ڏيئي روئي رهيو هو.

آس... نراس

ڪلر شيا مارڪيز جي ناول "نون و ناليتس تو ڪر نل" تان ٽڪرو

پنهنجا پراڻا سرڪاري جوتا پائڻ ڪسان اڳ ڪر نسل، انهن تي چٽو ٻيل ۽ سڪي ويل گپ کي ڪرڙي صفا ڪيو. سندس زال جو کيس ڏڏو ته ڪئين ورهيه اڳ واري شادي رات ياد اچي ويس. هيئن وڃي سٺو ٻيل ته سندس مڙس جي هاڻي ڪاڏي ڪيڏي نه بدلجي وئي آهي.

ائين ٿو لڳي چڻ تون ڪنهن خاص دعوت ۾ ٻيو وڃين ۽ هن ٻيو.

"اڄوڪي جنازي کي دفنائڻ به هڪ خاص موقعو آهي،" ڪر نل ورائيو. "خير ڪانه ائين ته هيرن ورهين ۾ هي بهريون ماڻهو ٻڌو ائين جنهن کي قدرتي طبعي موت نصيب ٿيو آهي." ڪر نل ٻاهر نڪرڻ وارو هو ته زال اچي پانهن کان جهلس ۽ چوڻ لڳي: "ڦٽي ته ڪري وڃ وارن کي."

هڏين مان ٺهيل هڪ ڦٽي سان هن پنهنجن رڪ جي رنگ جهڙن، سخت وارن کي سوارڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ڪجهه نه وريو.

"آئون طوطي جيان لڳي رهيو هوندس،" چيائين.

زال، نهن کان چوڻي ۽ تافين سندس واءُ سواڻ وڌڻ ڪسان پوء محسوس ڪيو ته ائين هرگز ناهي ڪر نل طوطي جيان نه ٻيو لڳي. هو هڪڙو سڪي خشڪ ٿي ويل ماڻهو بڻي لڳو جنهن جي بت جا سخت هڏا اڀري آيا هئا چڻ نهن ۽ بولڻ سان ڦٽيل هجن. هو ڪيميائي مسالين ۾ محفوظ ڪيل لاش ان ڪري نه ٻئي لڳو جو سندس

اڪيون تڄلا ڏيئي پئي پريون. "تون ڏهوڪو ٻيو لڳين،" هن چيو ۽ جڏهن مڙس در کان ٻاهر نڪرڻ وارو هو ته وڌيڪ چيائين، "ڊاڪٽر ڪان پڇجان ۽ ته اچي ڇو نٿو؟ اسانجي گهر ۾ ته مڙس ٽهڪندڙ ٻائي نه وڌو ويو آهي."

* * *

وسندڙ مينهن جي ڦڙين هن جي اکين جا چهر ڦٽي وڌا هئا. ڪنهن ماڻهوءَ پانهن ڪسان چڪندي چيس، "جلدي ڪري هيڏانهن ٿي بهه، آئون تولا ۽ ٻيو آهيان."

اهو سبب هو، سندس مري ويل بت جو ڏور ماتي ۽ هنجي ٻارڻي جو هڪڙو وڻي اڳواڻ جيڪو سياسي ڏاڍ کان پاڻ بچائي ويو هو ۽ رهندو به ساڳئي شهر ۾ هو. "تنهنجي مهرباني، ڀارو" ڪر نل کيس چيو ۽ هن هن چٽي ۽ هيٺان گهڙي ماڻڙي ڪري هن سان لڳو لڳ اڳتي هلڻ لڳو. جنازي اڳيان هلندڙ بڻبڻ باهه واريون پنهنجو وڃڻ شروع ڪيو. ڪر نل جڏهن بڻبڻ ۽ ٻيرون ٻيو ٻيو ڪري وڃندي نه ٻڌي تڏهن وڃي هڪ ڏيس ته همارو واقعي سري ويو آهي.

"سڪين ويچارو، هو پٽڪو."

سباز ڪنگيڪار ڪري پنهنجي نڙي صفا ڪئي. هن جي کاٻي هٿ ۾ چٽي هئي جنهن جي ڳن کي پنهنجي مڙس سان لڳ جهڙو ٿي پيس چاڪڻ جو قد ڪر نل کان گهڻو ننڍو هو. جنازي جو جلوس

جڏهن بلازا کان اڳتي وڌيڪ وڃي ته هنن هٿ ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو. سباز وانگر وڃان هن ڏانهن نهاريو ۽ پڇيائين، "ڀارو، ڪڪڙ جي ڪا نئين خبر ڇار ٻڌا؟" "ڪڪڙ اڃا اتي ئي آهي،" ڪر نل جواب ڏنو.

ايتري ۾ هڪڙو گجندڙ آواز ٻڌڻ ۾ آيو: "هي ماڻهو مردي ڪسي ڪيڏانهن هيا ڪنهن وڃي؟" ڪر نل مڙي نهاريو ته ڪنهن پٽڪن جي ڪٽاريءَ ۾ مڙس کي بيل ڏٺائين ۽ ڪو ان مهل ڏاڍو مهانگو ڏيک ڏيئي رهيو هو. هن کي ڀڄو ۽ ٻي ٻيل هڻي. هڪڙو ڳول سڃيل هٿس ۽ ڏاڙهي به وڌيل. بڻبڻ وارا به هي رهيا. ڪنهن ٻيل ڪر نل ٻيو زورائڻو آواز به سڻائي ورتو جيڪو ٻادري انجڻل جو هو ۽ هو مڙس سان نهن ڏيئي رهيو هو. چٽيءَ تي ٻوندڙ مينهن جي بوندن سبب ٻندا ٿيل دهل جهڙي آواز وڃان به ڪر نل هنن پنهي جي ڳالهين کي ٻڌي ورتو هو. "ٻي ڪهڙي خبر آهي؟" سباز پڇيو.

"ٻي ڪابه خبر ناهي،" ڪر نل جواب ڏنو. "هتان جنازي کي ٻولس جي پٽڪن آڏو لنگهن ڪمان روڪي نه ڇڏين."

"مونکي ڳالو ٿي وري ويئي،" سباز چيو، "سڏائڻ وريو ويو ته اسين مارشل لا هٿ آهيون."

"پر هيءَ ته هڪ ٻڌاوت ڪانهي،" ڪر نل چوڻ لڳو، "هي ته هڪڙو مسڪين موسيقار هو."

نٺ جنازي کي پنهنجي وات مٽائي پئي. جلوس جڏهن عربن جي هاڙي وٽان لنگهيو ته درن تي بيل زالون ان کي ڏسن

ڪرنل ڪيس ٻڌايو. ”سچي ٻيا هن ڪڪڙ تي شرطون لڳائڻ لاءِ ڏوڪڙ کڏ ڪن.“

”پر مونکي نٿو اٿڙي ته هن ٻيڙي ڪڪڙ ۾ هنن ڏٺو ڇا آهي؟“ سندس زال چيو. ”آئون ته ڪو افعال نٿي ڏسان، پر ڪيترا وڏا اٿس ۽ منڍي بنهه ننڍڙي!“

”هن جو چوڻ آهي ته سچي طلسم ۾ هڙو موچارو ڪڪڙ ٻيو آهي ئي ڪونه، ڪرنل ورائيو. ”بنهه نه، ته به پنجاهه رهيا لهي.“

ڪرنل جادليل ٻڌي اها خاطري ٿي وئي ته هو ڪڪڙ کي سنڀالي رکڻ تي سندس ٻڌي بڻيو آهي. اهو ڪڪڙ، سندن پٽ آگسٽن ڪان ورتي ۾ مليو. آگسٽن جنهن کي نو مهينا اڳ ڪڪڙن جي ويڙهه واري ميڙي تي ڇپ ۾ ”تغريبي“ مواد ورهائڻ جي الزام هيٺ گولي هڻي ماريو ويو هو.

مينهن ۾ ڪڇ ڏهاڙا وسندو رهيو. هن جي پٽ اندر ڦٽيل ٻوٽا وڌڻ ۽ ويجهڻ لڳا. ڪيتريون راتيون هو سمهي نه سگهيو سٿان وري دم جي مريض زال جي سهڪڻ مهل انجي ڦڦڙن سان وڃندڙ سيٽيون هنجي مڃالسي ۾ — ٽڙجي — جي جيان لڳنديون رهيون. هر آڪٽوبر هيل جمعي ڏينهن پنهنجن مهل هن مان جنگ بند ڪرڻ جو ٺاهه ڪيو. درزيءَ جي دڪان تي ڪم ڪندڙ آگسٽن جا منگتي ماڻي، جيڪي آگسٽن وانگر ئي ڪڪڙن جي ويڙهه جا چٽا خفتي شوق هئا، وجهه وٺي ڪڪڙ جي خبر چار لاءِ ڇڏي ڇڏي هئا. ڪڪڙ چڱڙي حال ۾ هو.

جڏهن چوڪرا ويا هليا ته ڪرنل پنهنجي گهر واري وٽ آيو جيڪا هاڻي چاڪ ٿي وئي هئي. ”ڇا ٿا چون؟“ هن پڇو. ”ڏاڍي جوش ۾ آهن،“

مهل ٻه ٽ ميٽ ۾ ڏندن سان پنهنجا نهن ڪٽري رهيون هيون. آخر پٽي ڇٽا ساڳي گهٽيءَ مان واپس موٽي آيا. گهٽيءَ هاڻي سانڌي ٿي چڪي هئي. آسمان ڏاڍو اونهو ۽ گهاٽو نرو ڏسڻ ۾ پئي آيو. ڪرنل سمجهيو ته هاڻ مينهن نه وسندو ۽ هو اڃا سنجھيل هو. سباز هنجي سوچڻ کي ڇڏو ڇڏي ڪندي چيو، ”ڏاڪڙ ڪان پنهنجي چڪاس ڪراءِ نه ڇڏو.“ ”آئون بيمار ناهيان ڪرنل ورندي ڏني.“ مصيبت اها آهي ته آڪٽوبر ۾ ائين لڳندو اٿس ڇڻ منهنجن آڻين ۾ جانور به جنم وٺن.“

سباز پنهنجي نئين ۽ ٻن منزلن واري ماڙيءَ وٽ پهچي هن کان موڪلائي ويو.

* * * *

جيتوڻيڪ خميس واري ڏينهن هو پنهنجي هندوڙي ۾ ئي هو هوندو آهي پر اڃا نه هن پنهنجي ڪڪڙ جي به پرکهور لڌي.

پوٽرو ماڻهو

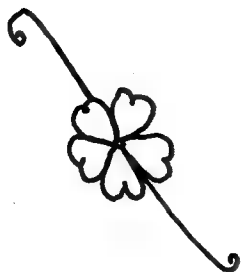
عبداللطيف يوحنا سنه يڪار: مقبليه اڀرڻو

ستون ڏڪاءُ! دشمنن جا لوهانڻو
هلا چوڻس اڏڻ لڳا، جرنيلن جا
سونڀا ٻيلا ٻرڻا ٻرڻا ٿي مٽي
سائين لڳيا ۽ آمريڪي
اسٽيل پگهرجي وئي. انهن ڏڪاءُ
سان هن ڏنگ جي تاريخي پهاڙي
ڏي، ۽ پوٽري ماڻهو جو بدن ٽڪرن
پر ورهائجي ويو.

جڏي انسان جون هڏيون
پکڙجي اڏي اڏ وڃي دريا جي
ڪپ تي آئي چڪي مٽي ۽
ملي ويون ۽ هن اڏ درياءُ بادشاهه
جي وهڪري ۽ وهڪري ڌرتي
جي رنج ۽ رنجڪي ويون.
هن چرپي جو رت رات جي
اوندهاڻي ۾ ڏيئي جي لات ٻڄي
جهنڊار ڌرتي کي سڙي رک ڪري
ويو. پوٽرو ڪونٽر مري ويو.

اهو پوٽرو ماڻهو! جاسوسي
ڪندڙ ٽولي جو اڳواڻ هيو. هو
چريو! ظالن جي قبضي هيٺ
آيل علائقن ۾ خطرناڪ بارودي
سرنگون وڃڻ جو ماهر هيو.
هن جي ڇوڪري انقلابي
انقلابي حق ادا ڪيو ۽ انقلابي
سوچ کي رت ڏيئي سرهاڻي
پيشي ويو.

هو پوٽرو ماڻهو! موت جي
پواڻي اونهائي ۾ دفن هوندي
جيشرو آهي انهن جيئن تون ۽ مان
۽ پروڳندا جا ڦڪا دستاويزن
جي ميزن جي خاندن ۽ تابوت
دفن آهن. پر هو پوٽرو ماڻهو انهن
دستاويزن کان وڌيڪ ذهين،
قيمتي ۽ ڪارائتو هيو ۽ آهي.

واري لوڙهي اندر وڃي ويهي ٿي
سگهه-يو جيڪو بئڪن جي
چاڻوڙي لڳايو ويو هو.
چمڪندڙ پوٽرن سان ٿڌا هٿي
ڪيس اڏاريو ويندو هو پر هو کلي،
ٽهڪ ڏيئي وري ويهي رهندو هو
۽ يهودي ٻارن به کڻي لڳندا هئا.
ڪيس پنهنجن ڪاڻن هٿن سان
چڪي، ٽهڪن سان، نما شاھ جي
وقت بئڪن جي مرڪزي ڪيٽ
مان ڌڪو ڏيئي ٻاهر ڪڍيو
ويندو هو ۽ در بند ڪري ڪجهه
سڪا سندس آڏو اڇايا ويندا هئا
هو پوٽري وڃي اهي ڪڍندو هو.
اهو نظارو ڏهاڙي ڏسڻ ۾
ايندو هو ۽ حياتي واري اسٽيج
تي هڪ ئي ڪونٽر جا ٻه روپ
ڏسڻ ۾ ايندا هئا. پهريون روپ
ڏيئي ماڻهو ڪيس پوٽري سمجهي
نظر انداز ڪري ڇڏيندا هئا.
ٻيون روپ! پرڏيئي ٻي ٻي مارڻ لاءِ
غزه جي بئڪن ۽ چرچن جو
سبب هيو.

اوچتو ئي اوچتو... حياتي
واري اسٽيج ڏٺڻ لڳي. ٽچاڏڪڻ
لڳا. پهرين روپ کسي ڏسڻ وارا
هيراڪ عرب تهرس ۽ وڻجي ويسا.
ٻي صورت جي هيراڪ جرنيلن جي
جسمن مان ڌوڙي نڪري وئي.
سڀني انسانن کي انقلابي رخ
۾ مڙندو ڏٺو ويو. هن اوچتي عمل
کي ڏسي عرب بهار ٿي ويا.

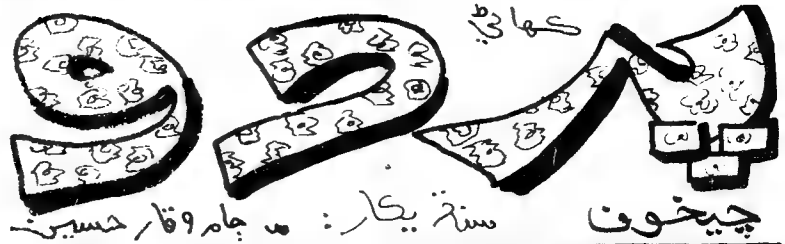
پردو هٽيو ۽ اهوئي ڳالهه
ٿي وئي جا ڪائنات ٿيڻ ناممڪن
ٿي لڳي. غزه جي الهندي ڪپ
تي سمنڊ ڪناري جهنڊار تارن
واري لوڙهي اندر اسرائيلن جي
بئڪن ۾ رنگون جا پٽ لاءِ ڪونهڻ
لڳا. پهريون... ٻيون... پنجنون...

چريو، جڏو، پوٽرو ماڻهو! هو
انهن نالن ۽ لقبن سان غزه جي
گولڊن ۽ چم چمات ڪناري سان
لڳو لڳو جهريل جهوپڙين واري
پهاڙي ڪئمپ ۾ ڇاڻو سڃاڻو
ويندو هو.

پوٽرو ماڻهو! علائقي ۾ رهندو
رهندو هيو ۽ ماڻهو سندس بگڙيل
جسم ۽ هٿن ڏاربنڊو شڪل ڏسي
ڏاڍو ڪاوڙيا هئا. هن جون
اڪيون ڪوبن ڪن پاهر نڪتل
ڏسڻ ۾ اينديون هيون ۽
پر هٿ ۾ بئڪن هٿن جي ڪيڏ
لڳي پوندا هئا ۽ سندس چپي چيلهم
تي پٿرن جا وسڪرا ڪندا هئا.
پر هو سدائين مٿ! خلائي ۾
گهوريينڙا مڙڪندو رهندو هيو،
جن ته هن مٿان کڻي جي ورکا
ٿي رهي هجي.

ٻي پوٽرو ماڻهو! ستر ۽ ٽي
ڳاڙهي واري ڪئمپ ۾ شامل
ڪونه ڪيو ويو هو. هن جي
هيشٽ پوٽري جي برابر هئي ۽ اهو
سال غزه جي تاريخ جو انقلابي
سال هيو ۽ هن سال کانپوءِ غزه
جو نالو انقلابي غزه بڻجي ويو.

هن چرني، جڏي، ڪچي ۽
پوٽري ماڻهو جي بي مقصد حياتي
مان ڏيئي ماڻهن کي ڪجهه
دلچسپي ڪانه هئي ۽ نه ئي وري
ڪو سندس ڪاڻ ڪڍندو
هو. ٻيا مٿس ڪهل
ڪندو هيو. پر اهو پرڏيئي ٻي ٻي مارڻ
جي بئڪن ۾ پٽندو اندر پاهر
ايندو ويندو رهندو هيو ۽ هو يهودي
جرنيلن جي چرچن جو شڪ رهندو
هو. هو هن ۽ لهن جي دل خوش
ڪندا هئا. هو اڪيلو عرب هيو
جيڪو انهن جهنڊارن لوهين تارن

جڪ بند ڪريو ۽ مزي مزي سان
هڪ ٻيڳ ٻيو!

— هڪدم نقاب پهريل هينڪن
واري جي هٿن سان اخبار کسي
ورتي، هينڪن واري جو رنگ
ڪارائجي ويو ٻيو ڪامورو حيران
ٿي، هن جي منهن ڏانهن ڏٺو
لڳو ۽ ٻو هڪدم رڙ ڪيائين.

”جناب! توهان پنهنجو هوش
وڃائي ويٺا آهيو. توهان ريڊنگ
روم کي شراب نه نو سمجهيو—
آهي ۽ اجايو گورو ڪرڻ جي
ڪوشش ڪري رهيا آهيو.
ماڻهن جي هٿن مان اخبارون
کسي رهيا آهيو اها بدتميزي
آهي، ها! مان ائين ٿيڻ نه ڏيندس
توهان نٿا ڄاڻو ته ڪنهن مان
مخاطب آهيو— مان هينڪن
مينجر آهيان.“

”هل توهان ڪير ۽ هجو.“
نقاب پهريل چيو. ”۽ ها ڪن
کولي ٻڌو مان توهان جي اخبار
جو ڪوبه قدر نٿو ڪريان— هي
وڻو نقاب پهريل اخبار جا ٽڪرا
ٽڪرا ڪري ڪري ۽ اڇلائي
ڇڏيا، هينڪن مينجر ڪاوڙ سان
ڏسندو رهيو ۽ سخت نفرت سان
پنڪو— ڪهڙي بدتميزي آهي،
ڪهڙي بيهودگي آهي!“

”آها! نقاب پهريل طنز مان
چيو. ”هائي توهان کي ڪاوڙ
آئي آهي. اڙي ڏسو مان ڪيترو
نه ڊڄي رهيو آهيان، ڏسو
نه منهنجون ٽنگون— ڏکي
رهيو آهيان— معزز حضرات! مان
ساک ٻڌائڻ چاهيان ٿو. مونکي
اوهان مان ڳالهائڻ ۽ پسند نه
آهي. توهان شايد ڏسي رهيا آهيو
ته مون کي هنن عورتن سان
اڪيلائي ڪهي. مان ٿوري تفریح
گهرايان ٿو. ان ڪري توهان
هتان هليا وڃون، توهان پنهنجون
کاڌيون کڻي ڇا ٿا ڏسو، هليا وڃو،
مان چوان ٿو هليا وڃو، نه ته
توهان کي ڏکا ڏسي ڪڍيو

ڪامورن سان هڪ پنهنجي
هينڪن مان نقاب پهريل کي گهوري
چيو. ”ڏسو، توهان ٿورو سائنٽ
ٿي وڃو، هي شراب خانو ناهي
— شراب پيئڻ لاءِ ڪا ٻي جاءِ
تلاش ڪريو!“

”نه ٻيو اها— وڙون جاءِ
ناهي، هتي ها— هي، ڇا فرش
ڪمزور آهي، ڇا ڇت اسان تي
ڪري پوندي، ها!... پر ٻڌو،
مون وٽ ڳالهون ڪرڻ لاءِ وقت
ڪونهي، اخبارون رکيو ۽ هليا
وڃو، توهان گهڻو پڙهي ڇڪا
آهيو، اڄ لاءِ اهو ڪافي آهي...
ظاهر آهي توهان سڀ ڏهين آهيو
پوءِ ڇو هروڀرو پنهنجون اکيون
خراب ٿا ڪيو— سڀ کان
وڏي ڳالهه ته مان نٿو چاهيان ته
توهان هتي بيٺا هجو! نقاب
پهريل فصيلي واري لوهي ۾ چيو.
”مهرباني ڪري پنهنجي
تقرير بند ڪر، آهي پڙهڻ جو
ڪمرو آهي.“ ڪامورن مان هڪ
نقاب پهريل کي ٽوڪيندي چيو.
”ڪهڙي عجب ڳالهه آهي
دنيا ۽ اهڙا به ماڻهو آهن جيڪي
شراب کان وڌيڪ اخبار کي
اهميت ڏين ٿا— آه!“

نقاب پهريل پنهنجي لاءِ هڪ
ٻيڳ وجهندي چيو. معزز حضرات!
مون يقين آهي ته توهان وٽ شراب
جي قيمت ادا ڪرڻ جيسترا
پئسا ڪونه آهن— ڇا مان ڪوڙ
ڳالهائي رهيو آهيان— ها ها ها—
ٿورو ترسو، انهن کي اخبار
پڙهندي ڏسو، پئسا ٻڌايو اخبارون
۽ ڇا رکيو آهي؟— اي هينڪن
وارو، ڪا نئين خبر ٻڌايو...
ها ها ها— مان چوان ٿو اها جڪ

ڪلب ۽ امدادي ناچ ٿي
رهيو هو، وڏي گهرائون عورتون
ان کي فرانسيسي ۽ عجيب انداز
سان Bapari چونديون هيون.
اڌ رات جو وقت هو، ڪلب جي
ريڊنگ روم ۾ ڪجهه ڪامورا،
هڪ وڏي ميز جي چوڌاري اخبارن
۽ منهن لڪائي ويٺا هئا— ڪي
اوپاسيون ڏسي رهيا هئا ۽ ڪي
پڙهي رهيا هئا. اخبار نويسن جي
زبان ۾ اهي سوچ ۾ گم هئا.
بال روم ۽ ناچ جي ڌن جو
هور هو، پر ريڊنگ روم مڪمل
خاموشي هئي. اوچتو هڪ آواز
ان سائن کي ٽوڙي ڇڏيو. ائين
ٿي لڳو ڇڻ آواز روشن دان کان
اچي رهيو هو. ”منهنجو خيال آهي
اسان کي هتي آرام ملندو— هتي—
هيڏي اچو، هن طرف!“

دروازو کليو ۽ هڪ ٺلهو،
ڊگهو ماڻهو اندر آيو. ان کي—
ڪوچوان جهڙا ڪپڙا پاتل هئا،
”ٺوري ۽— وڙ جو ڪٽپ لڳايو
هيائين. پنهنجو ڇهرو هن
نقاب ۾ لڪايو هو. ان جي پويان
ٻه نقاب پهريل عورتون داخل
ٿيون، عورتن جي پويان هڪ ٻيو
هليو آيو، ٻيري جي هٿ ۾ هڪ
ٽري ڏئي جنهن ۾ هڪ مٺي
شراب جي وڏي بوتل، ڳاڙهي
شراب جون ٽي بوتلون ۽ ڪجهه
گلاس هئا. ”هتان ها، هتان.“
نقاب پهريل چئي رهيو هو. ٽري
ميز تي رک ۽ ها، خواتين
اوهان ويهو. ڪامورن کي
اشارو ڪندي نقاب پهريل چيو.

”صاحبو، توهان هائي وڃڻ
جي تڪليف وٺو، توهان پنهنجي
راهه ۽ ريڊنگ ٿي رهيا آهيو!“

ويندو۔!

ڪامورن مان هڪ بيمر خاني
خزانچي هو۔ جنهن ڪاوڙ
مان چيو۔ ”تون ڇا ڏسو چئڻ،
مونکي نه تنهنجي هڪ سجه
۾ ئي نٿي اچي۔ ڏسو صاحبو،
هي بدتميز ماڻهو ڪمري ۾ گهري
آيو آهي هائي خدا چاڻي ڇا
هڪ هڪ ڪري رهيو آهي۔“
”ڏٺو ويندو۔“ هڪ سنجو
سخت ڪاوڙ مان چيو۔
ڪاوڙ جي ڪري هن جي هڪ
چا شيشا ۾ پگهر سان ڏنڊلا ٿي
ويا۔ ”مان تو هن کي مڙو چڪايان،
هڪو منتظمين کي سڏي اچي!“
ٿوري دير کان هڪ پورن
وارن وارو منتظم پهتو آيو۔ ناچ
۾ نچڻ ڪري هن جو سامه ڇڙهيل
هو۔ ”ڏسو هي شراب خانو ناهي
توهان هتان هليا وڃو!“ هن
سهڪندي نقاب پهريل کي چيو،
”نقاب پهريل ڪاوڙ ۾ باه
ٿي ويو۔“ تون ڪٿان اچي
نڪتو آهين، مون ته توکي سڏ
نه ڪيو هو، ٻڌاء توکي ڪنهن
سڏ ڪيو آهي؟“
”ڏسو، مان ڪنهن به قسم
جي بدتميزي برداشت نه ڪندس۔
توهان مهر بانسي ڪري ڪمري
مان هليا وڃو، جلدي نڪري وڃو۔“
منتظم جواب ۾ ڊڙڪو ڏيندي چيو۔
”ڏسو صاحبو، توهان سڀني
کي مان هڪ منٽ ڏيان ٿو، ان
ٿوري وقلي ۾ جو بهترين استعمال
ڪيو ۽ سڀ هتان هليا وڃو ۽ ها
ڇاڪاڻ توهان انتظاميا وارا آهيو
تنهنجي ڪجهه نه ڪجهه حيثيت به
آهي تون هنن ڪامورن صاحبن کي به
هڪليون وڃ، هنن عورتن کي
غير مردن جي موجودگي پسند نه
آهي، اهي اوهانجي هوندي فرمائڻ
ٿيون۔“ مان پنهنجي قيمت
پوري وصول ڪرڻ چاهيان ٿو
مان انهن کي پنهنجي اصلي
حالت ۾ ڏسڻ چاهيان ٿو۔ نقاب

پهريل سڀني کي گهوريندي
چيو۔

”هي بدتميز اهو به نٿو چاڻي
ته هو ريڊنگ روم ۾ آهي۔
ڪنهن طبيلي ۾ نه آهي۔ ٿاڻيدار
کي سڏ ڪيو۔“ هڪ سنجو
مشورو ڏنو، ٿاڻيدار ڪاٺي آهي۔
ٿاڻيدار، ٿاڻيدار جو آواز سڄي
ڪلب ۾ گرجڻ لڳو ۽ ٿاڻيدار
جلدي اچي اتي پهتو۔

”مهرباني ڪري توهان هتان
هليا وڃو۔“ ٿاڻيدار جون اکيون
ڪاوڙ ۾ ڳاڙهيون هيون ۽ خطاب
ٿيل مڇون ٽٽڻ لڳي رهيون هئس،
هو ڪاوڙ ۾ ڏکي رهيو هو۔

”اوهان ته مون کي ڊيڄاري
چڏيو، نقاب پهريل توک مان
چيو۔“ ٻلي وانگر مڇون ۾ پاهر
نڪتل اکيون — ها ها ها۔
نقاب پهريل ڪليو۔

”هڪ هڪ بند ڪر، بند
ڪر بخت۔“ ٿاڻيدار رڙ ڪئي،
هو ڪاوڙ ۾ ڏکي رهيو هو۔
”هتان نڪري وڃ، نه ته ...“
ٿاڻيدار زور زور سان زبڻ تي
لتون هڻي رڙيون ڪري رهيو هو،
هڪ سنجو بيمر خاني جو
خزانچي، سڀ ڪامورا رڙيون
ڪري رهيا هئا، هر جلدئي ان
سڄي کوڙ تي نقاب پهريل جو
آواز چانئجي ويو، ان وٽ وٽان
ڪري ناچ بند ٿي ويو هو ۽
سڀ مهمان ريڊنگ روم ۾ اتي
آيا هئا، رعب وجهڻ لاءِ ٿاڻيدار
سهاڻي گهرايا ۽ پاڻ رپورٽ لکڻ
ويهي رهيو۔

نقاب پهريل ڪاغذ تي آڱر
گهمائيندي چيو۔ ”لڪو، ضرور
لکو۔ آه مان غريب ماڻهو ته
ماريو ويس، صاحبو! توهان مون
غريب کي سرباد ڪرڻ تي
ڇو ڳنڍ ڏئي بيٺا آهيو۔ لکو،
ڇڏو؟ ڇا رپورٽ تيار ٿي وئي؟
ڇا توهان سڀني پنهنجون
پنهنجون صحيحون ڪيون۔“

صاحبو هائي مون ڏانهن ڏسو،
... ٻه ... ٽي ...

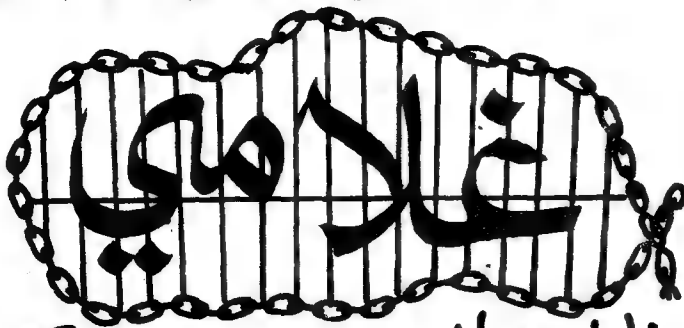
نقاب پهريل سڀني بيمو ۽
هڪدم پنهنجو نقاب لاٿائين،
نشي ۽ سخت پنهنجي شڪل
ظاهر ڪرڻ کان ۽ هو هر هڪ
کي ڪورڊن لڳو ۽ ڪمري تي
ويهي تهڪ ڏيڻ لڳو، ڪامورا
سڀ هڪا هڪ ٿي ويا، سڀني
جون وايون ٻڌائي ويون، ڪي
شرم کان ڪنڌ هيٺ ڪرڻ
لڳا، ٿاڻيدار ڪنگهي پنهنجو ڪلو
صاف ڪرڻ لڳو ڇاڪاڻ ته هن
کان وڏي غلطي ٿي هئي، نقاب
پهريل هائي اصلي چمڪري سان
سڀني جي سامهون هو ۽ سڀني
خاموش هئا، سڀني ڏٺو ته هي
اوهڻي خانداني ڪروڙ پتي
صنعت ڪار هو، جيڪو پنهنجي
شرارتن جي ڪري بدنام هو ۽
ڏاڍو سٺي هو، جنهن کي
اخبارون، علم جو بهترين شيدائي
ٻڌائينديون هيون۔

”هليا وڃو!“ نقاب پهريل
واڳو ڪيو، ڪامورا خاموشيءَ
مان نڪري ويا ۽ دروازو بند
ڪيو ويو، ٿاڻيدار پاهر اچي
پري کي ڪلهي کان جهلي
ڏوڏيندي چيو، ”تو کي پتو هو
ته هو ڪروڙ پتي آهي، تو اهو
ڇو نه ٻڌايو۔“

”مونکي هن منج ڪيو هو۔“
هو هڃو ٿي ويو۔

”منج جا پٽ، مان تنهنجي
ڪل لاهيندس۔“ ٿاڻيدار
ڪامورن تي ڪاوڙيو، ”اوهان
به ڪمال ٿا ڪيو، هر ڀرو شور
۽ ڪريو، ٿوري دير ۾ ڪمري
مان نڪرڻ ۽ گهڙي مصيبت
هئي، خدا جو لاسر مون کي
توهان جون اهي ڳالهون صفا
نه وڻيون آهن۔“

ڪامورا ڪلب ۾ ماپوس
۽ سنجي، ڪنڌ هيٺ ڪري

خليل جبران سند پکار: س. ب. کوسو

کان سواغ — ونکي کجه نظر نه آيو.

آه بابل کان قاهره ۽ ابن دور کان بغداد — تائين پاچولي جهان انسان مان گڏ رهيس. مون سندس پيرن جي نشان سان گڏ رڼ پټ ۽ ڏنډي پيڙهن جا نشان ڏٺا.

آه شاهي محان، مدرسن ۽ عبادت گاهن ۾ ويس. قربان گاهن ۽ مندرن جا طواک کيا ۽ ڏنډ مزدور، واپاري جو غلام آهي. واپاري ساهسي جو ساهي سهره سالار جو غلام آهي. سهره سالار بادشاه جو غلام آهي ۽ خود بادشاه هادري جو غلام آهي ۽ هادري بي جان ات جو... جيڪو مٿي کان سواغ کجه به نه آهي. آه اميرن ۽ سگهارن جي حويلين ۽ داخل ٿيس. غريبن جي ڪڪرين جهوپڙين ۽ ويس. هاڻي جي ڏنډن سان ٺهيل فريز ۽ وارين تصويرون ۽ چانديءَ جي سازسامان سان سينگاريل ڪمرن ۽ ويٺس. آس ۽ نراس جي پاچولن ۽ موت جي بساهن ۽ ورتل ڪوٺڙين ۽ ترسي پاون کي ماءُ جي چائين مان ڪير سان گڏ غلامي جو زهر پيئندي ڏنډ. چوڪريون عاجزي ۽ دغا بازی جا هيوند لڳل لباس بهري رهيون آهن.

گنگا جي ڪنارن کان فرات جي ڪناري تائين، نيل جي ڪنارن کان ايريا جي ٻيڙيلي ميدانن تائين، آئينز جي اڪڙن ۽ روم جي ڪاٺين تائين، قسطنطين

انسان زندگي جو غلام آهي ۽ غلامي جي مهر سندس ڏهاڙي واري زندگي تي چڱي پرسي سگهجي ٿي. انهيءَ غلامي جي ڪري سندس ڏينهن جيڪڏهن ذلت ۽ خساري واري حالت ۾ گذرن ٿا آهن ته رات رت جا ڳوڙها ڳوڙهيون ۽ ڏک درد مان سندس ڀرپوري لنگهندي آهي.

مون کي جنم ورتي ست هزار سال کان مٿي ٿي ويا آهن پر انهيءَ عرصي ۾ مون طوق ۽ قيد ۾ جيڪڏهن غلامن کان سواغ ٻيو کي ڏٺو ٿي ڪونهي.

مون هن پون تي اولهه کان اوڀر تائين سفر ڪيو آهي، جيون جي اونهائي ۽ روشني جي چٽي پائن چڪر ڪاٽيا آهن. قومن ۽ گروهن کي غارن مان نڪري محلن ۾ داخل ٿيندي ڏٺو پر غلامي جي جوڻ ۽ جيڪڏهن ڳاٺا، زنجيرن ۽ جيڪڏهن ڪارائين ۽ بتن سامهون جهڪيل گڏن

هن ته مون سان هٿ به ملايو. هاڻي معاملو ٿيڪ ٿي ويو. ٻينڪ مشهور خوش ٿيندي

خدا ڪري ائين ٿئي. ٽائيدار سنجيدگي سان چيو. هو ته وڏو حراسي آهي، وڏو لولر، پر — پر اسان جو محسن به ته آهي. ڇا ڪجي ٿورو خيال ڪرڻو ٿو پوي.

گهمي رهيا هئا. اچن واري خطري انهن کي منجهاني ڇڏيو هو. هنن جون زالون اهو ٻڌي ته هنن جو ڪروڙي سان جهيڙو ٿيو آهي گهر هيون ويون هيون، ناچ ختم ٿي ويو هو.

رات جو ٻين لڳي ڪروڙي ريننگ روم مان نڪتو، هو ناچ واري ڪمري ۾ هليو آيو.

ڪرسي تي ويهي موسيقي جي ڏنډن تي اوڀاريون ڏيڻ لڳو. موسيقارن کي سورن خاموش ڪرايو ويو — سائين سمهي رهيو آهي.

بزم خاني جي خزانچيءَ جهڙي ادب سان ڪروڙي جي ڪن ۾ چيو، سائين اوهان کي گهر ڇڏي اچان ها گاڏي گهرائي ڏيان.

”هون، تون ڪير آهين — ڪروڙي تي نشي ۽ پٺڪيو. ها — ان — مون کي گهر وٺي هل!“

خزانچيءَ جو چهره خوشيءَ سان ٻهڪڻ لڳو. هن ڪروڙي کي سهارو ڏئي اٿاريو، ٻين ڪامورن پنهنجي چهرن تي مرڪ آندي ۽ پڇندا آيا. هو انهن سڄي گڏجي ڪروڙي کي سينگاريل گاڏي ۾ سوار ڪيو.

”هڪ وڏو فنڪر ان قسم جو رول ڪري سگهي ٿو.“ ٻينڪ مشهور ڪروڙي تي کي گاڏي ۾ سوار ڪندي چيو. ”خدا جو قسم، سائين، منهنجو ته دماغ چرخ ٿي ويو. ها ها ها — ڪيڏو نه زبردست ٻوڪ، ڪيتري مادي ۽ گهري — ۽ اسان ڪيڏا نه چسا آهيون، اسان جلدي منگامو ڪري وڌو، هي شام عمر پر نه وساريندس.“

ڪروڙي کي اهڙي طرح الوداع چئي ڪامورن کي کجهه اطمينان ٿيو.

جي سوڙهي ۽ اونداھين ڪنهن کان اسڪندريه جي هاليشان مڃن تائين... ڪهڙي جاءِ پڄل هئي جيڪا مون نه ڏٺي. هر هنڌ غلامي جا وڏا وڏا جلوس ۽ مظاهرا ڏيندي نظر آيا. ماڻهو غلامي واري قربان گهه تي نوجوان ڇوڪرن ۽ ڪنوارين ڇوڪرين کي قربان ڪندا آهن ۽ کين "دبوتا" جي ناء سان پڪاريندا آهن. سندن قدمن تي عطر ۽ شراب اوتيندا آهن ۽ کيس "بادشاهه" جو لقب ڏيندا آهن. سندس مورتن آڏو جاڻ جو واس ڪندا ۽ لوڻ ساڙيندا آهن. سندس آڏو جهڪندا آهن ۽ ان کي "قانون" جو نالو ڏيندا آهن ۽ ان لاءِ وڙهندا آهن ۽ هڪ ڀي جو رت وهائيندا آهن. ارادي ۽ عقيدتي جي جوش ۽ اندا ٿيندي پاڻ پنهنجن ڄاڻن کي به ڏيندا آهن ۽ عمارتن کي هاهي ڇڏيندا آهن ۽ کيس "پاڻي بندي" ۽ مساوت جي ناء سان باد ڪندا آهن... هن جا گهڻا نالا آهن سچ پچو ته هي هڪ ازلي ۽ ابدي روڪ آهي جنهن ۾ هزارين پيماريون آهن. جنهن کي اولاد، حياتي جي روح جيان پنهنجن ان ڏاڏن کان ورتو ورتو آهي.

غلامي جا جيترا نمونا مون ڏٺا آهن سي ڏاڍا عجيب آهن. مثال ايتري غلامي ۽ جيڪا انسان جي حال کي سندس ابي ڏاڏي جي ماضيءَ سان جڳڙي ڇڏيندي آهي کيس رستن رستن جو باندي بڻائي پراڻن روحن لاءِ نئون جسر ۽ ڪاميل هڏين لاءِ ڪنهن قبر

بڻائي ڇڏيندي آهي. ۱۰۰ گونگي ۽ -لامي آهي. جيڪا مرد جي حياتي کي انهي هورت جي پلانڊ سان ٻڌي ڇڏيندي آهي جنهن کان هو نفرت ڪندو آهي ۽ هورت جي جسم کي انهيءَ مرد جي زينت بڻائي ڇڏيندي آهي جنهن کان هو ٻيڙا هوندي آهي ۽ ائين ٻه جيون روحاني موت جي حوالي تي ويندا آهن.

پوڙي غلامي ۽ جيڪا انسان کي ماحول جي خيالن جي پوڏاري ۽ انهيءَ رنگ ۽ رنگ جي وچ ۽ انهيءَ جو لباس پائڻ تي مجبور ڪندي آهي. جنهن جي ڪري انسان جي بدن جي دنيا ۽ ماضيءَ جي باد ۽ جسر ۽ پاڇولي کان وڌيڪ هڪ حيثيت نٿو رکي.

بد صورت غلامي ۽ جيڪا معصوم ۽ ڀاڱو روحن کي وصال فضا کان نڀاڳ ڏانهن ڦٽو ڪندي. جتي ضرورت جهالت جي ڀر ۾ رهيل هوندي آهي. اهي ٻار بد نصيب جي پاڇي ۽ وڏندا آهن، ڏوهاري واري زندگي گهاريندي ڏلت سان مري ويندا آهن.

رنگ برنگي غلامي ۽ جيڪا شين کي حقلي قيمت ڀرڻ کان سواءِ خريد ڪندي ۽ اهڙن نالن سان سڏيندي آهي جيڪي اصلي نالن کان مختلف ۽ ابتڙ آهي. هو مڪاري کي هٿل مندي، هيٺاهه کي نرم دلسي ۽ حضور شرمي ڪوٺيندا آهن.

مڪاري غلامي ۽ جيڪا فطرتي ڏوهارين جي ڀڳناه پاران لاءِ ڏلت نفرت آڻيندي آهي.

جڏهن مان قومن جي همراهي ڪندي اڪيلي ٻيس ۽ منهنجون نگاهون قبيلن جا بي جان چنڊا ڏسندي ڏسجي ٻيون تڏهن مان اڪيلو پاڇولن جي وادي ۾ ويهي ويٺس جتي گذريل زماني جا پاڇولا لڪل هئا ۽ اڃا واري زماني جا روح انتظار ۾ ويٺا هئا. رت ۽ ڳوڙهن واري درياهه جي مڪاري تي ٻيهي مون دير تائين غلام روحن جون پوائتيون آهون ٻڌيون ۽ خالي نظرن سان ماحول جو جائزو ورتو آڏي رات جو لڪل روح پاهرن ڪتا، مون هڏاڻن پيري کي ڏٺو جيڪو ڳوڏن ڀر ۾ جهڪيل چنڊ تي نگاهون ڄمايون ويٺو هو.

مون ويجهي ويهي ۽ "تنهنجو نالو ڇا آهي؟"

جواب مليو "تنهنجو نالو آزادي آهي."

مون پڇيو "تنهنجا پٽ ڪٿي آهن؟"

هيئي ۽ نهل آزاديءَ جي اکين ۾ ڳوڙها پر جي آيا. هن ڏڪندي چيو "هڪ - وريءَ تي چاڙهيو ويو آهي. ٻيو چريو وٺي مري ويو آهي ۽ ٽيون اڃان پيدا نه ٿيو آهي."

ايترو چئي هو اٿي بيٺو. ڪو هيڙ، ڏند ڀريل بردي بيهان منهنجي نظرن کان آجهام.

پتا جي جيڪو...

متر شـ

تاريخ آهي جيڪو دربار جي مڙدن کي بچائڻ لاءِ، ڪوڙ تي نسي لکي وئي پر عام ماڻهن جي ڀڳنا خلاف اٿس جدوجهد جي هڪڙي دور جي تاريخ طور نثر پدران شاعريءَ ۾ لکي وئي. سو پڙهيءَ جي هر هڪ ر جي هر هڪ بيت ۽ تنهن وقت جون سماجي حالتون سمجهڻ لاءِ.

سر ڪاپائتيءَ جو پس منظر

مان اڳ ۾ ئي چئي چڪو آهيان ته پڙهيءَ جي ست ست تاريخي حوالو آهي، تنهن ڪري ڪاهيائين ۽ به تاريخ جي تصوير چٽيءَ طرح ڏسي سگهجي ٿي. انگريزن جو راج نه گهڻو دير سان آيو پر اڳڪٿيءَ ۾ سندن واپار ڄار وانگر وڃائي پيو چڪو هو ۽ سنڌ جي ڪهڙي نير ۾ چٽي ۽ قلمي شوري جي ڪاروبار جي بچي نه هو سنڌ نسي واپاري نسل چمائن پنهني هٿن سان دولت ميڙي انگلستان وڪلي رهيا هئا.

سنڌي لاءِ آيو پر اڄ جي ست مورخن ان اکر کي ڏرم سان ڳنڍي تاريخي حقيقتن کي منجهائي ڇڏڻ ۾ وڏو ڪم ڪيو آهي.

سڀ کان اڳ اها ڳالهه رد ڪجي ٿي ته پڙهيءَ ”آسي“ يا ائڙهيل هو. تاريخ، تعصب ۽ ڏکڻ تي نه پڙهي آهي ۽ نه ٿلهي لکڻ لاءِ لکي ويندي آهي. ما به اهڙي جنهن جي قدم قدم تي تضاد هجي. تاريخ هڪ تسلسل هوندو آهي جنهن ۾ هوءَ (تاريخ) توريل تڪيل قدم ڪندي آهي. مخصوص دورن ۾ خاص قسم جا رد عمل ٿيندا آهن. پڙهيءَ خود ئي پنهنجي دور جي وحشيانهي خلاف توريل تڪيل، سگهارو ۽ منطقي رد عمل آهي. سترهين صديءَ ۾ کيس اڻ پڙهيل چونڊڻ مير علي شير قانع غير جانبدار ڪونه هو. هو ڪلهوڙا سرڪار جو وظيفي خوار، درباري، ۽ وڪايل دانشور هو، تنهن ڪري ئي اهڙو رسالو ڏيئي سگهي ٿو. خود علي شير قانع جو بچاءُ انهيءَ ۾ هو ته هو هڪ وڪايل واري نظارن کي ڪنهن به اُمت تي روڪي نٿو سگهي. هلي شير قانع خود ڏر هو.

اهي سموريون ڳالهون ثابت ڪرڻ لاءِ فقط ٻه طريقا آهن: ٻه هرهون، ته سمورين تاريخن جي عقلي بنيادن تي چڻجڻ ڪجي، ۽ ٻه خود پڙهيءَ جي نظارن تي سمجهڻ لاءِ تاريخي سماجي پس منظر ۾ سندس شاعري کي سمجهي لکيو وڃي. تاهه جو رسالو اها اڪيلي

هر شئي مٿ ۾ سفر ڪندي آهي، فقط ان سهل ڌيان ڇڪائيندي آهي جڏهن مخالف قوت سان ڀرپور ۽ سگهه رو ڏڪر ڪاٽي. پڙهيءَ جيڪڏهن حالتن سان ڏڪر نه ڪري ها ته جيڪر ايڏي شدت سان محسوس نه ٿئي ها، تاريخ جي عمل ۾ اهائي شئي ڇڏائي ڪندي آهي جيڪا ڏهن سگهاري هجي. پڙهيءَ جو زندگيءَ ۾ پيداوار جو نظريو جيڪڏهن ان ڪسوٽيءَ تي نه لهي ها ته جيڪر هو خود به ڪنهن هٿي ۾ گنهام رولو شهاب ثاقب جهان اونداهين خلافت ۾ ترندو هئو وڃي ها. پر ائين نه ٿيو، هو تاريخ جي گونجندڙ ماضيءَ ۾ اڃا به هڪ چٽو آواز آهي جيڪو سندس سگهه ۽ مدافعت رد عمل جو اُمت ثبوت آهي.

پڙهيءَ کي بنا سوچڻ سمجهڻ جي تارڪ الدنياءَ صوفي سڏيو ويو. جڏهن ته خود انهن ٻن اکرن ۾ عمل جو تضاد موجود آهي. صوفي ازم، يوناني اکر Sophia جي شڪل آهي جنهن جي معنيٰ آهي، ڏاهپ، علم يا شعور جيڪي اڄ تائين منطق ۽ مشاهدي سان وڌن ويجهن ٿا. تاريخ، مفراط کي به صوفي (صوفي) سڏيو آهي ته هيراقليٽس کي به. هيراقليٽس اها شخصيت آهي جنهن قبل مسيح ۾ مادي جي وحدت ۾ ان جي ظاهري حالت نسي صوفي زبان ۾ ٽيڪا ٺهي ڪئي. (اصل ۾ اهو اکر عربن جي دور ۾ يونان کان عربيءَ ڏانهن ۽ عربيءَ کان

ڪاروبار جيئن ته دلو آهي انساني رحمت ۽ بي برصارت جو، سو انگريز واپاري سنڌ جي پورهيت طبقن کي معاشي طور ٻن سان ڳنڍي وٺ وٺڻ لڳو. هتي جيڪي وڪوڙي ويا هئا، چوڻ کي ته سنڌ تي ڪلهوڙا، مغل ۽ ٺٽي حڪمراني ڪندا هئا پر حقيقت ۾ هيءَ ئي دور انگريزن جي هٿ ۾ هئي، سرڪار هتيءَ ۾ پنهنجي ڪهڙي جي صنعت جي گهٽتائي تي قلم کنيو آهي ۽ آڏاڻن تي ڪم ڪندڙ پورهيت ڪمڻن جي معاشي بدحاليءَ، احتجاج ۽ مٿن مڙهيل مجبوريون جو احوال ڏنو آهي.

”نه سي وڻ وڻ ۾، نه سي ڪاتاريون
هيون بازاریون، هٿڙو مون
لوڻ ٿئي.“

مٿين بيت ۾ پترو آهي، ته ڪهڙي جو ڪاروبار بند ٿي ويو آهي يا بند ٿيڻ وارو آهي. ان جو تاريخي حوالو هيءَ آهي، ته هن دور ۾ ٺٽي منجهه ٽيهه هزار هالا ۽ هڪ هزار ۽ نصربور ۾ ٽي هزار ڪوري ڪم ڪندا هئا، جن سان انگريزن سترهن صديءَ جي منڍ ۾ ڪاروبار شروع ڪيو، ڇاڪاڻ ته يورپ جي مارڪيٽ ۾ اهڙو ٺٽي ۽ ٻيو ڪهڙو سٺ سيڪڙو ٺٽي، سان وڪامندو هو. هن ڪاروبار لاءِ ٺٽي جي سرڪاري سرڪار انگريزن کي خاص پروانا ڏنا هئا جو مغلن کي ايترو انڊيا ڪمپنيءَ جا عوضي ڳريون رشتيون (بند) ڏيندا هئا، اڪثر سندن تحفا اهڙيون شيون هونديون هيون جيڪي بندوڦون، آريون ۽ ٻيو ٻيو جهڙو صنعتي مال. سندن ڪهڙي جي خبرداريءَ جو اندازو هن ڏيکاري ٿو، ته صرف هڪڙي سال ۾ ٺٽي پنهنجي چارلڪ ڪهڙي ۾ ست جون ڳڻتيون روانيون ٿيون. هيڏي ساري واپار

هنن ڪري، ٿيڻ ته ائين آيو هو ته سنڌ ۾ دولت ڪٿي ٿي ۽ ڪوري شاهوڪار ٿيڻ ها هر ائين نه ٿيو. هڪ طرف ڪوري ڏينهن ڏينهن ويا غريب ٿيندا ۽ ٻي يقيني، بيزاريت ۽ بدلي پکڙي وئي ته ٻئي طرف ڪهڙي جي قيمت جيئن ۽ ٿيڻ وئي ڪرندي.

”ڀڳو ٺٽي ۾، جانين وٺو
واس ٿئي
پريءَ بيگاري مين هاري پاڻ
هين
ڪت ڪٽينديون ڪير نٿن مين
نه ڇڏي.“

صورت حال وڃي اها ٻيئي ته آڏاڻا ۽ چرخائي پراڻا ٿي ويا. تڏهن منجهن ايتري سڪو به باقي نه هئي ته ڪو نئون چرخو لڳرائي سگهن يا پراڻن آڏاڻن جي موت ڪرائي سگهن. هر ڏينهن هو مجبوريءَ جي حالت ۾ انهن ئي آڏاڻن تي ڪم ڪندا هئا، ته ڪهڙي ۽ خاصيون رهجي وينديون هيون ۽ نقصان ۾ پهندي هئي.

”ٽاهي ٿوريائون ته عيب
نڪتا اڳيان“

جڏهن به اهڙي قسم جي صورت حال پيدا ٿيندي هئي، تڏهن انگريز ڪهڙو ڪٿڻ ڪاڻ انڪار ڪندا هئا ڇاڪاڻ ته مال ۽ عيب هوندو هو ۽ اڳيان نفعي ڳڻجڻ جو امڪان ٿيندو هو. انگريز اتي ئي ماڻ نه ڪندا هئا، پر اهي شڪايتون وقت جي حاڪمن يعني ڪلهوڙن ۽ مغل نوابن کي ڏيندا هئا ته ”ڪوري دوکو ٿا ڪن ۽ کوٽو مال ٿا ڏين.“ تڏهن هو روتون جي عيوض ۾ سندن ساٿ ڏيئي ڪورين کي مجبور ڪندا هئا، ته انگريزن کي مطابق مال ڏين. ان موقعي تي انگريز ۽ سندس مددگار حاڪم ڏسڪين ڏيڻ سان حساب ڪتاب وٺندا هئا جنهن ۾ صدين غريب

ڪوري مار کائي ويندو هو.
”ٽاهي ٿوريائون ته عيب
نڪتا اڳيان“

ڪوٺي ڪاهائين کي ٻي ۾
پڇيائون
اڪڙي آئون، مونڪان پڙا پڇا
نه ٿي.“

پڙا نه پڇڻ جي معنيٰ آهي ڳڻپيون نه ڪيل. دراصل آهي ڳڻپيون حساب ڪتاب جي انهن اوڪن طريقن جون آهن جيڪي انگريز ٻن سان کڻي آيا هئا. ايترو انڊيا ڪمپنيءَ کان اڳ سنڌ جا ڪوري سڪيا هئا، پر فرسنگ سرافيدارن جي ڪاروبار ڪري صفا محتاج ۽ مفلس بڻجي ويا هئا. واپار جي ڏيڻيءَ لپيءَ لاءِ سندن شرط ايترو ته منجهيل دغا جو مقامي ڪاروبار سندن چار ۾ ٿاڻي بنهه زبردست غلام بڻجي ويا. اهڙي سبب هو جو سنڌ ۾ سياسي پيچيدگيءَ جي فضا پکڙي وئي ۽ هڪ ننڍڙي زبندار مقرر خان جي مدد سان سامان سان ڀريل انگريزي ڀڙيون ٺٽي ويون. سنڌ ۾ فرنگين خلاف پهرين مزاحمت سترهن صديءَ جي وچ ڌاري ٿي هئي جيڪا پٺاڻيءَ کان فقط پنهنجي يا ٽيهه سال اڳ ٿي هئي ۽ پوءِ ويهين صديءَ تائين هلندي رهي. هيءَ مزاحمت ان معاشي تسلط خلاف هئي جيڪو انگريز سامراجي ڪاروبار ادا ڪندي آڪس وائپر وڪوڙي قائم ڪيو هو. تڏهن ڪلهياري ۽ نصربور جي ڪورين وقت جي حاڪمن وٽ هڪارون ڪيون هيون، ڇاڪاڻ ته انگريز ايجنٽ سنڌ جي سندن ۽ ايماندار ڪورين کي اڳواٽ رهيا قرض ڏيندا هئا ۽ پوءِ قرض ۽ وياج هٿان زور سار ڪري، سندن تيار ڪيل ڪهڙي جي قيمت پنهنجي مرضيءَ سان مقرر ڪري سگهن اڳيان تي زبردستي کڻي ويندا هئا. پر جنهن

صورت ۾ ڪمپنيءَ جي سنئين سڌي
ٻهچ ٿئي ۽ دهليءَ جي فرمائروئن
وت هوندي هئي تنهن ڪري
انتظاميا، رعايا جي دانن ڪرڪ
ٻڌڻ بدران ماڳهين سختيءَ سان
سندن هڪارن کسي پنجو ڏيندي
هئي.

ڪو جو وڃو ڪاهائين،
ڪنن ڪنن،
ڪارڻ سود سوارو، آڻن
منجهه اچن،
آن جي سونهن سيد چئي،
صراڻي ني مڪن،
اڳهيا سٺ سندن، هائي قرازيءَ
نم توريا.

هن بيت ۾ ”سود“ جي معنيٰ
نڙهو سمجهي وڃي ٿي. ”هائي
قرازي نم توريا“ جي معنيٰ ”بي
ملو يا قيدي“ ڪري ورتي
وڃي ٿي. هر در حقيقت ملڪ جي
معاشي پس منظر ۾ هنن اکرن جي
معنيٰ ۽ استعمال ٻيو آهي، يعني
”سود“ معنيٰ ”واماڃ“ ۽ ”هائي
قرازيءَ نم توريا“ جي معنيٰ آهي
”نه بر انصافيءَ سان سودو ٿو يا
گهٽ قيمت لڳائي وٺي. ان ۾
شڪ نه ٿو ته ڪورين نفس ۽
سڻو ڪهڙو آڻو آهي هو پڻي
ان جي شاهدي ڏئي ٿو پر اصل
ڳالھ اها آهي ته اهو سڻو
ڪهڙو انگريز بنا ساپ تور ڪرڻ
جي معنيٰ پنهنجي مرضيءَ سان
(گهٽ) قيمت مقرر ڪري زبردستي
کڻي وڃن ٿا.

”سٺ اٿن جو سڦڙو، جي هر
پڄائن
آواز ارت جو، ساھ نه سائين
لڪيولطيف چئي ڪنڊوڪٽن
جي ماڻڪ موڏائين. نوع ملهه
مهنگو ان جو.“

انهن ڄڻ مجبورن کان ۽
وقت جي حاڪم خلاف احتجاج
ڪندي ڪم بند ڪري فيڪٽرين
کي ٽلا لڳائي ڇڏيا تن جو ذڪر
ڪندي ٻڃي ٿو:
”اولاڻا ارت ڪڍڻ انهن ڪٽڻ

واريون؟
”يون مٽي پٽ ٿي، لڙجن
لاکيڙن جون.“
پٺي بيت ۾ ٻڌائي ٿو:
”ڪٽي ڪٽي ڪالھ، اڄ نه
آڻن آڻيون،
ارت آڪلي مالھ، پوري وٺيون
نجهرا.“

هنن ٻن بيتن مان گمان ٿئي ٿو ته
هيءَ احتجاج هو، هڙتال هئي.
ڪاڻ ته ڪم هڪدم بند
ڪيو ويو آهي. جيڪڏهن فقط
نقصان جي خيال کان ڪم بند
ڪيل هجي ها ته سڀ ڳڏهڪدم
نه وڃن ها پر آهستي آهستي عمل
ٿئي ها. هنن بيتن مان اوچتي سا
هڪدم ۽ گڏيل ڪارروائي
محسوس ٿئي ٿي. جيڪڏهن اها
واقعي هڙتال آهي ته هو اها
ڳالھ پيڻي هوندي ته هيءَ چئي
ننڍي ڪنڊ جي پهرين منظم هڙتال
هئي جيڪا رڪارڊ ٿي. هڙتال
جو جديد فلسفو، صاف ٿي ڳڻو
ڊير سان (هڪ سئو سال پوءِ) آيو.
اصل هيءُ ان انگريز بل ڳڏيل
سوچ جو ثبوت آهي جيڪو هن
خطي ۾ وڌي رهيو هو.

پڻيءَ ڪورين لاءِ جيڪو
اڻو ڏيکاريو آهي سو دراصل
هوريت طبقي لاءِ آهي. جيتوڻيڪ
وٽس ڪو مڪمل سائنسي طريقو
ڪونهي پر ان وقت ۾
”ايمانداري“ ۽ ”ان تي بيهڻ
ٿي اهو قدر هو جيڪو ڪنهن
متحرڪ انقلابيءَ جي سڃاڻپ
ڪرائي سگهيو ٿي. پٺاڻي پنهنجي
ايمانداريءَ سان ”چرخي“ جي
ڦرڻ ۾ هوريت جي بقا ڏسي ٿو
۽ ڪٿي ان کي ڪيتري به گهٽ
اجرت ملندي هجي. پر هڪ ڳالھ
۾ پٺاڻي واضح آهي ته اڪيلي
سر محنت اڃاڻي آهي ۽ چرخي
کي ڦرائڻ جي عمل ۾ نه
اجتماعيت ضروري آهي.

”ٽوڙي تون ڪٿار، حم ڪلي
پورين

ڏٺي ڪا ڏٺو، صراڻي انهن
سٺ ۾.
پٺاڻيءَ ۾ پسي جا
هرڪڻندڙ ڳالھ چئي آهي سا
آهي هوريت جي سڃاڻپ جي
سمنلي تي ۽ ڪم جي ايت جي
سمنلي تي. انسان بيداري رستن
جي عمل سان ڪيترو ڳڻيدل
آهي ۽ سندس سڃاڻپ ان سان
ڪيتري ڳڻيدل آهي، تنهن لاءِ
چوي ٿو:

”جان ڪٿين تان ڪٿ، هيءَ
هڏ وهائي،
ڪاهائي سڀ ڪا، ڪٿي
سيائي،
چاتو جن چاتي، تن هڏن پئي
نه ڇڏي.“

پٺاڻي لاڳيتي عمل ۾ آيو
پٺن رکي ٿو ۽ بيدار ۾ آيو.
(سنياسي ۽ دنيا ترڪ ڪند)
بيدار بابت بحث نه ڪندا آهن.
سندن دائرو غير بيداري هوندو
آهي) لطيف انساني هٿ جي
عظمت بيان ڪندي چوي ٿو:
”سون ساريڪا هڏا، ڪو نه
ڪٿين رڏ.“

ويهي ڪنڊ ڪاهو ڪر، گهٽون
گوهمون ڇڏ،
صراڻائي سڏ، مرڪو هوس

پٺاڻين
هورهوني انسان جي ڪرت آهي
جنهن سان هو دنيا کي ڏني ٿو.
موت ۾ اهو حاصل ڪري ٿو جنهن
جي کيس ضرورت آهي. پر اهي
جيڪي پڻ هوريت ڪن ۽ پٺن
جي محنت تي بار ٿي حصو وٺڻ
ڏهرن ٿا. يا اهر جيڪي آت جي
عمل ۾ ڀنڀار ٿا ٿين سي نندن
جهڙا آهن. پٺاڻي هي پنهنجن اکرن ۾:
اڄ پڻ آجهن کي سرن، نڪي
ڪٽڻ ڪل،

پوري ٿو سين ڀال، ڪانڌ
ڪريندو ڪٿارا!
(مٿين بيت ۾ ڪانڌ جي
معنيٰ ”سٺي“ وٺڻ گهرجي)
”اڄ پڻ آجهن کي سرن،
نڪي ڪٽڻ ڪل،

ڳالهه هئي سو ان جو سبب
هڃيائين، جنهن تي پٽس سمجهاڻي
ڏيندي چيس ته جنهن وقت پٽي
هليو ملي رهيو هو ان وقت ڏوڪڙ
ڪونه هئا، تنهن ڪري مهانگو
هو ۽ جڏهن رهڻي هليو ملي رهيو
هو ته ان وقت ڏوڪڙ هئا، سو
مهانگو سمجهي ورتو. مون سان
به ڪجهه اهڙي حالت هئي.

بهر حال دل من هئي ويست هيءَ
رود تي، پٽيل برادر سان ٽڪيٽ
اڳواٽ خريد ڪري آيس.
عزيز ناريجي سان گڏ اريئا
هال ۾ پهتس. موٽر ڪار ڪي
چهن ماڻ ٽي ڪار پارڪنگ
واري بلڊنگ اندر پهاريو سين.
آمريڪا ۾ ڪار پارڪنگ جو
وڏو مسئلو آهي، تنهن ڪري
ڪارون بيهارڻ لاءِ گهڻ.
ماڻ بلڊنگون ٺاهيون اٿن.
هال ۾ ڏهن هزار کن آدم-مائل
هو. گول هال اندر هڪ گول
قرنڊ اسٽيج ٺهيل هئي. ڪڏهن
ايتڙ ته ڪڏهن سٽڙ، ته جيئن
سڄي کي ڏرڻ، ڪرڻ جو هورو
هورو موقعو ملي. گهڻو ڪري
سڄي ماڻهو فيملين سان گڏ آيا
هئا. شايد ئي ڪي ٽورا اسان
جهڙا بدتميز هئا جيڪي اڪيلا
آيا هئا.

اهڙا پروگرام، ڏيساور ۾
اڪثر ٿيندا رهندا آهن. اسانجا

پندرهن ڊالر هئي. بهريان
سوچيم ته مون جهڙي
سياح لاءِ، پرڏيس ۾ ۱۵ ڊالر به
گهڻا آهن پر پوءِ طلعت محمود جي
سگهه سڃوڙ ڪري وڌو ته دل تي
بهر نه ته سرويٽو ڪسي اهو نقصان
برداشت ڪريان. ان سان هڪ
لطيفو ياد آيو ته هڪ ڀيري پسي
۽ پٽ وڃي رهيا هئا ته وات تي
هڪ مهاڻو گڏين جيڪو پسي
هليو وڪڻي رهيو هو. پلي کي ڏسي
پٽ جي وات ۾ پاڻي اچي ويو
سو پيءُ کي چيائين ته ”بابا.. بابا
پسي، پلو وڪامي ٿو، وٺئون.“
جنهن تي پٽس چيس ته ”پٽ هليو
مهانگو آهي.“ خير پٽي هليا ويا.
موت تي کين وري ساڳيو مهاڻو
گڏيو جيڪو رهڻي هليو وڪڻي
رهيو هو. پٽ وري به پيءُ کي
پڇيائين جنهن تي پٽس چيس ته
”هليو سستو آهي - وٺئون ٿا.“
اها ڳالهه ٻڌي پٽ جو حيران
ملڪ ڀرسان ٿيڻ هڪ قدر تي

هڪ ڏينهن، آمريڪا ۾
هوسٽن جي هڪ مڪاني ريڊيو
اسٽيشن تان هندي پروگرام ٻڌي
رهيو هوس ته اعلان ٿيو ته ڀارت
جي پڻ عظيم موسيقار شنگر
جي ڪشن جن مان هڪ لاڏاڻو
ڪري چڪو آهي، تن جي ياد/
مان ۾ ”شنگر جيڪيشن ٽائيٽ“
ملهائيندي ويندي ۽ اهڙو پروگرام
هوسٽن جي ”اريئا هال“ ۾
ٿيندو - انهي موقعي تي مشهور
ڳائڻو طلعت محمود به پنهنجي فن
جو مظاهرو ڪندو. انهيءَ کان
علاوه اداڪار رشي ڪپور (مشهور
فلمي اداڪار راجڪپور جو پٽ)
فلمساز ۽ اداڪار شمي ڪپور
ڳائڻا ۽ فلم اسٽار جهڙوڪ انور
(عظيم ڳائڻي محمد رفيع مرحوم
جو شاگرد) فلمي اداڪاراڻون
مالها سنها ۽ اوشا تيمتي، مزاحيه
اداڪار جلال به پنهنجي فن جو
مظاهرو ڪندا.
گهٽ ۾ گهٽ ٽيڪيٽ

سنڌي دنيا جي مختلف ماڪن ۾ وڃي پنهنجي فن جو مظاهرو ڪندا آهن جن ۾ ڀارت، سنگاپور، هانگ ڪانگ، ديشي، مليشيا، انڊونيشيا، تائي لينڊ، جاپان، نائيڄيريا، برطانيا، آمريڪا ڪيناڊا وغيره شامل آهن. هوسٽن (ٽيڪساس) ۾ به ڪجهه وقت اڳ مشهور فنڪار محمد رفيع (مرحوم) آيو هو جنهن جون يادون اتان جي ماڻهن کان اڃا تائين نه وريون هيون. طلعت محمود پروگرام کان هڪ هفتو پوءِ پاڪستاني فنڪار مٺي بيگم ۽ ڪراچي ٽيليويزن جي مشهور پروگرام ”فٽسي فٽسي“ جو سنڌي اداڪار ماحد جهانگير به آيو هو. ماحد جهانگير تي الانجي چو، ڪراچي ٽيليويزن وارا ڊسرجي پيا آهن، شايد جڏهن کان ماحد جهانگير ڪراچي ٽيليويزن جي ”سياست“ جو شڪار ٿيو آهي، تڏهن کان هن، ڏيساور ۾ پروگرام ڪرڻ تي گهڻو زور ڀريو آهي.

طلعت محمود جي پروگرام ۾ ڪنهن گڙبڙ پيدا ٿيڻ جو امڪان گهٽ هو ڇاڪاڻ ته اڪثر ڏٺو ويو آهي ته هندستاني فنڪار پنهنجي واعدن جا ٻڌا آهن تنهنڪري، ڏنل ٽائيم تي اچن ٿا. جڏهن ته پاڪستاني فنڪار، عين موقعي تي وڌيڪ پئسن جو مطالبو ڪري، انڪار ڪري ڇڏن ٿا جنهنڪري هزارن ماڻهن کي پريشان ٿيو هوي ٿو انهن ۾ نورجهان ۽ مهدي حسن شامل آهن.

رات جو اٺين وڳي پروگرام شروع ٿيو هو پر ڪجهه دير ٿي وڃڻ جي باوجود پروگرام اڃا شروع نه ٿيو هو. جڏهن فنڪار پهتا ته تڏهن راز ڪيو ته شڪاگو کان ايندڙ سڀني جهاز لٽ پهچي رهيا آهن.

بهرحال، هنن اچڻ سان، دير

پهچڻ تي معذرت ڪئي. هال ويٺل سڀني ماڻهن تازيون وچاني سندن آدرپاءُ ڪيو.

طلعت محمود اسٽيج تي آيو ۽ جڏهن پنهنجا پراڻا ۽ سدا حيات گانا پڙيائين ته چوڌاري واه واه جا آواز ٻڌڻ ۾ آيا.

طلعت چيو ته اوهان سان ملي مون کي ڏاڍي خوشي ٿي آهي. حياتي ۽ ٽي ڪهڙو پرڙسو آهي. بهرحال، جن به فرمائشون ڪيون آهن سي پوريون ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس. طلعت محمود باجو ڪئي ڳائڻ شروع ڪيو ته هر طرف خاموشي ڇانئجي وئي، ۽ هال جي رنگا رنگي پٽين، گول ڦرندڙ اسٽيج جو وڻندڙ نظارو ڏسڻ جو ڏسڻ وٺان هو. طلعت جي آواز ماڻهن جون پراڻيون يادون تازيون ڪري ڇڏيون. سندس پرسوز گانن، ماڻهن کي روئهارڪو بڻائي ڇڏيو. پنهنجي خيال ۾ طلعت محمود به انهن عظيم فنڪارن سان هڪ آهي جيڪي وڏي پيدا ٿيندا آهن.

اوشا ڀيمتي ۽ فلم اسٽار مالهيا متهيا به مختلف فلمي گانا ڳايا پر فلمي ڀيرو رشي ڪپور ڊگهي تقرير ڪري ماڻهن کي ڏاڍو پور ڪيو. سندس چاچو فلم اسٽار ۽ فلمساز شمي ڪپور جڏهن آيو ته ماڻهن تازيون وچاني سندس آڌر ۾ ڪيو ڪيس ڳهيءَ ۾ ڳانا پيل هئا. مسلمانن کي سلام، هندن کي نامستي، آمريڪين کي گڊنائيت ۽ ٻين کي مختلف سلام ڪيائين. جڏهن ته اسان جي به ويا آهيون آتي اسانجو شاندار پروگرام ٿيو آهي. رات شڪاگو ۾ هليو آيم ته ٽين بجي تائين پروگرام هليو. هن چيو ته اسان کي آمريڪا ۾ اچي ڏاڍي خوشي ٿي آهي جو هتي ملڪ جو صدر به فلمي اداڪار آهي. (ياد رهي ته صدر ريگن به

فلم ايڪٽر رهيو آهي).

فنڪشن جي هڪ خاص ڳالهه محمد رفيع جو شاگرد، انور هو. صحت مند جسم جو مالڪ هي نوجوان جڏهن اسٽيج تي آيو ته هن عظيم فنڪار محمد رفيع جون سکون لاهي ڇڏيون هن ماڻهن کي رفيع جي ياد ڏياري هئي تنهن ڪري ڪيترن ماڻهن جي اکين مان، هن عظيم فنڪار جي ياد ۾، مون ڳوڙها وهندي ڏٺا. جيڪڏهن انور کان گانو ڳائي، ڪنهن کي انور جي صورت ڏيکارڻ ڪانسواءِ ئي آواز پڏائي پڄي ته هي ڪنهن جو آواز آهي ته هڪ ڄاڻو ته هو چوندو ته هيءُ رفيع جو آواز آهي. ساڳي حالت اسان جي عظيم فنڪار محمد ابراهيم مرحوم جي شاگردن جي آهي جيڪي ابراهيم جي آواز ۾ ڳائڻ ٿا.

ان کان پوءِ هڪ ڀيرو وري فلمي ڀيرو رشي ڪپور آيو جنهن هن طرح سان ماڻهن کي خطاب ڪيو ”پنهنجا پائڻرو“ جلال جون پٿرون! هت جلال جو مطلب جلال چانڊيو ڪونهي پر جلال ڀارت جو هڪ مزاحيه اداڪار آهي جيڪو ان وقت اتي موجود هو ۽ مختلف طريقن سان اداڪاري ڪري، ماڻهن کي ڪلائي رهيو هو.

هڪ ڀيرو وري به طلعت محمود آيو، جنهن پنهنجي مخصوص انداز ۾ پنهنجا گانا پڙايا. ماڻهن کائڻس مشهور ڀارتي پرائيڊن فلمن جا گانا پڙيائين لاءِ فرمائشون جيڪي هن پوريون ڪيون. هن پنهنجي وڏائيءَ ۽ ڳجهه به نه ڇڏيو. نهايت انگساري، قرب ۽ سک سان، ڪڏهن ڪڏهن ڳالهائيندو به رهيو. ان تان مون کي پاڪستان جو فنڪار مهدي حسن ياد اچي

ويو، جنهن جي، جڏهن ”سر جي ديوي“ لاءِ انگريشڪر آل انڊيا ريڊيو تي ڏنل هڪ انٽرويو ۾ سندس سارا هڪ ڪٺي هئي ته ڪجهه ڏينهن کان پوءِ اخباري بيان ۾ چيائين ته ”مون وٽ هڪ اهڙو سر آهي جنهن جي ڳاڻن سان ٽيبل تي رکيل شيشي جو گلاس ٽٽي پوي ٿو.“ مهدي حسن جا اهي رسارڪ جڏهن مون هوسٽن ۾ پنهنجي هڪ دوست اڪبر بلوچ کي ٻڌايا ته ان تي چيائين ته ان ۾ ڪهڙي وڏي ڳالهه آهي، وڏي واڪي ڳالهائڻ يا ڳاڻڻ سان به گلاس ٽٽي پوي ٿو. بهرحال اصل حقيقت جي خبر هڪ مهدي حسن کي ۽ ٻي اڪبر بلوچ کي.

بهر حال طلعت محمود جا ڪاٺا روبرو ٻڌڻ کان پوءِ اهو احساس ٿيو ته ٽڪيٽ جا ڏوڪر اجايا نه پر سجايا ٿيا آهن جيتوڻيڪ ظالم وقت طلعت جي پياري ۽ مٺڙي آواز ۾ ٿوري لڙڙ پيدا ڪري ڇڏي هئي.

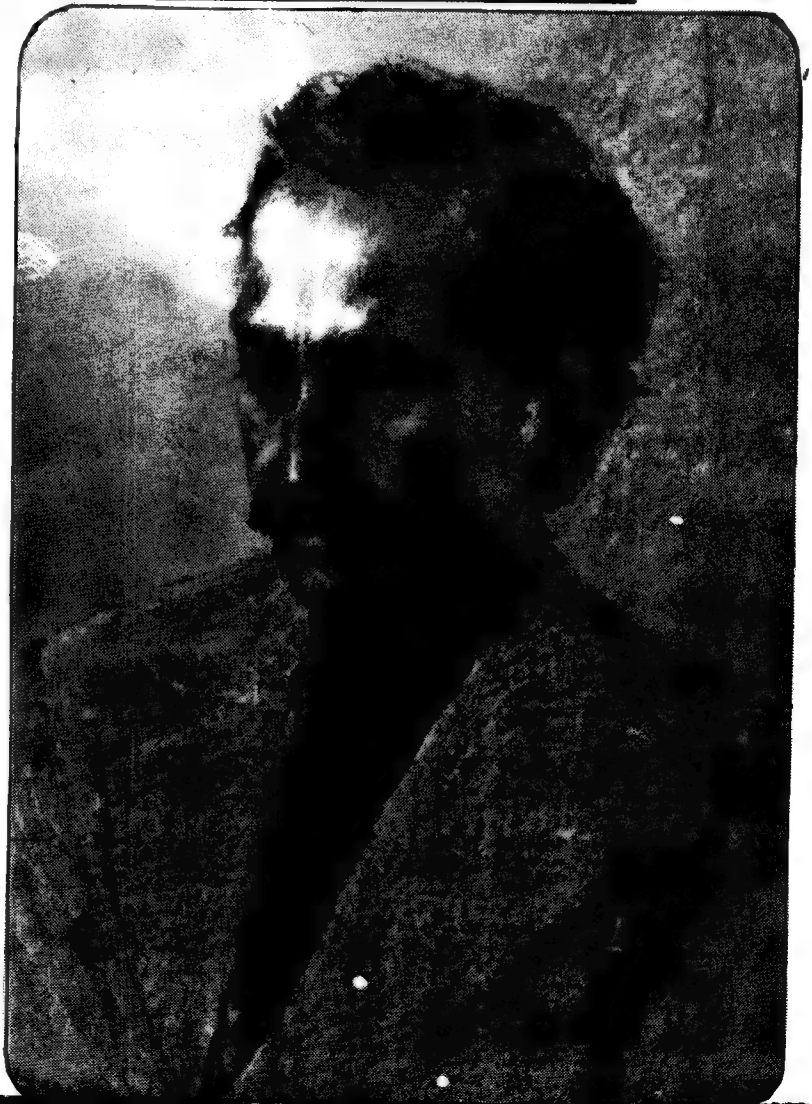
آخر ۾ فلمي اداڪار رشي ڪهور آيو جنهن ماڻهن کي ڏاڍو پورو ڪيو ۽ پنهنجا ڏاڍي جا پسنديدار شعر ماڻهن کي زوري ٻڌائڻ لڳو جنهن ڪري ڪيترا ماڻهو جلد اٿي ويا.

پئي ڏينهن سوچيم ته طلعت محمود جو شلال پاڪستان لاءِ خاص انٽرويو وٺان، اهو سوچي

ڪٿمير هٿ ڪيم، پٽيل برادرس کي فون ڪيم پر طلعت محمود جو ڏس پتو نه مليو. بعد ۾ خبر پئي ته طلعت محمود، ڪنهن پٺي شهر ۾ پروگرام ڪرڻ لاءِ نڪري ويو آهي. اصل فنڪار آمريڪا ۾ اچي ڏاڍي مصروف زندگي گذارڻ لاءِ سندن حقيقي قدر ٻاهر ٿئي ٿو. بهرحال، طلعت جو انٽرويو وٺي نه سگهيس جنهن جو مون کي افسوس آهي پر جڏهن سندس مٺڙي آواز جو ٻڌڻ اڄ به ڪنڌ تي پوي ٿو ته دل ۾ هڪ قسم جي خوشي محسوس ٿئي ٿي ته مون کي به هن عظيم فنڪار کي روبرو ڏسڻ جو موقعو مليو آهي!

مصور پين بگش لائڙڪ جو

سيلف پورٽريٽ

ماڻهو نشو و نما ڪن

نالستاءِ سنه پيڪار: پير بخش لالڙڪ

ماڻهو پنهنجو پاڻ کي مدهوش ڇو ٿا ڪن؟

نشيدار هيون واپرائي پاڻ کي هوش مان ڪڍڻ واري حقيقت لاءِ ڪهڙو بهانو بنائي سگهجي ٿو؟ مڻل، شراب، بيشر، چرس، ڪانيجو، آفيم، تماڪ ۽ ٻيون شيون جيڪي عام ماڻهن، جهڙوڪ ايترو، مارفيا وغيره وغيره انهن نشيدار شين جو استعمال ڇو شروع ٿيو؟ انهن جو استعمال ايترو جلدي عام ڇو ٿي ويو؟ مهذب ۽ غير مهذب ماڻهن ۾ انهن شين جو وڪرو ڏينهن ڏينهن وڌي ڇو ٿو ڪهڙي ڳالهه آهي جو جتي شراب يا بيشر نه ملي سگهي، اتي آفيم، ڪانيجو ۽ چرس وغيره جو واهو عام آهي ۽ تماڪ نه دنيا جي هر ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پيو ٿو وڃي.

ماڻهو پنهنجو پاڻ کي مدهوش ڇو ٿا ڪن؟

توهان ڪنهن کان اهو سوال پڇو، ته ”تو ڇو پيش شروع ڪيو، ۽ اهو، ته هاڻي تون ڇو ٿو ڀڃي؟“ ته گهڻو ڪري ورائيندو، ته شراب خوشگوار شيءِ آهي... ۽ ٻيا به ته ٻين ٿا... شايد اهو هي به چئي ته ”مان ٻيان ٿو اٽلا ۽ جو ان سان فرحت ٿي حاصل ٿئي“ ۽ اهي ماڻهو جن اڄ تائين ان ڳالهه تي غور ڪرڻ جي تڪليف نه ڪئي آهي، ته شراب سٺي شئي آهي يا خراب. پنهنجي جواب ۾ اهو چوندا ته ”معت قائم رکڻ لاءِ شراب ٻيون ٿا...“

... پر اهو هڪ اهڙو بيان آهي جيڪو اڄ ڪن گهڻو وقت اڳي بي بنياد ثابت ٿي چڪو

آهي.

ڪنهن تماڪ چڪڻ واري کان پڇو ته سائين توهان ڪهڙي ضرورت سبب تماڪ چڪڻ شروع ڪيو، ۽ هاڻي توهان تماڪ ڇو ٿا چڪيو؟ ته جواب ڪجهه هن قسم جو هوندو ”وقت ڪاٺڻ لاءِ هر شخص تماڪ چڪي ٿو!“

وقت ڪاٺڻ لاءِ، فرحت حاصل ڪرڻ لاءِ ... جي ڪڏهن ڪو ماڻهو آڱرين سان ويهي جهڙيون وڇائي، سيٽيون وڇائي يا ڪجهه جهونگاري يا ان قسم جي ڪا ٻي حرڪت ڪري ته ان تي ڪو اعتراض ڪونه ٿو ٿئي سگهي. ڇو ته ان تي ڪنهن جي دولت خرچ ڪونه ٿي ٿئي. ۽ نه ڪا اهڙي شيءِ خرچ ٿي ٿئي، جنهن جي ٺاهڻ تي گهڻو پئسو ۽ محنت صرف ٿي هجي. انڪار سواءِ نه پاڻ کي ۽ نه ٻين کي ڪو ڏک ٿي رهي ٿو سگهي. پر تماڪ، شراب، چرس ۽ آفيم ٺاهڻ تي لکين ماڻهن جي محنت صرف ٿئي ٿي ۽ ڪروڙين ايڪڙ زمين ڀنگ، پست جي ڏوڏي، انگور ۽ تماڪ جي ٻوڪ لاءِ سڙائي ٿي وڃي. ان سان گڏ لاڳيتو نقصان ڏيڻ واريون شيون نهايت ئي پوائنٽا نقصان پيدا ڪرڻ جو سبب پيدا ڪرڻ جون ذميوار آهن، ۽ ماڻهن کي ان ڳالهه تي مرضي ۽ لڙاين کان به وڌيڪ تباهه ڪنديون آهن. اهي سڀ حقيقتون پڌري پٽ آهن. ان ڪري ظاهر آهي ته انهن جو استعمال ”وقت ڪاٺڻ لاءِ“ ”فرحت حاصل ڪرڻ لاءِ“ پنهنجي ناهي ۽ نه اهوئي بهانو برابر آهي ته هر

شخص پيش ٿو.

ان جي ڀيڻ جو ڪو ٻيو ئي سبب آهي.

اسان روزانه ماڻهن سان ملون ٿا، جيڪي پنهنجي پڄڻ پيارن سان پيار ڪندا آهن ۽ انهن لاءِ هر قسم جي قرباني ڏيڻ لاءِ تيار هوندا آهن، پر هو ان جي بدران شراب، ڀنگ، آفيم يا چرس تي ايترا پئسا خرچ ڪندا آهن جن سان سندن عيال جي حالت سٺي ٿي سگهي. جيڪڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي اهل و عيال جي ضرورت ۽ انهن جي تڪليفن تي مدهوش ڪرڻ وارين شين کي ترجيح ڏئي، ته پوءِ ٻيو ڪو ”معقول“ عذر هوندو!! هتي وقت ڪاٺڻ ۽ فرحت حاصل ڪرڻ لاءِ، يا هر شخص ٻئي ٿو وارو دليل ٺٽو ڏئي سگهجي. ڪو ٽوس سبب ان فعل سان لاڳو آهي. اهو ٽوس ڪارڻ جيئن مون ان موضوع تي مطالع ۽ ٻين ماڻهن جو مشاهدو ڪري، خاص طور تي پنهنجي نشي واپرائڻ واري حالت ڀرڪڻ بعد هيئن ريت نتيجا ڪڍيا آهن: جيڪڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي زندگي تي نظر ڪري ته اڪثر هو پنهنجي اندر ٻن هستين کي موجود ڏسندو. هڪ انڌي ۽ جسماني ٻي ذهن واري.

جسماني وجود ڪاٺي ٿو، ٻئي ٿو آرام ڪري ٿو، سوچي ٿو، وڌي ٿو ۽ چرپر ڪري ٿو ۽ ذهني وجود، جيڪو ڏسي ٿو يعني بصارت جو مالڪ آهي سو حيواني وجود سان ٻڌل آهي، اهو پنهنجو پاڻ ڪجهه نٿو ڪري. صرف پنهنجي ساٿيءَ جون حرڪتون جاچيندو ٿو رهي. جڏهن اهو جسماني وجود جي ڪنهن عمل کي پسند ٿو ڪري ته ان جي اندر ملي ٿو وڃي. ۽ جڏهن کيس ڪو عمن نه ٿو وڃي ته ان کان

دار تي وڃي ٿو.

ان مشاهدي ڪرڻ واري وجود جي تشبيهه ۾ شرين ڪمپاس جي مٿين حصي سان ڏئي سگهجي ٿي، جنهن جو هڪ پاسو اتر ۽ ٻيو ڏکڻ طرف وهي ٿو. اسان کي اصل نقطو ان جي مٿي جي فرق جي خبر صرف ان وقت پوندي، جڏهن اسين غلط طرف وڃي رهيا هجون. ڏيک ان طرح شعوري وجود (جنهن جي اظهار کي اسين عام طور ضمير ٿا چئون) جو هڪ پاسو خرابيءَ واري پاسي ٿوري ۽ ٻيو سٺائي جي طرف، ان روحاني وجود جي موجودگيءَ کان باخبر رهڻ لاءِ ڪو اهڙو عمل ڪرڻو پوندو، جيڪو ضمير جي خلاف هجي ڇاڪاڻ ته حيواني وجود جو رخ ان مقام تان هٽي ويندو جنهن جي طرف ضمير اشارو ڪندو ٿو وهي.

جيئن ڪو جهاز وارو، جنهن کي خبر پئجي وڃي ته هو غلط رستي تي وڃي رهيو آ، اهو جيستائين ڪمپاس مطابق پنهنجو رخ ڏيک نه ڪندو يا پنهنجي ان غلطِي واري احساس کي باڪل نه مڃي ڇڏي، هو جهاز نٿو هلائي سگهي. نه ئي بادبان کان ڪم ٿو وٺي سگهي. ائين اهو ماڻهو، جيڪو پنهنجي حيواني وجود جي حرڪتن ۾ ضمير واري آواز جي ٻنهي ڌرين کان اگاهه آهي، صرف ان ئي صورت ۾ پنهنجو ڪم جاري رکي ٿو سگهي، جيڪڏهن هو ضمير جي گهرجن سان هڪ جهڙائي ڪري يا بدو حيواني وجود جي غلط رويي تي ضمير جي اشارن کان اڳيون پوئتي. انساني زندگي هنن ٻن سرگرمين تي ٻڌل آهي.

۱. پنهنجي ڪمن کي ضمير

سان ملائڻ.

۲. ضمير جي آواز تي پنهنجا

ڪن بند ڪري ڇڏڻ ته جيئن

”معمول“ مطابق زندگي بسر

ڪري سگهجي.

ڪي ماڻهو پهرين ڳالهه تي عمل ڪندا آهن ۽ ڪي ٻئي تي. پهرين ڳالهه رڳو اخلاقي روشني سان حاصل ٿئي ٿي ۽ ٻي ڳالهه جي لاءِ يعني ضمير جي ڳالهه تي ڪن بند ڪرڻ لاءِ ٻه ذريعا آهن. هڪ خارجي ٻيو اندروني. خارجي طريقو اهو آهي ته پاڻ کي اهڙن مشغلي ۾ مصروف رکيو وڃي جو اسان جو ديان ضمير جي اشارن کان هٽائي رکي، اندروني ذريعو اهو آهي ته خود ضمير جي نسي روشني کي آهستي آهستي ڪل ڪيو وڃي ۽ ان ۾ اوندهه پيدا ڪئي وڃي.

پنهن جي مائهون جي شين کي ڏسڻ لاءِ ماڻهوءَ وٽ ٻه طريقا آهن. هڪ اهو ته اکيون مٽائي ڪنهن ٻي شيءِ کي ڏسڻ شروع ڪري ڏجي، جيڪا وڌيڪ وڻندڙ هجي. ٻيو اهو ته پنهن جي اکين جي بشارت کي مسرور ڪيو وڃي ان ئي طرح ماڻهو ضمير جي آواز تي پنهن جا ڪن ٻن طريقن سان بند ڪري ٿو سگهي. پهريون طريقو خارجي آهي يعني اهو ته هو پنهن جو توجهه مختلف مشغلا، ڳڻتيون، زاندين وغيره جي پاسي لڳائي ڇڏي ۽ ٻيو طريقو اندروني آهي. يعني هو ديان پيدا ڪرڻ واري عضوي کي ئي بيڪار ڪري ڇڏي، انهن ماڻهن لاءِ جن جي احساس واري قوت مڏي ٿيندي آهي، جن جا اخلاقي احساس محدود ٿيندا آهن. پاهريون تفريحتون گهڻو ڪري ان ڳالهه لاءِ هونديون آهن ته هو ضمير جا اشارا نه سمجهن. پر جيڪي ماڻهو اخلاقي طرح تي ڪافي حساس ٿيندا آهن تن لاءِ اهڙيون تفريحتون ان پوريون ٿينديون آهن. پاهريان ذريعا پوري طرح سان شعور ۽ ضمير جي آواز کي نه ٿا ڊپائي سگهن ۽ نه اهي شعور جي

گهرجن کان اسان کي قطعي طور تي غافل ڪري ٿيون سگهن. ان لاءِ ظاهر آهي ته اهو احساس، اهو شعور اسان جي زندگي ۾ رڪاوڙون وجهڻ شروع ڪندو. هاڻي جيڪي ماڻهو پنهن جا ڏينهن اڳ وائڻ ڪرڻ گهران ٿا، اهي اندروني پروسسي جوڳي طريقي کي استعمال ڪندا آهن يعني اهو ته ضمير ئي کي اوندا هو بنائڻ گهرجي تنهن ڪري ان لاءِ هو دماغ کي مدد هوش بنائڻ وارين شين سان زهريلو ڪندا آهن. انهن جو استعمال صرف ان لاءِ ڪيو ويندو آهي ته ضمير جي مطالبن کان پاڻ کي لڪائي سگهجي.

مان هڪ ڏينهن بازار مان وڃي رهيو هوس ته منهنجي ڀرسان ٻه گاڏي وارا گذريا. انهن مان هڪڙو پٺي کي چٽي رهيو هو ”برابر جڏهن اسان هوش ۾ هجون ته اهڙو ڪم ڪندي اسان کي شرم ٿيندو آهي.“ انهن ڏي ماڻهو هوش ۾ هجي ته ان کي اهوئي ڪم ڏيک معلوم ٿيندو آهي. انهن لفظن ۾ اهو سبب لڪل آهي جيڪو ماڻهن کي مدد هوش ڪرڻ وارين شين ڏي هرڪائي ٿو. ماڻهو انهن شين کي ان لاءِ استعمال ڪندا آهن، ته شرم جي انهن احساسن کي گهٽين جيڪي ڪنهن غلط ڪم ڪرڻ وقت پيدا ٿين ٿا يا اڳ ئي پاڻ تي اهڙي حالت مڙهڻ ٿا جن ۾ هو ضمير جي خلاف ڪم ڪري سگهن. ٻين لفظن ۾ هو پنهنجي حيواني وجود جي اطاعت ڪري سگهن. هوش جي حالت ۾ ماڻهو چڪاسي ويندي ڊڄي ٿو. چوري ڪرڻ کان خوف ٿو ٿيس ۽ ڪنهن کي قتل ڪرڻ جي جرئت نٿو ڪري

وڪرڻ ايندو هو ۽ ڪجهه سنڌ جي ريگستاني ۾ — لائنن منجهان وڪرڻ لاءِ پنهنجو هو. جيڪو پوءِ ڪوئيءَ وارا خريد ڪري، ورپ سوڪيندا هئا جو اهو اوني ڪپڙو پورو ملڪن لاءِ ست جي پٽ ۾ وڌيڪ بهتر هو.

”ڪي اوين عرب ۾، ڪي ڪابل منجهه ڪتن، ست ان جو سڌو، سڌو، ماڻڪن، قادر ڪيم ڪنڊن، ٽيلهي ٽيلهي واريون.“

آهن. جنگ ۾ دوندو لڙائي جي وقت به ائين ڪيو ويندو آهي. ستو ٻول نسي جڏهن فرانسيسي فوجن حملو ڪيو هو ته هو سڀ جا سڀ نشي ۾ مخمور هئا.

جڏهن ڪنهن جيڪڏهن تي قبضو ڪيو ويندو آهي ۽ فوجي اتان جا بي يارو مددگار پارن ۽ پوڙهن کي مارڻ کان انڪار ڪندا آهن ته عام طور تي انهن کي شراب سان مدهوش ڪرڻ جا حڪم جاري ڪيا ويندا آهن.

اهڙن ماڻهن جا ڪي مثال موجود آهن جن جو غلط ڪم ڪرڻ کان پوءِ شراب نوشي شروع ڪئي. ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي پشيماني ختم ڪرڻ پيا چاهين انڪري هنن هاڻي مدهوش ڪرڻ شروع ڪيو. اهو سڀ ماڻهو ٿا ڄاڻن ته اهي ماڻهو جيڪي خراب زندگي گذاريندا آهن، منشيائت ڏانهن جلد چڪا آهن. چور، لوفر، رهڙن ۽ وشيانون بنا نشي جي زنده نٿا رهي سگهن. هر شخص اهو ڄاڻي ٿو ۽ تسليم ٿو ڪري ته مدهوش ڪرڻ وارين شين جو استعمال غلط آهي.

(هلندڙ)

بنا پٽائي جي ڳولا

نڪي ڪٽڻ ڪال، مونا ان جي اڪڙيا، ارٿ ڀرڪي مال — هاءِ ٽين جي حال، جن ڪاهي منجهان ڪين ڪيو.

هائين بيت ۾ به اهم ڳالهون چئيون نظر اچن ٿيون. پهرين آهي بين الاقوامي پورهن جي باري ۾، ان جي ايتري ئي مڃتا جيتري پنهنجي مقامي پورهن يا پورهن جي آهي. ٻي ڳالهه آهي تاريخي ڏنگر جي. تنهن وقت سنڌ جي پنهنجي صنعت زوال پذير هئي، تنهنڪري مٿي ڪابل ۽ عرب منجهان اوني ڪپڙو

سگهي. هر اهي سڀئي ڪم ڪو شراي ڪري سگهي ٿو. انڪري اهو ثابت ٿيو ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي ضمير جي خلاف ڪم ڪرڻ چاهي ته پاڻ کي مدهوش ڪرڻو پوندو آهي. سون ڪي ان پورچي جو بيان ياد آهي، جنهن منهنجي هڪ ڪراڙيءَ ماڻهائي کي قتل ڪيو هو. ان عدالت ۾ چيو هو ته جڏهن هن پنهنجي نوڪريائي کي ٻاهر موڪليو ۽ ڪم ڪرڻ جو وقت ويجهو اچي ويو ته هن چاقو کڻي سندس ڪمري ۾ ويڻ چاهيو، هر هن جي دل ۾ خيال آيو ته هو هوش جي حالت ۾ اهو ڪم نه ڪري سگهندو. هن مون تي به ڪلاس وڪي جا بيتا ۽ پاڻ کي قتل ڪرڻ لاءِ تيار سمجهيو. هن ڪمري ۾ وڃي ڪراڙي کي قتل ڪيو. اتي ان کاڌي واري جي ڳالهه ياد ئي اچي ته جڏهن اسين هوش ۾ هجڻ ته اهڙو ڪم ڪندي شرم محسوس ٿيندو آهي. ڏهن مان سوڌو نه انهيءَ طريقي تي ڪيا ويندا آهن يعني ان ڳالهه تي عمل ڪيو ويندو آهي ته همت حاصل ڪرڻ لاءِ شراب پي.

اهي عورتون جيڪي پنهنجي عصمت وڃائين ٿيون، انهن ۾ اڌ اهڙيون هونديون آهن جيڪي شراب جي نشي ۾ پنهنجي زندگي جو بهترين زبور لاهي اڇلائي ٿيون ڇڏين. وڃائڻ وٽ اڪثر اهي ئي ماڻهو ويندا آهن جيڪي شراي هجن ڇو ته ماڻهو شراب جي ان اثر کان واقف آهن ته هي ضمير جو آواز بلڪل ڊٻائي ٿو ڇڏي ان ڪري هو ڄاڻي وائي ان ڪم لاءِ پيئندا آهن.

ماڻهو صرف پنهنجي ضمير جي آواز کي ڊٻائڻ لاءِ نه پيئندا آهن، پر ٻين کي به پنهنجي ضمير کان غافل ڪرڻ لاءِ شراب پياريندا

پارڙا : ————— اخراج : حسام سومرو

ڪهاڻي نافرمانِي جي سَزا

محمد بخش ڏاهري

ڪندو پڙهڻ! هيءَ دنيا ته آهي
ٺي گهڻن ڦرڻ لاءِ، اجايو پنهنجو
مٿو ڇو ٿو ڪهاڻين؟ انهيءَ غلط
صعبت جو ڪرم ٿي ايندو ته اثر
ٿيو جو هن کان پڙهڻ ڇڏائجي
ويو. استادن به ڏاڍو سمجهائين.
اهي ساڳيا (پٺي جي زندگي تباهه
ڪرڻ وارا) ڇوڪرا محنت ڪري
استادن ۾ نمبر کڻڻ لڳا. مائٽن
کي جڏهن ڪرم جي اهڙي غلط
صعبت جي خبر پئي، تڏهن کيس
ڏاڍو سمجهايائون، پر ڪرم جي
ذهن تي بري صعبت جو پوت سوار
هيو. مائٽن پنسا ڏيڻ بند ڪري
ڇڏيس. ان کان پوءِ ڪرم آواره
ٿي ويو. سندس زندگي تباهه
ڪندڙ ڇوڪرا پنهنجي سرسِيءَ
تي خوش ٿيڻ لڳا. انهن جي
صعبت ۾ رهي هن نه رڳو پڙهڻ
کي ڇڏيو پر چوريون به ڪرڻ
لڳو.

هڪ چوري ۾ هيءُ هڪڙي
پوءِ پوليس گرفتار ڪري وڌس.
مائٽن به ڪونه ڇڏايس. انهن
چاهيو ته هن کي سبڪت اچي ته
مڌري پوي. پر ائين نه ٿيو، ۽
جبل مان چٽڻ کان پوءِ به انهيءَ
ڌنڌي کي نه ڇڏيائين. جيڪو
مستقبل ۾ ڊاڪٽر ٿي قوم جي
خدمت ڪري هئا، سو بري اثر
ڪري قوم جو ويري هيو. وري
به مائٽن هن کي ڏاڍو سمجهايو
پر هيءُ نافرمان ٿي پيو. نيٺ
نافرمانيءَ جي ڪري هن کي مائٽن
گهران ڪڍي ڇڏيو. گهرسان ڪارڻ
ڪانهو هن کي سندس دوست کائڻ
لاڻ ماني ۾ ڪانه ڏني. دوست
(جن سندس زندگي برباد ڪئي
هئي) سي ويجهو به ڪين آيس.
پڪ سرڻ جي ڪري هن ڪوشش
ڪئي ته نوڪري ملي، پر هن
ڪي نوڪري ڪانه ملي ۽

پار هئس، مال جي مار سنڀال، ۽
گهر لاءِ ڪاٺيون پانگهو آڻڻ ۽
ٻيو ڪم مون کي ئي ڪرڻو هو.
پر ان هوندي به آءٌ ڪڏهن
ڪڏهن ڪرم جي هاسٽل تي
ويندو هئس. هو ڏاڍي محنت
ڪندو هو. ياد آيم هڪ ڏينهن
چيائين ادا غفور! آءٌ تعليم حاصل
ڪري ڊاڪٽر ٿيندس ۽ پنهنجي
پڙهيل عوام جو مفت ۾ علاج
ڪندس.

ڪم جو اهو جذبو مون کي
متاثر ڪندو هو. ۽ آءٌ دل ٺسي
دل ۾ هن جي ڪاميابيءَ لاءِ
دعاون گهرندو هئس. هڪ ڀيري
بیمار ٿيڻ ڪري آءٌ هڪ مهينو
اسڪول وڃي ڪونه سگهيو هئس،
پوءِ جڏهن اسڪول ويس ته
ڪرم ڪافي بدليل هو. مون هن
ڏانهن نهاريو، هن جي وات ۾ پاڻ
هو، جيڪو زمين تي ٽوڪي
ڌرتي کي داغدار ڪري رهيو هو.
ڪرم جي اها ڳالهه مون کي
بلڪل ڪانه وئي. ٻن ٽن ڏينهن
۾ خبر پئجي ويئي ته هن جي دوستي
اهڙن ڇوڪرن سان ٿي ويئي هئي،
جيڪي صرف اسان جي زندگي
تباهه ڪرڻ جو سوچيندا هئا.
ڪرم کي مختلف لالچون ڏنائون،
قرب به ڏنائون ته جيئن ڪرم
کي بلڪل تباهه ڪري ڇڏجي.
ڪرم کي اها خبر ڪانه هئي ته
جن سان دوستي رکي اٿم سي نانگ
آهن ۽ ڪنهن به وقت ڏنگي سگهن ٿا.
هو کيس چوندا هئا، ڪرم! ڇا

اونھاري جي موسم هئي،
منجهند جو ٿاڻم هو، سخت ڪوسو
جهولو لڳو پئي. آءٌ ڪاليج کان
سوٺي رهيو هئس. گول چڪري
وت روڊ جو ڪم هلي رهيو هو.
آءٌ جڏهن اتان لنگهيس ته ڪرم
(جنهن کي ڪرمون چيو ويندو
هو) ان کي اتڪ ڪم ڪندو ٿسي
حيران ٿي ويس. ان جو معصومانو
انداز ڏسي دل ٺسي دل ۾ ڏاڍو
ڏک ٿيڻ لڳم. مون کي سوچون
وڪوڙي چڪيون هيون ۽ ننڊ پڻ
ياد اچڻ لڳو، جڏهن هڪ ٺسي
اسڪول ۾ گڏ پڙهندا هئاسين.
اسان جي هٿان ۾ ڏاڍي دوستي
هئي. اسين ٻئي اسڪول ۾ پهريون
نمبر ايندا هئاسين.

استاد اسان جي محنت جي ڪري
ڏاڍو خوش هئا. ڇاڪاڻ ته اهو
اسڪول جو سان هو ۽ پنجن
ڪلاس اسان پهريون نمبر پاس
ڪيو هو. ڪرم جا ساٿي سرنديءَ
وارا ۽ تنهنڪري هنن مون کي
شهر جي اسڪول ۾ داخلا وٺرائي
ڏني، جتي هي هاسٽل ۾ رهندو
هو.

آءٌ هڪ غريب جو ڀار هئس،
مون تعليم دوران ڏاڍا ڏک ڏٺا
هئا، ڪڏهن پڪ ٿي ته اسڪول
وڃڻو پوندو هيو. آءٌ چاهيندو هئس
ڪاش! موت وٽ ايترا پنسا هجن
ها جو آءٌ به ڪرمونءَ وانگر هاسٽل
۾ رهي سٺي تعليم حاصل ڪري
سگهان ها. پر آءٌ بهراڙيءَ جو
جي سنڌي غريب هاريءَ جو

گهڙيءَ تائين جدوجهد ڪرڻ گهرجي. تون مائٽن کي راضي ڪر، نئين سر تعليم حاصل ڪري پنهنجي عزم کي پورو ڪر. تون مائٽن جي نافرمانن کي، ان جي سزا توکي ملي چڪي آهي. تون هاڻي همت نه هار، ۽ ڪامياب زندگيءَ لاءِ جدوجهد ڪر! ايتري ۾ هو مرڪي پيو هو گهر ڏانهن راهي ٿو ويو!!

ڪوسن جهولن ۾ مزدوري ڪري رهيو هو، منهنجو جڏهن اتان گذرڻ ٿيو، تڏهن روئي اچي مون کي پاڪر هائي ماريو. مون کي چوڻ لڳو غفور! ڪاش آءٌ تنهنجو چيو مڃان ها ته هي ڏينهن ڏسڻا ڪين پون ها. مون کيس چيو ڪرم اچا وقت ڪين ويو اٿئي. اسان کي پنهنجي منزل تي پهچڻ لاءِ سرن

مزدوري ڪرڻ تي مجبور ٿي پيو، پر مزدوري ۾ سخت!! هن کي جڏهن هٿن ۾ لقون پيون، تڏهن سڀ ڳالهون ۾ مائٽن جون نصيحتون ذهن تي ياد آيس هن سوچيو - جيڪڏهن غلط صحبت ۾ نه اچان ها ۾ مائٽن جو چوڻ مڃيان ها ته اڄ هي ڏک ڏسڻا ڪونه پون ها. اڄ هو سخت

ساگر سنڌي رتوديو مند بهار جي آئي گهٽ

مند بهار جي آئي پارو،
مند بهار جي آئي -
هر هنڌ ٿي سرهياڻي پارو -
مند بهار جي آئي -

رنگ برنگي گل ڏسڻ ٿا،
هاري ناري ڪيت ويڃن ٿا،
مرڪي منهنجا چپ چون ٿا،
هرڪا شيءِ آ مائٽي پارو،
مند بهار جي آئي پارو -
مند بهار جي آئي -

گل ڦل ۽ گلزار ڏسڻي پيا،
طوطا ميتا - سور سڙي پيا،
خوشين جا اڄ ساز چڙهي پيا،
وڻ وڻ ڏي واڌائي پارو،
مند بهار جي آئي پارو -
مند بهار جي آئي -

ڌرتي ساڻي چادر پاتي،
مڪڙيون پائڻ ٿيون اڄ جهاتي،
پونئرن آهي پون پون لاڻي،
ڪويل ڪوڪو لائي پارو،
مند بهار جي آئي پارو -
مند بهار جي آئي -

ساگر، گڏجي گهاريون -
ڪوڙ، ڪدورت، ڪلفت ساريون،
الفت جو آواز اٿساريون،
محبت منجهه مٽائي پارو،
مند بهار جي آئي پارو -
مند بهار جي آئي -

شاد ملڪي

سونهين ٿو

هن عمر ۾ ننڍڙا توکي ڪين رڻ سونهين ٿو،
پن سٺن ٻارن وانگر توکي پڙهن سونهين ٿو.
ايسود بد سنگتين سان، هيڏي هوڏي گهمن ڦرڻ کان،
روز ڪڍي ٿيلهو توکي اسڪول وڃڻ سونهين ٿو.
پورو ڪم ڪين ڪندي تون، گهٽ ۾ جڏو سڌي ننڍڙا،
تو کي دل لائي پڙهن سان هوشيار ٿين سونهين ٿو.
روزانو اسڪول وڃڻ جو اصول بناو پنهنجو تون،
پلجي به ڪڏهن توکي ننڍڙا ڪين گسائڻ سونهين ٿو.
جاهل بي علم يار ڪنئون، دور پري ره تون هالڪ،
علم ادب وارو توکي سهڻو سڄڻ سونهين ٿو.
ننڍڙن وڏڙن سان ٻول هجن مٺڙا مٺڙا تنهنجا،
هرگز ڪنهن کي نه پيارا ڪند ڏين سونهين ٿو.
جيڪا ڳالهه هجي سا صاف سچي يار ڪرڻ گهرجي،
تنهن ۾ نه ملاوت يار ڪري ڪوڙ هڻڻ سونهين ٿو.

حسن جوڻيجو - ڏوڪري

فلسطيني يار جي نالي
فلسطين جو هي ننڍڙو پار آ
جنهن دشمن تي ڪيو وار آ
آزاديءَ ۾ ايسمان جنهنجو
مرڻ لاءِ ٿيو هي تيار آ

آزاد ڏسڻ ٿو ديس هي چاهي
جنهن سان هن جو وقار آ
ديس جي عزت بچائڻ خاطر
وطن جي حب حب ۾ سرشار آ
ديس جي مٽي سون ڪان وڌ
”حسن“ ڪيو اهڙو هت اظهار آ.

ٻاراڻو ادب

مقصود گل - رتوديرو

زندگي جا اصول

—*—

انسانيت سڳي، ٿي انسان ٻار ٻارا،
انسان ماڻ الفت ٻنهن جو اصول ڪر تون.

—

هيئن ڪي ڏي تون هٿڙا آڌار ٿي انهن جو،
اڳواڻ ٻنهنجو ٻارا ٻارو رسول ڪر تون.

—

نوڪي اکر اچي ڪا تڪليف راه حق ۾،
انعام ان ڪي سمجهي جلدي قبول ڪر تون.

—

هٻت مان حق ڪسي وٺ خيرات گهر نه ڪنهن کان،
ٻنهنجو حصو ٻين کان زوريءَ وصول ڪر تون.

—

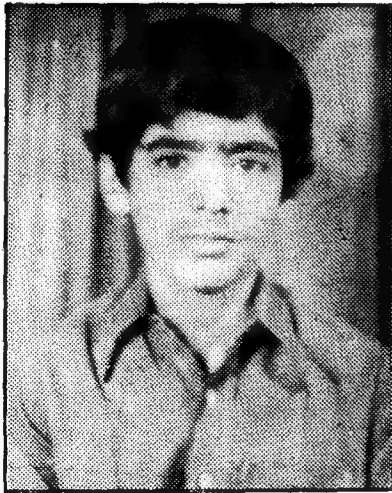
محنت ڪري مٺا تون تعليم وٺ ضروري،
هرگز نه وقت ٻنهنجو هٿڙا فضول ڪر تون.

—

مرڪي ورهائي ”گل“ جان دنيا ۾ خوب خوشبوءِ،
هرگز نه سهڻو چهرو ٻنهن جو ملول ڪر تون.

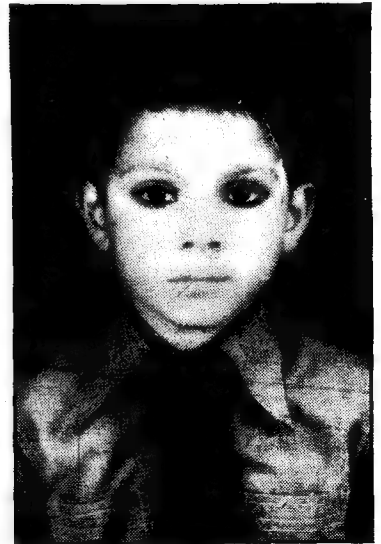
سرپرست سچل لاشاري. گاجي کهاوڙ

نمنا علي سومرو — نثار و شاه

راحيل چنا — شڪارپور،
”بابلا چاچن کي تنگ ناهي ڪبو“

نثار احمد لاشاري. گاجي کهاوڙ

سگهڙين ست

انچارج: فهميده حسين

شامل آهن — مختلف قسمن جا مردانا ۽ زنانو گڏ ٿي مليا آهن جنهن مان اهو نتيجو ڪڍي سگهجي ٿو ۽ ڪڍيو ويو آهي ته اهي شيون عورتن ۽ مردن جي عام استعمال ۾ هونديون هيون — اڄ جي دور ۾ اسين انهن ۾

اهڙين شين جي استعمال کي فېشن جو نالو ڏئي پنهنجن عورتن کي انهن کان جهلندا آهيون. اڳ خود انهن شين جي پئچرائي نٿي ڪريان، نه ئي انهن جي استعمال جو مشورو ٿي ڏيان. پر انهن جو ذڪر انهيءَ ڪري ڪيو اٿم ته عورت کي زندگيءَ جي ضروري گهرجن کان جهلندي ۽ مهوروم ڪندي اسان ان ڳالهه جا عادي ٿي ويا آهيون جو کيس هر ڳالهه کان جهلڻ

سڀ کان پهرين آڱ اوھان ڀائرن جي ٿورائتي آھيان، جن سونگي مان ڏينھن ھٿ گھرايو ۽ منھنجي ھمت افزائي ڪئي. اڄ آڱ اوھان مان سنڌي سماج ۽ سنڌي عورت جي حوالي سان ڳالھائيندس — اڳ اسان موهن جي دڙي جي مٽيءَ مان پيدا ٿي آهيان ۽ موهن جي دڙي کي پنهنجي سڄي ڀٽي سمجهان. جيڪڏهن موهن جي دڙي کي سنڌ جو ماضي مڃيندي ان سڀيتا ۽ ثقافت کي اڄ جي سنڌين جي اباڻي سڀيتا ۽ ثقافت سمجهڻ ۽ ڪنهن کي ڪو اعتراض نه هجي ته هر ڪو دل مان اها ڳالهه مڃيندو ته ان اسر، عظيم سڀيتا ۽ عورت جو مان ۽ نهون هو، اهو سماج هاءِ آنرڻي سماج هو ڪٽنب توڙي قبيلي کي اڳواڻ ماءُ هئي — زندگي اجتماعي، اصولن مطابق گهاري ويندي هئي، جنهن ۾ عورت کي ڪنهن به طرح ڪا گهٽ ڪونه سمجهندو هو — ڪونه هڪ فرد پئي ڪن گهٽ يا وڌ ڪونه هو. سماجي برابريءَ جو پلو مثال هو اهو دور! عام سماجي زندگيءَ ۾ عورت، سرد وانگي آزاديءَ سان حصو وٺندي هئي، هندي هئي گهڻندي هئي. کيس زندگيءَ جو هر ڪو حق حاصل هو. پنهنجي مرضيءَ سان حياتي گهاريندي هئي — ٻائڻ چوڻ جي آزادي هئي. موهن جي دڙي مان مليل قديم آثارن سمجهان مليل شين مان ظاهر آهي ته ان دور جي اڪثر گهرن سان سينگار بيتون سونگن جي شڪل ۾ مليون آهن جن ۾ سينگار جون شيون جهڙوڪ ڦٽي، سروي، سڌر ۽ ڪا خوشبو

جو رواج ٿي آهي ۽ ريتن — رسمن ۽ رواجن جي نالي ۾ کيس حق ناحق روڪيندا رهون ٿا. موهن جي دڙي جي سڀيتا وقت جي ڌوڙ سان لڳي ويئي ته ان مان گڏ ان جون ڪي چڱايون ملڻيون ۽ ڪم ٿي ويون يا اسان کان وري ويون — سماجي برابري خواب ٿي وئي، فرد هڪ ٻئي جا غلام بڻجي ويا ۽ عورت به پنهنجو اهو مقام وڃائي ويئي — تاريخي طرح مان اسان کي اڳ جي ڪا ثابتي نه ڪانه ٿي ملي — وري جي ڪنهن جو ذڪر ملي ٿو ته سورن جي دور ۾ اها ڳالهه آهي — دودي چنبر جي پٺن — اها سنڌي عورت ڪيتري قدر بهادر، عقلمند ۽ عبرت مند هئي، سندس راءِ کي ڪيتري اهميت حاصل هئي! هر سنڌيءَ کي خبر آهي — تنهن کان پوءِ سنڌي عورت جو مان مرتبو ۽ روايتي بانس ڪردار اسان جي ڪلاسنگي شاعرن گهڻي قدر ڳڻي اسر ڪيو آهي — شاهه لطيف پنهنجن سورمين جي ڪردار ۾ عورت جي ڪردار جا سڀئي پهلو، همت، بهادري، قرباني، نوازش، نياز توڙي ناز چڱيءَ طرح سان بيان ڪيا آهن. ادب سماج جو آئينو هوندو آهي. سنڌي عورت جو ڪردار سنڌ جي سماج ۽ انهن ڳالهين سمجهان واضح آهي. اهڙو اڻڌڻو ماضي رکندڙ، اها ساڳي سنڌي عورت اڄ ڏکي آهي جو چوي ٿي ته سونگي مارونڙن سچ ڳڻي سچ ۾ — اها مانائتي ذات اڄ بي ساني بڻجي سرد جي پوريت، پانهي، گولي ٿي گذاري ته به قسمت ۽ ڪوٽ ڪڙا ۽ ڪهاڙيون اٿس — آخر ائين ۾ آهي. اڳ ته ائين ڪونه هو.

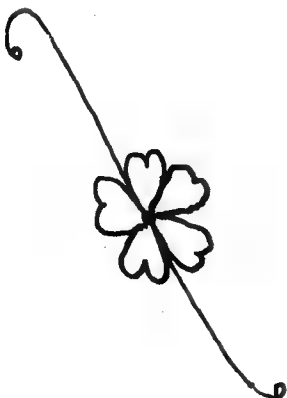
منهنجي خيال ۾ جڏهن سموري ننڍي کنڊ ۾ سنڌ جا گيرداري نظام پنهنجا پير پختا ڪيا تڏهن ئي طبقاتي معاشري ۾ عورت پنهنجو اهو مرتبو وڃايو۔ آزادي وڃائي۔ حق وڃايا۔ مارئي جو ڪوڙم تي پاڻي ڀرڻ ۽ عمر جو ڪيس اتي اچي ڏسڻ ۽ انسان ڪئن ثابت ٿيو ڪري ته سنڌ ۾ عورتنون ٻاهر نڪرنديون هيون کين لڪائي رکڻ جو رواج ڪونه هو۔ سڀني کي پنهنجي پسنڌ ڪيو، انهيءَ مان ظاهر آهي ته سڀني پردو ڪانه ڪندي هئي۔ نسوريءَ جو ڪينجهر ڪناري تماچيءَ کي وٺڻ به لاءِ ٿو ڪري ته پردو ۽ ڪوٽ ڪڍڻا هتي ڪونه هئا۔ اهي ته هئا ۽ ٻين ۽ وچولي طبقي جا گيردار

جن لاءِ اڄ ۾ ظاهري ڪوٽ ڪڍڻا يا سنگهرون ڪونه آهن۔ البت ڪجهه ڀون ضرور آهن۔ مٿس طبقي ۾ سول ۽ سول جا گيردار ۽ اسانجي سامهون آهن۔ انهن جو ور ڳولڻ لاءِ شرط وجهڻ ۽ هار سينگار ڪرڻ ظاهر ٿو ڪري ته اهي آزاد هيون ۽ پنهنجي مرضيءَ جون مالڪ هيون۔ عام زندگيءَ ۾ به ۽ ور چونڊڻ ۾ به۔ پر اڄ جي سنڌي عورت مجبور آهي۔ قيد آهي۔

وري اچو ذات پات تي سڀني سمات هتي پنهنجي پروج۔ نوري مهائي هتي تماچي سمون۔ طبقتي طرح ۽ ڪي ٻئي کان مختلف طبقن سان تعلق هئو۔ ۽ انهن جا سڱ انهن تفاوتن کان اوچا ۽ اتانها هئا ۽ اڄ اسان

وٽ ذات پات جي نسالي ۾ حق پيشا پيا ٿا وڃن، ڪاري ڪري مارو ٿو وڃي۔ پاڻ جهڙو چڱو مڙس ڪنهن کي نه ٿو سمجهيو وڃي۔ انهن جو آهي جو عورت کي انسان ۽ سماج جو هڪ فرد ۽ ڪارائتو پورهيت سمجهڻ ۽ بنائڻ بدران ڪڍڻ ٻڌائي، مرد جي ملڪيت ۽ سماج ۾ غلام واري حيثيت ڏني ويندي آهي۔ هوءَ پورو نه آهي پر بنا اجوري بگر ۽ وهندڙ ۽ مرد جي پورهيت آهي، کيس موت ۽ ٻيو ڪو اجورو نه ڪونه ملي پر ٿاهي مچتا ۽ نه ئي سلس۔ ڪو مان، ڪا محبت ڪو لباس، ڪا همدردِي ملڻ بدران کيس ڏينهن رات ذهني ۽ جسماني ٻڙا ئي سهي هوي۔ سنڌي عورت جو ساضي مائنتو هو۔ حال ۾ هوءَ بي حال آهي، ڇا ڪنهن کي سندس آئيندي جو اڻو آهي، ڇا هوءَ اوهان نوجوانن مان جيڪي آئيندي جا امن آهو مستقبل جا سونهان آهو ڪا امداد رکي۔ ته اوهين کيس پنهنجا حق وٺي ٻڌو۔ سندس مان (سٺا نهون ڪندؤ؟)

(ڊو ميڊيڪل ڪاليج ۾ ادبي گڏجاڻي ۾ ڪيل صدارتي تقرير)

اهو ردعمل، ڇهري پوڻ جي
آخري ڪيفيت، ديوانگي جي
صورت اختيار ڪندو.

”تون ۾ مان، جيڪڏهن!
ذات جي ڪول مان نه نڪتائين
ته پري وينداسين ٻين جيان، جن به
انتظار ڪيو هو ته، پهرين ڀلي ته
ٻيو ڪو آواز اڏاري، پهرين ڀلي
ٻيو ڪو قدم کڻي پوءِ اسين...!
انهيءَ انتظار ۾ سندن نه پيريل
ويتون اڄ به اسان لاءِ ساڳي همت
۾ خونخواريءَ جهڙي نيت سان
موجود آهن.“

توڪي ذات جي خول سجهان
نڪرڻو هوندو! توڪي قدم کڻڻو هوندو!
مقصود ڇو هوس، ”بي همٿي،
عورت جي نالي جو لازمي حصو
صرف اوهان جهڙين عورتن سبب
ٿيو آهي!“

”توهين اکرڻ جون اعرابون
آهي! توهين يادگيرن جو امتحان
آهي! پوءِ به اوهان ان ڇٽائي
جي بي ست زباني ڦري جون
ڦرڻون بڻجن لاءِ هروقت ڪڇي

۾ فيصلو ڪرڻ جي هيراڪ ٿي
چڪي آهن. گهڻا همت ۾ ڪونه
ڪو فيصلو ضرور ٿيندو آهي! اهو
منطقي حصو آهي ان جي عمل
جو. پرتون، سلجھندي سلجھندي
الجهو ٿي پوين، جيڪو نتيجو تو
لاءِ ڪنهن به صورت ۾ برابر نه
ٿيندو. تون ٻڌي ڇڏي، تنهنجي
بيڙا تنهنجي من جي سموري
سگهه، سمورو رت ست، نچوڻي
ڇڏيندي، ۽ پوءِ تون سچي ڄمار
لاش جو انتظار ڪنديءَ!!“

مقصود ڇو هوس ته ”ٻين جي
جلهن جو بروقت ۾ موثر جواب نه
ڏيڻ ۽ پوءِ انهن جي واهيات
ڳالهين تي اڪيلائپ ۾
ڇڪ ڪرائڻ، هٿان نسي پڻ
ڪاوڙجڻ، هوش جو اڻ هار نه
آهي. انهي عمل کي ديوانگي
چئبو آهي. اهو سبب ڪڇ-هه
مصلحتن جي اصل حقيقت کي نه
سمجهڻ سبب ٿئي ٿو. جڏهن ڊڄڻ
کي مضاجات جو روپ ڏنو ته، پوءِ

تو ۾ جي همت آهي ته...!
تو ۾ جي همت آهي ته...!!
ٿڙاڏي جيان، سندس ٻن آڻن،
مقصود جا اهي لفظ، ڪونهندا
رهيا! ڪون ۾ فرحت هن ڪان
آهستي، آهستي ڏور ٿيندا ويا،
نه چاهيندي به هوءَ سوچڻ جي
نياس تي ڏنگجي چڪي هئي!
شرطن ۾ آزمائش جي عجيب ٻيڙا
۾ فصلي ڪرڻ جي سگهه ٿيندي
محسوس ٿيس! رڪي، رڪي خواتين
کان چند ڇڏائڻ لاءِ مشغولين ۾
يادن جي ساسن کي جوڙڻ ٽوڙڻ
۾ گهلجي ٿي وئي.

ٻين ٻيڙا! ديوانگي، ذات جو
خول! بي همٿي ۾ عورت، اکرڻ جو
زهر کيس همت سان ڏونگر ڏورڻ
لاءِ، سندس عقلي دليلن کي مات
ڏيڻ لاءِ، سندس ذهن جي آڀار
جي آخري جنگ ۾ مصروف ٿي
ڇڪر هو!

مقصود ڇو هوس، ”تنهنجي
من ٻيڙا سڀي آهي، تون ان نن

سال جيان موجود ئي موجود آهيو!
توهان سان ويساهه گهاتي به
توهان جي مٿي تي نماڻو هٿ
ڦرائي ڪئي ئي وڃي! توهان
سان ڏوڪو به ٻنهن جي هڪڙي
ڀڄائڻ بعد ڏوڪو وڃي، توهين
ڪڏهن فرمائيداريءَ جو اڀيڻ
ٻڌون سڄو جهڪايو ٻڌون آهيو
پنهجي مٿي تان پنهنجي مرضيءَ
سان اهو ڳرو هٿ به لاهڻ جو
اختيار ڪون آڻو...!!

”توهين عورتون آهيو، مرد
اوهان جي به ڪمزوري آهي، پر
اوهين هرڀرو وڌيڪ ڪمزور ٿيڻ
جي چوڻي تي عمل پيرا آهيو...!
اوهان کي عورت جي ناتي سان،
نماڻائي جي پنهنجي مٿي صرف،
رڪيڻ جي سان سڃاڻي رکندا
آهن مرد!“

توهين دل جي گهرائين جي
نفرت سمجهڻ جي باوجود نڀاءُ
جي چڪي ۾ پيسجڻ هميشه
ٿيلو آهي، ٻي طرف هنن اوهان
جي ذاتي شوق کي به هٿ جي
باهه ۾ سوجهيو آهي!!

منجهي ٻئي مقصود سندس حواسن
تي قبضو ڪري چڪو هو، سندس
چيل ڳالهين جي توڙن کي پهچڻ نه
پري سندن لاءِ ڪو معيار بيهارڻ
به هن جي وس کان ٻاهر هو! هو
صفا منجهي پئي هئي، روئڻ ۽
ڏک سنجڻ جي انتهائي ڪيفيت
ڪوهڙيل هئي!!—

مقصود ۾ نزهت، پاڻ ۾ سٺو
هئا، اصل پهراڙيءَ جا رهواسي
هئا تنهنڪري سندن شهري زندگي
تي به بنيادي اثر پهراڙيءَ وارا
هئا.

شروع ۾ شروع ۾ جڏهن هنن
جي مائٽن پهراڙيءَ کان لڏپلاڻ
ڪئي ته اهوئي ٻڌايون ته اولاد
جي تعليم خاطر شهر ڏي وڃون
پر پوءِ آهستي آهستي ڳوٺ
سان تعلق ختم ڪري شهر جا
مستقل رهاڪو ٿي اتي ئي رهجي

پيا هئا، تنهن ڪري اولاد سٺن
اسڪولن ڪاليجن ۾ پڙهندو هو.
نزهت، پهراڙيءَ جي هٿن ڪري
شهري سهوليتن سان وڌيڪ فائدو
وٺڻ تعليمي سوچون حاصل ڪيون!
مقصود پروفشنل ڪاليج ۾ پڙهيو
۽ سڄو انجنيئر ٿيو هو! پر پهراڙي
جي روايت ڇڏڻ بعد جڏهن شهري
آپشاهي ۾ اچيو آهي ته سڄا
ڪچهريون پيسار وغيره سڀ وقت
وڃڻ جي برابر ڳالهون ليکيون
آهن! پئسو ۽ رتبو، اعليٰ معيار
ليکيو آهي! سو مقصود به ڏيساڻو
نوڪري ڪندو هو، ۽ پئسي ۾
ناساڃاري سهڻن لاءِ پاڻ پتو ڏيندو
هو. ٻي طرف، نزهت، جو هيءُ
نزهت جي تعليم ختم ڪرائڻ
کانپوءِ اچتو واپس ڳوٺ آيو هو!
هن جو خيال هو ته، ڳوٺن ۾
سلامتي جو الڪو ڪون ٿو ٿئي،
پڙهڻ ۽ رستن جون سهوليتون
ڳوٺن کي به ملن ٿيون ۽ مليون
آهن، تنهن ڪري ڳوٺن ۾ ئي
رهڻ مناسب آهي.

انهيءَ فيصلي تي، سندس ڀاءُ
ناراض هو، ۽ انهيءَ ناراضگي
سبب ڳوٺ جي ملڪيت جيڪا
زمين ۽ جاين جي صورت ۾ هئي
سا به نزهت جي هٿ ڪي پئسن
تي ڀيري ڏنائين. اندروني طرح
پئي ڀاءُ هڪڙي ڪسي پري ٿي
چڪا هئا. پر لوڪ لکڻ نه پئي
وڌائون! نزهت ڪسي ته سموري
معاملي جي خبر هئي. پر مقصود
ڪسي خبر نه هئي. هن
کي صرف نزهت جن جي واپس
ڳوٺ وڃڻ بابت ڄاڻو ويو هو!
مقصود، نزهت کي خط به لکندو
هو، ان ۾ دفعي لکيو هئيس،
”مائٽو، پهراڙين مان شهرن ڏانهن
رخ صرف ان ڪري ڪندا آهن ته،
اتي ذهني اوسر ۽ پختگيءَ جي
عيوض ۾ پئسو ملي ٿو، جيترو
سيڙائي ٿو اوتروئي حاصل ڪري ٿو،
هو نججي ڪاروباري ذميت جي

وٺ وٺڻ ۾ پهچي ويندا آهن،
توهان سڄو ڪو آهي جو، واپس
ڳوٺ هليا ويا.“

پسي خط ۾ لکيو هئائيس:
”شهر ۾ صرف اهي رهي سگهن ٿا
جن کي زمين جو ٽڪر نه آهي،
جن جا زمين تي پير نه ڪندا ته
انهن جا پير ضرور شهرن جي ڏامر
وارن رستن تي هلي هلي لسان تي
هوندا ۽ پوءِ هو، پيرن پوڻ جي اعليٰ
خصلت جي پهچار ڏينهن رات
هڪ ڪري ڇڏيندا آهن!“

اڳي، شهرن ۾ انهن ماڻهن
کي رهڻو ڏنو هو، جيڪي
ماڻهو شهر ۾ رهي پنهنجن ماڻهن،
وستان، ڳوٺن جون ضرورتون،
گهرجون پوريون ڪرائڻ لاءِ
ڪا-ورڪي ڪار ڪسي سگهن
ڏيندا هئا! ۽ انهن کان ئي اهي سڀ
سهولتون حاصل ڪندا هئا جن جي
ڳوٺن کي ضرورت هوندي هئي.
پر اڄ انهن شهر واسين سڀ لاڳاپا
پنهنجن شهرن مان ڳنڍي ڇڏيا
آهن، کين سندن جنم ڀومي ياد
نه آهي.“

نزهت خيالن جي ان ڪٽ
سلسلن ۾ پاڻ پاڻ جي ڪسوٽيءَ
تي پهچي چڪي هئي. هن کي
پنهنجن ذهين ڏيندارين جي اهو خبر
هئي، هن اهو به سوچيو ٿي ته
آپري ۽ غرائي ڦار ڦار ڪڍڻ
سان مسلمان جو عمل حاصل نه
ٿيندو!

هوءَ گذريل ٽن ڏينهن کان مقصود
جي انهن اکرن ۽ جملن جي وچ ۾
بهريل ذاتي جيان ڏٺا ڪاڌن
رهي هئي. هن پري جڏهن مقصود
ملڪ آيو هو ته، سڄو نزهت جن
وٽ ڳوٺ آيو. هتان ئي پنهنجي
گهر خبر موڪليائين ته، آئون
ڳوٺ پهچي چڪو آهيان. نزهت
جو پي ۾ ان ڳالهه جي خلاف هو
ته، ڪو نزهت جي شادي مقصود
سان ٿي. رڳو انڪري جو، نزهت
شاديءَ کانپوءِ مقصود سان رهندي

۽ اها هن جي شڪست هئي. هن ڄاتو ٿي ته، نزهت جيڪو هن شهر ۾ رهندي ته، ضرور هن جو وري شهر وڃي ٿي. رڳو نزهت کسي ڏسڻ خاطر انهن وٽ پنهنجي هوندي سوندي وڃي رهڻ مناسب نه آهي. هو ذات ۾ گهرييل انسان هو، هن آنا جون ڪسوٽيون جدا هيون! ٻي طرف نزهت جي ٻي ڪي شروع ۾ مقصود جي ٻي ڪي جا اهي اکر نه ته "نيٺ نه سوڌي شهر ايندين" ۽ سوڌوڻ جيان لڳي رهيا هئا! رڳو رڳو ڪي ڪوڙايندي منس ته ڇو ڪريءَ جو ٻي ڪي آهيان تڏهن ائين چيائين!! هن ڇڻ فيصلو ڪري ڇڏيو هجي ته سڱ نه ڏيندس، پر نزهت کي ڪڏهن نه چيائين ته تون مقصود ۽ سندس گهر وارن سان نه ملندي ڪر. صرف هڪ دفعي، جڏهن نزهت چيس ته بابا، آئون شهر ويندس، تنهنجي ڪلاس فيلو جي شادي آهي ان جي دعوت ۾ شرڪت ڪنديس! ته

پس هڪ مهيني خزانو ڪرڻ لڳو. ٻي ڪي ڇو هوس! اسان جي سڀ لاڳاپا ختم نه ڪندا سڀن تيسين پنهنجي-نج فيصلا ڪڏهن به نه ڪري سگهنداسين، فيصلي جي قوت لاءِ وابستگين جي قربانگار ۾ دل اڏي جيان استعمال ڪرڻي پوي ٿي...

توڻ سمجهين ٿي، ته تون ڪيترو وڌڻ ۽ عرصن ٿي اونرو هتي سگهين ٿي! اها قوت تو ۾ آهي ته پوءِ تنهنجي اجازت جي توکي ضرورت ناهي. تنهنجو تو ۾ ڀروسو آهي پر جي اڃا تائين تون وڌڻ خيال ڪين ٿي ته، آئون توکي جهليندس ته تون. اڻ پورا خواب نه ڏسندي ڪر.

اڄ نزهت، مقصود ۽ پس جي پورو چوٽ ڏهني ليڪن جي سيلاب لاءِ وڃڻ لڳي. هن کي ڄڻ هتي نه هڪ دفعو ڪنهن به جذبي ۾ اچي انگار ڪري

ڇڏيو ته، پوءِ ڪلهه ڪري ٿي ويندي ۽ پوءِ عورت جيڪڏهن پنهنجو فيصلو ڪندي ته اهو لازمي، پنهنجي گهرجي حق ۾ رهندو ٻي طرف ان جو ردعمل وري دڪ امڙي آواز کي جنم ڏين جي صورت ۾ ايندو جنهن آواز جي شعلي ۾ ايندو سالن تائين ڪوبه ٻهراڙي جو تقليدي ذهن عورت کي تعليم نه ڏياريندو! هن کي معلوم هو ته اهو فعل عقلي ڪٿي هجي، ته به حرف عام ۾ جذباتي ليکبو.

منجهندڙ ذهن سان هڪ دفعي ٻي ڪي سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪندي روئي ڏنائين! پر يڪدم سوچيائين ته هنن موقعن تي اهو ڪڏهن وارو رنڊ به هٿرادو لڳندو آهي. هن پاڻ تي ضبط ڪيو!

"توڻ چوڻ ڏسي چاهين ته، مقصود سان شادي ۾ اسان سڄي جو فائدو آهي؟"

پس ٿورو ڪڙي لهجي ۾ چيس! "فائدو ۽ نقصان صرف ڪن شين جي ڇڏڻ ۽ ڪڍڻ سان ٿيندا آهن! جيڪو به فرد ان ۾ خودي کي ڪڍندو تنهن کي نقصان ئي ڪڍڻو پوندو آهي...!!!"

"نه بابا سائين ائين ناهي! معاف ڪجو!"

"آنا ۽ خودي ضد کي ڪون ڪوٺبو آهي! انا، هڪ ڪوٽ آهي جنهن ۾ سلامتي جو احساس اڀرندو آهي. انا هڪ روشني آهي جنهن سان جسم ۽ روح روشن ٿي پوندا آهن. خودي انهن جي سڀا ايندڙ ڇوڪر ڪي آهي. جتي سلامتي ۾ روشني جو انتظام هجي اتي نقصان جي انديشي جو تصور ۾ سڌو خوف آهي!"

"توڻ پڙهڻ جي تير ڪي صرف جذباتي فيصلن جي بجاءِ لاءِ استعمال ڪرڻ ٿي چاهين؟!"

"اول ته تنهنجي پڙهڻ ۽ هوشيار هئڻ تي نوهان کي فخر هئڻ

گهرجي. پوءِ ته جذباتي ڳالهيون آڻي ڪريان توهين به ڏا ڪريو!"

ڏو! بابا سائين شادي مون کي ڪرڻي آهي، آڻ سمجهان ٿي ته مقصود ۽ اسانجي گهر جو ذهني ڇڏي واري لاڙو ساڳيو ڪرڻ في الحال ڏکيو آهيو آهي، پر اسانجو (مقصود ۽ پنهنجو) ذهني ابوان هڪ ڇوڙاين سان پر نه ته ڪجهه سڌو ضرور آهي، تنهن ڪري اسان هڪڙي سان ڪڏ گذارڻ جو فيصلو ڪري صرف توهان جو احسان وڌيڪ ڪرڻ لاءِ حاضر ٿيا آهيون. مقصود به اچڻو هو پر، مون سوچيو ته تنهنجا ٻي ڪي آهيو سان ئي توهان سان هن مسئلي تي ڳالهائڻ!"

پس خيالن جي وڇڙيل ست منجهي پيو. نيٺ هڪ لڳ ڀڳ اڀريس، ته ٻار هڪ شين آهي، هي پڙهڻ جو ڦل آهي جو ايترو به ڇوڪري ڳالهائڻ نه ڳالهائي ها، وڃي هلي ها ته...!!

هي اڃا اها ڪيل ڪوٽ، مجبور ٿا ڪن اولاد کي غلط فيصلي ڪرڻ تي، جيڪو غلط به اسان لا آهي. هو ته ان فيصلي ڪانسواءِ ٻيو ڪن به ته ڇا؟ سو به ان حالت ۾ جڏهن اسان سندن مارجائڻ کان به واقف آهيون! نزهت جي سير تي سندس جذباتي نه پر پدران هٿ ڪوي ويو! نزهت جون اکيون هن ڀيري مسرت ۽ خوشي سان ميراپ هيون! هٿ ۾ ۽ ذات جي خول کان ٻاهر ننگل نسل جي عيوضي ۽ جي حيثيت سان نزهت پنهنجو فيصلو مقصود ڏانهن تحرير ڪري رهي هئي. ڏور ڏينهان آس جون لڪيرون نسل نسل ڏانهن نون پيغامن جا ڍاڪون ڏيڻ لڳندي رهيون هيون! منزل محنت، هٿ جي داسي جو روپ ڌاري چڪي هئي! ۽ اها هڪ نزهت کي سون نزهت-جي وچ ۾ ساڻن لاءِ منزل "مقصود" هئي.

فن

شفيع محمد شاه سان ڳالهه ٻوله

انسٽرويو: ف. ه. لاشاري — تصويرون: سعيد اقبال

مختصر تعارف

نالو: شفيع محمد شاه
ڄمڻ جو سال: ۱۹۴۹
ننڍپڻ: ڪنڊياري شهر، گذاريل.
تعليم: ايم اي (انسٽرنيشنل رليشنز)
۽ ايل ايل بي
آوڪري: هينئر ڪانهي.
پهريون سنڌي ڊرامو: ”موتيءَ جهڙو من“ (علي بابا جو لڪيل غزالا وليق) قربان جيلانيءَ سان گڏ.
ڪريم بلوچ جي هيشڪش).
پهريون اردو ڊرامو: ”ساده ورق“ (قوي ۽ عظميٰ جيلاني سان گڏ)
پهرين فلم: دوسرا ڪنارا
هن وقت هٿ ۾ ڪيل فلمون:
ايسا پي هوتا هئي ۽ نصيب والي.
پنهني ۾ شبنم سان گڏ، هڪ ٻي فلم به ٻارا سان گڏ، جيڪا اڃا ڳالهين جي مرحلي ۾ آهي.

مقصد اهو به هو، ته شفيع محمد شاه جيڪو ڪامياب اداڪار جي حيثيت ۾ ماڻهن اڳيان پاڻ پيش ڪري چڪو آهي، اهو هڪ انسان جي حيثيت ۾ ماڻهن اڳيان اچي ۽ اها به خبر پوي ته هڪ سرت چرئي اداڪار هئڻ جي ناتي مختلف انساني مسئلن کي ڪيئن ٿو ڏسي.

سڀ کان پهريون سوال، ڳولڻ سان سندس ذهني لاڳاپي متعلق ڪيم، ڇاڪاڻ ته بنيادي طرح هو ڳوٺاڻو آهي. شاه صاحب ٻڌايو ”ننڍپڻ جا نوڏم سال ڪنڊياري ۾ گذريا ۽ ڪنڊياري ۾ ٽائون آهي، جتي ڪجهه نه ڪجهه شهري نفسيات موجود آهي ان ڪري اتي صفا ڳوٺاڻي زندگي ناهي، خود غرضي جا جوڙا ننڍن

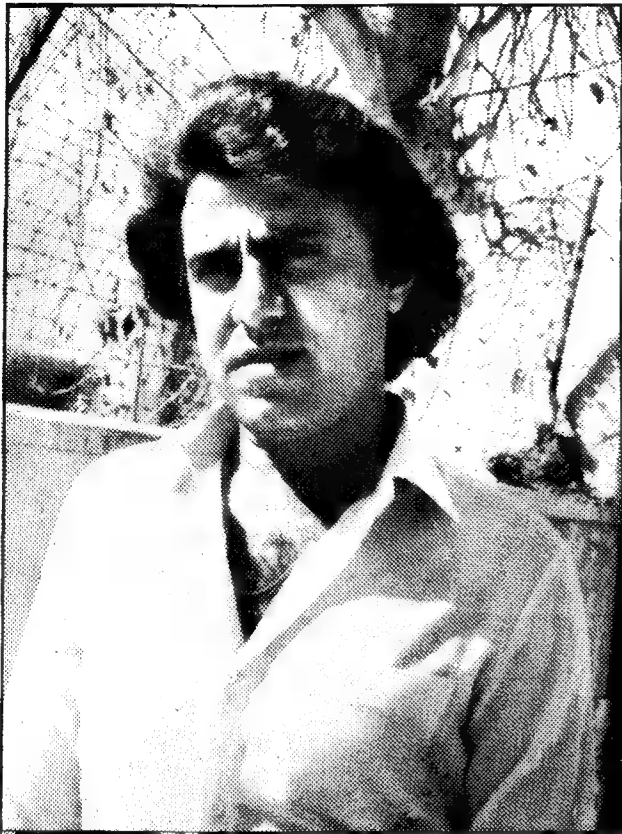
شهرن ۾ آهن، پر ڳولڻ ۾ ائين ناهي. ان ڪري ڳوٺاڻي ماحول لاڙ سانگهه تمام گهڻي آهي. ڪڏهن ڪڏهن سوال پڙهندو آهي ته مان ٻنهي ڳوٺاڻو ڇو ناهيان. ان ڪري ٿورا گهر وٺائي ڳوٺ آباد ڪرڻ، منهنجي هڪ خواهش آهي. ننڍي شهر ۾ رهن واري ماڻهوجي هڪ ٽيڪسٽ (مڊياڪر) واري حيثيت آهي. ٻنهي پهراڙي جي ڏک دور جي خبر ناهي، سوا ٻڌل ڳالهين جي باقي اهڙو تجربو ڪونه ٿيو آهي ان ڪري ڳوٺ منهنجي تصور تي ڇانيل آهي.“

”توهان اداڪاري واري لائين ڪيئن اختيار ڪئي؟ ان سوال جي سوال جي جواب ۾ شفيع محمد شاه ٻيو هڪراچي ۾ ننڍي

شفيع محمد شاه، اداڪاري جي دنيا ۾ جيڪو نالو ڪڍيو آهي، تنهن تي سنڌي ماڻهن کي فخر آهي. وليڪ خوشيءَ جي ڳالهه، سندس پڙهيل لکيل هئڻ واري آهي. پڙهيل لکيل هئڻ رڳو ڊگهري وٺڻ تائين ناهي. ڊگري ورتل ڪوڙ مارڻ ماڻهن جو چاڙهو ڪونهي. پر شاه صاحب مان جيڪا ڳالهه ٻوله ٿي اها ڏاڍي دلچسپي ۾ ڳوڻي آهي، ڪنهن معناني ۾ گهڻي حد تائين ڪارائتي رهي.

روايتي سوالن جي بدوان منهنجي سوالن ۾ بهت جو هڪڙو

هوندي فلمن ڏسڻ سان هڪ اٺلڪي خواهش پيدا ٿي هئي، جيڪا اڳتي هلي وڌي وئي. ننڍي هوندي هر عمرن جي جنهن حلقن ۾ هيس اهي ڪجهه وڌيڪ حيثيت ۾ هئا ۽ منهنجي جسماني جوڙجڪ يا ورتاءُ ايترو ڇڪ ۽ وارو ڪونه هو. جنهن ڪري ڪنهن خاص انداز ۾ حب پلٽ نه پئي، پوءِ ذهن ۾ ٻياري جي پيدا ٿيل هڪ جو نتيجو هو يا سڀاڻي جو، تنهن اڳتي وڌڻ لاءِ پئي اڀاريو. اڪيلائپ ۾ ماڻهو تصورن جي دنيا ۾ رهي ٿو ۽ ٻين لاءِ ڪا اهڙي شيءِ آڻڻ ٿو چاهي ۽ مان به ڏينهن جا خواب ڏسندو هوس. سون ڪسي اهميت گهري هئي. نائين ڪلاس کان ان ميدان ۾ اچڻ جو سوچيو هوم ۽ اتي شاه صاحب کي ڇو، توهان کي اهميت ملڻ جو مسئلو ته حل ٿي ويو، پر انهن ڪروڙين ماڻهن جو ڇا ٿئي، جن کي به

اهميت ملڻ گهرجي ۽ جيڪي معاشري کان ٻياري گهرن ٿا ۽ جيڪو هنن جو حق آهي؟

شاه صاحب چيو ”ننڍپڻ ۾ ٻار کي ماءُ وٽان جيڪو ٻياري ملي ٿو، منهنجا ڇنڊ، منهنجا لال جا لقب ملن ٿا ۽ اها ڪيس ملندڙ تعليم آهي، جيڪڏهن اها نه ٿي ملي ته هن سان اهو مسئلو پيدا ٿئي ٿو. ماءُ هن کي جيڪا اهميت ڏئي ٿي، اها ٻيءَ جي هڪ ڀاڱي سان به لهي سگهي ٿي. ممڪن آهي، مون سان به اهڙي ڊبل مائينڊيد (ذهني طرح ٻه وائي تي ڦاسڻ) ٿيڻ واري حالت پيش آئي هجي. سمجه ۾ نه پئي آيو ته ڇا ڪريان. نوڪريون تبديل ڪندو آيس. پڙهيم انٽرنيشنل لا سائنس موضوع لڳس ته ان ۾ ايس اي ڪيم. بلڊنگس ۽ روپس کان، بئنڪ ۽ ڪارڪي، آفيسري ۽ مئنيجري، وري ريڊيو. جتي به آزاد ٿيس پئي اتي اطمينان ڪونه پئي مليو. ان ڪري ماڻهن کي

اهميت ملڻ وارو مسئلو هنن کي گهرجي مليل هڪ ۽ تربيت مان لاڳاپيل آهي.

ڇو؟ شاه صاحب گهر ٻار سماج جو هڪ ننڍڙو اڳو (هونٽ) آهي ۽ اهو ٻار ڪا بهم آزاد حيثيت نه ٿو رکي. ماڻهوءَ جا جڏهن سماجي مسئلا حل نه ٿا ٿين تڏهن منجهس هيڪلائپ ۽ احساس ٿئي ٿو ۽ سندس اهميت ۽ گهٽتائي به ان وقت اڳيان اچي ٿو ۽ اڄ جو انسان هڪ عالمي وايو منسل ۾ رهي ٿو ساڳي وقت اڄ جي ماڻهوءَ کي زندگي ۽ به اشتهارن موجب ڪهاڙي پوي ٿي. ان ڪري هيڪلائپ يا محرومي فقط گهر ۾ پلٽ نه ٿي پوي ان جي نوعيت سماجي آهي. ان حالت ۾ ڇا ٿئي؟

ان مسئلي تي شاه صاحب جو زور هو ته ماڻهو بهرحال اڳتي وڌڻ لاءِ ڪوشش ڪري

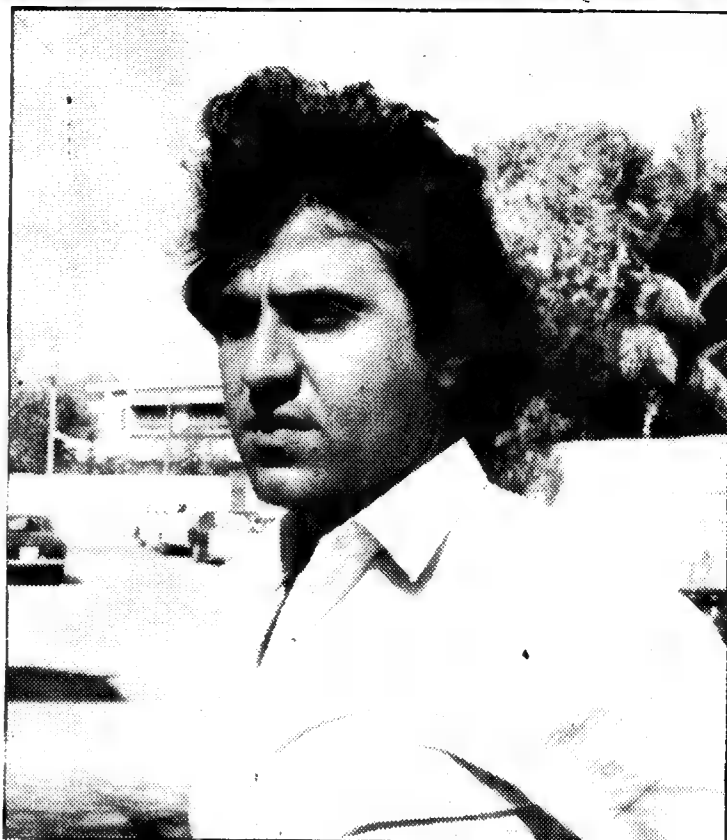
ايمتائين ماڻهن جي گهڻائي کي اداري ۾ ڪموتن طور قبول ڪرڻ گهرجي هرڪو ماڻهو پنهنجي ايڪي پيو هلي ان ڪري اهي ڳالهون ٿين ٿيون. اسان وٽ ميوزڪ ۾ ترقيوار ڪانهي. ادارا هجن، تربيت ورتل ماڻهو هجن ته ان ۾ ڀڙنگ پندا ڏسي سگهي ٿو. سنجيدگي ڪانهي، تنهنڪري غيرسنجيدگي آهي، انهن ئي اڳتي هلي ڪم جي ڳالهه ٿيندي. باقي تنقيد، ماڻهائي وارو لاڙو آهي. ان کي ڪارائتو رخ به ڏئي سگهجي ٿو.

■ توهان کي پنهنجي هائوڪي ميجل حيثيت تائين پهچڻ ۾ ڪهڙيون تڪليفون ڏسئون پيون. ٻڌو آهي ته شروع ۾ ڪراچي تي اوهان کي همٿائڻ کان انڪار ڪيو هو.

ان سوال تي چيائين ”تي وي پروڊيوسر هاڻي ۾ لٽائي ٿو. ڪم ملڻ تي بنيادي تڪليف آهي. ڪراچيءَ جي پروڊيوسرن سان ذهني هڪجهڙائي ۾ مسئلو آهي. هتي وارن جو ورتاءُ ڪمرشلائيزڊ آهي. هتي انڪٽر سان پڙهيل لکيل هئڻ جي ناتا سان ڪجهه ڪرڻ کان به پروڊيوسر لوان ٿا. پر ڪٽم ڪاٽي جي پٽيوالي کي ۾ وڌيڪ اهميت ملي ٿي. لاهور ۾ پروڊيوسر، پڙهيل لکيل اداڪار کي وڌيڪ پنهنجو بنائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. اتي جي پروڊيوسرن ۾ علم ۽ گهرائي آهي. ان ڪري آتان وارو پنهنجي ڪلچر سان لاڳاپيل آهي ۽ هو ڌرتي تي پيل آهي، تنهن ڪري اڳتي جي اڇلائڻ جي ڪوشش ڪونه ٿو ڪري.“

■ پلا سنڌي پروڊيوسرن متعلق توهان جا ڪهڙا خيال آهن؟

■ جواب ۾ شاهه صاحب چيو ته پراڻي جو

نفس متعلق، ٻي ۾ ”لنگار جي عزت نفس جو مسئلو ٻن مرحلن ۾ ٿئي ٿو. هڪڙو، ته شروعات ۾ جڏهن هو چانس وٺڻ جي شوق ۾ پروڊيوسرن سان وس وارن وٽ جتيون ڪم ڪرائيندو آهي ۽ خوشامند ڪندو آهي تڏهن جي عزت نفس جو گهٽتالو پيدا ٿئي ٿو. وري جڏهن هو ڪامياب ٿي وڃي ٿو، ته هجوم جي ٻڌائڻ تي پنهنجي موجود سطح کان پاڻ کي مٿي ٿو سمجهي، ۽ اتي به ساڳي گهٽتالي جو شڪار ٿئي ٿو. اوهان جو چوڻ ڇا آهي؟“

شاهه صاحب چيو: آرٽسٽ، جڏهن آرٽسٽ ٿيڻ لاءِ سوچي ٿو تڏهن هجوم کي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ ئي هن جو مسئلو آهي. اسان مونڻ کان پوءِ ذهني همٿائي باعزت، يا گهڻائي جي وڪوڙي وڃڻ سبب موجود سطح کان اڳتي نڪري وڃي ٿو پر جيستائين ٻيا ڪي سنجيدا ادارا قائم نه ٿا ٿين

منجهس اڳواڻي ڪرڻ جي صلاحيت نٿي ٿي، ٻي حالت ۾ پاڻ کان وڌيڪ وٽ واري ماڻهو سان گڏجي ٿو. ان مسئلي تي اسان بحث جڏهن ڪنهن ٻيري تي نه پئي پهتو، تڏهن موضوع بدلايو سين.

شاهه صاحب کان پڇي ۾ ”آرٽسٽ معاشرتي سان ڪيتري حد تائين لاڳاپيل هجي؟“ ورائيائين آرٽسٽ جي پنهنجي دنيا ٿئي ٿي. هو جيڪو ڪجهه به ڪري ٿو، ان جي وضاحت جو ڪم ٻين تي آهي. ان تي ٻي ۾ ”آرٽسٽ ۾ هن معاشرتي جو ماڻهو آهي ۽ هن جا به ڪي ويچار نه ٿين ٿا؟“ چوڻ لڳو ۾ ڪنهن نه ڪنهن حساب سان آرٽسٽ ڌوڻي ٿو، پراڻو هن جو مسئلو ناهي! انهن ٿيڻ سان هو ڪمرشلائيز ٿي ويندو.“ هڪڙو ٻيو سوال جيڪو ڳالهه

ٻولهه ڪندي، شاهه صاحب کي ٽينڊر گهڻن ٽيليفونن تي ذهن ۾ آڻيو هو هو لنگار جي عزت

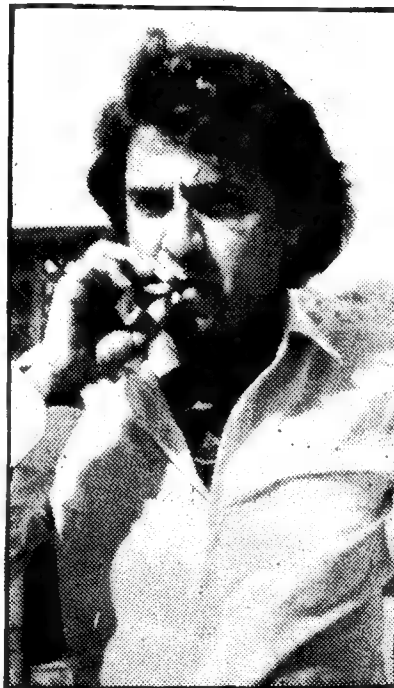
ڪجهه ماڻهو مون کي چوندا آهن ته سنڌي هڪ علائقي ٻولي آهي، ان ۾ ڊراما ڇو لڳن ڪرين، تڏهن کين وڻائيندو آهيان ته ”انهيءَ ڪري جو منهنجي امڙ اها ٻولي ٻولي سمجهندي آهي ۽ ان کان سواءِ مان ڪيڏو به مٿي چڙهي وڃان، اها ڳالهه هن لاءِ اهميت نٿي رکي.“

جي فلمي زندگي ۾ رهن جي ڪوشش ڪري ٿي پر اڳيون عروج حاصل نه ڪري سگهندي، ڇاڪاڻ ته هتي نوان ڪانهي پروڊيوسر کي نوان لاءِ چئجي ٿو ته هو هانگ ڪانگ ۽ سنگاپور جي شوٽنگ کي نوان سمجهي ٿو. اهو ظلم آهي. نوان، موضوع انگيٽنگ ۽ ٻين ڳالهين ۾ هنن گهرجي. هندستاني فلم تي مٿا سٽا، هتي وري به سٽ مٽ لاڙو آڻي سگهجي ٿي.

ان تي سنڌي فلم متعلق ٻيو ته ٻڌايائين، سنڌي فلم ٺاهڻ وارا ڏندوڙي ذهنن جا آهن. قوم جي نالي ۾ ٻين کي استعمال ڪرڻ گهرن ٿا، پاڻ نفعي کي ذهن ۾ وٺا رکن. جيڪڏهن هڪ حقيقي سنڌي فلم ٺاهڻ لاءِ تيار ٿين ته سان مٿ ۾ ساڻن گهر ڪري سگهان ٿو.

ڳالهائون ٻولهون ڪندي ٽي ڪلاڪ کن گذري ويا پر ڳالهائون ٻيهر ڪون ۽ ذري گهٽ اڌ ۾ ئي رهجي ويون. باقي ڳالهائون آئينده لاءِ چڙهي هڪ ٻئي کان موڪلايوئون.

وڌائين ٿا؟ شاهه صاحب چيو ته ”ٽي وي ٻين جي پٺ ۾ سٺي آهي. اطلاع جي لحاظ کان ريلوي وڌيڪ ڪارائتو آهي ڇاڪاڻ ته

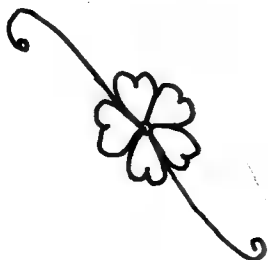
ماڻهو پڙهي پڙهي پروگرام به ٻڌي سگهن ٿا باقي فلم بنهه خراب آهي ۽ هتي ان جو ڪم رڳو سطحي تفريح مهيا ڪرڻ وڃي رهيو آهي، جڏهن ته فلم ٺهي لحاظ کان سٺي تفريح مهيا ڪري سگهي ٿي. فلمي صنعت جي سڌارڻ متعلق سوال جي جواب ۾ چيائين ته ”دنيا ۾ ئي فلم جو پيڙو ٻڌل آهي، سواءِ نورين فلمن جي هتي انڊين فلم انڊسٽري، هتان جي فلمي صنفن لاءِ تباهي آندي آهي ۽ هو سٺيون فلمون پيش ڪن ٿا. هتان

اختيار وارو ماڻهو ڪراچي ۾ اچي هڻو ٿي وڃي ٿو. انهن حالتن کي قبول ڪري ٿو جيڪي ڪيس ڏيون وڃن ٿيون. باقي ڪراچي جو رعب وري ڪو وڃي ٿو ڪري، هنن جي هتي اچڻ تي سنڌ ڪي فائڊو ڪونهي رسيو. سنڌي ڊرامن سان پئي درجي واري شهر جوڙو ورتاءُ آهي. ڪن لکائي نوڪري ڪبي ته مٿي تخليق نه ٿي سگهندي. سنڌي ماڻهو هتي اچي رواجي ماڻهن جو غلام ٿي مڻن ٿا ۽ وڃي، اسان هتي خواهش ڪرڻ به چڙهي ڏني آهي ته ڪم جي تنظيم ٺاهجي، ان ڪري ايڊمنشن جي گڏيءَ وانگر هڪڙي رنڪنگ جو ڪم ڪائي وري وڃي ٿي ۽ ٻي جو ڪم سهيون.

پڇيومانس ته ”توهان کي سنڌي ڊرامو ڪندي خوشي ٿيندي آهي يا اردو؟“ ان تي وڻائين ”ڪجهه ماڻهو مون کي چي ٿا ته سنڌي علائقي ٻولي آهي، ان ۾ ڊراما ڇو لڳن ڪرين، تڏهن کين وڻائيندو آهيان، ته ان ڪري چيو منهنجي امڙ اها ٻولي سمجهندي آهي ۽ ان کان سواءِ مان ڪيڏو به مٿي چڙهي وڃان، اها ڳالهه هن لاءِ اهميت نه ٿي رکي.“

فن جي ترقي لاءِ ڪانئس تجويزون متعلق پڇي، ته ٻڌايائين ”ادارا اڻ پورا آهن. في الحال بيلڪ جي دلچسپي واري ڳالهه هجي، سنجيڊا ماڻهو به ان ۾ هٿ وڻائين. فورم هجن، جن ۾ ليکڪن جو اهڙو گروپ هجي جيڪو سطحي تفريح نه ڏئي. پڙهي کان شروع ڪجي. ميڊيا جي ماڻهن کي وڌيڪ محنت ڪرڻ گهرجي.“

پڇيومانس: ”ماس ميڊيا جا ادارا ڪيتري حد تائين فن کي

ڪٿي آيو خير سان

ڪراچي ۾ ٿيل اسٽيج ناٽڪ جو احوال

سنڌ ۾ ورهاڱي کان پوءِ سنڌي اسٽيج ناٽڪ ذري گهٽ اٿس ٿي ويو. ورهاڱي کان اڳ خاص طرح سان هندو جاتي بهادران ناٽڪ کي ترقي وڌائي وئي هئي. ان جو هڪڙو ڪارڻ ته مهاڀارت رامائن جا تاريخي مذهبي قصا ناٽڪ جي صورت ۾ به ٿي ويندا هئا. ان کان سواءِ ان وقت جڏهن تفريح جا ٻيا ذريعا ڪونه هئا، تڏهن واهاري ڪلاس جي سنڌي گهڻائي سبب ناٽڪ جي اسٽيج لاءِ سبب موجود هئا.

ان عرصي کان پوءِ جڏهن سينيما زور ورتو، تڏهن اسٽيج ناٽڪ جو بڻي پڻ منطقي ڳالهه هئي. ٽي ويءَ جي عام ٿيڻ کان پوءِ ته رهيو ڪهڙو سوجھڻو به ختم ٿي ويو. اها ٻي ڳالهه آهي ته سماجي طرح مختلف ميدانن ۾ ترقي ڪيل ملڪن ۾ اسٽيج جي دنيا کي بهرحال قائم رکيو پئي ويو آهي. پر سنڌ ۾ اسٽيج ناٽڪ جي ترقي ۾ هٿ وڌائڻ وارا ماڻهو بنيادي طرح مان ورهاڱي کان پوءِ رهيا ڪونه هئا. هنن زريعي معيشت سان واسطو رکندڙ آباديءَ جو هنن پاسي ڏانهن لاڙو رکڻ جو هڪڙو سوال ٿي پندا ٿيو.

ان هوندي به سنڌ جي ننڍن شهرن ۾ ايڪڙ ٻيڪڙ ناٽڪ به ٿي پئي ٿيندا رهيا آهن، انهن ۾ گهڻو ڪري وڌيڪ زور گيل ڪلائيندڙ ناٽڪن تي رهيو. ان جي هڪ مکيه سرگرميءَ وارو رچاءُ ناٽڪ ڪونه رهيو جنهن ڪري ماڻهن کي پاڻ ڏانهن

گهڻو ڇڪي ڪونه سگهيا. باقي وڏن شهرن ۾ وسندڙ ماڻهن جو هيڏانهن تنهن ڌيان ڪونه رهيو، توڙي جو ڪڏهن ڪڏهن اردو يا ڪانڊياواڙي ناٽڪ خالص ڏندوڙي بنيادن تي پئي ٿيا آهن پر انهن کي به ڳالهائي ڪونه ٿو آئي سگهجي.

ٿوري عرصي کان ڪراچيءَ ۾ ڪجهه ٽي ويءَ ۽ ريڊيو جي سنڌي اداڪارن ۽ صداڪارن پاڻ ۾ گڏجي ڪجهه ڪوششون ورتيون آهن ۽ ڪجهه اسٽيج ناٽڪ به ڪيا اٿن. تازو ”گهٽ اٿموت“ کان پوءِ ”ڪٿي آيو خير سان“ علي ڀاڻي آڊيٽوريم ۾ به ٻيهر ڪيو ويو. سنڌي فنڪارن جي انهن ڪوششن جو به گهڻو ڌيان ڪونه اهو ڏو نظر اچي ته کين فن ظاهر ڪرڻ جو خاص موقعو نٿو ملي. ٽيليويزن تي هفتي ۾ هڪڙو سنڌي ڊرامو سو به پنهنجو به منهن جو ڇڏي کين پنهنجي فن جو ڀرپور تاثر ڏيڻ جو موقعو ڪو خاص ڪونهي.

”سنڌي ناٽڪ سڀا“ جي نالي سان هڪ تنظيم قائم ڪئي وئي آهي، جنهن کي مشهور ٽي وي اداڪار نور محمد لاشاري ۽ يوسف علي هلائي رهيا آهن. پر گهڻي گهڻي ڪڙيون ڪسي ويون اٿن ۽ کين سرنديءَ وارن سنڌي ماڻهن وٽان ڪارائتي موت نه ملي سگهي آهي. ان جو نتيجو وري هيئن ٿو نڪري، هو ڪنهن سماجي مقصد بدران رڳو ڪل وندر وارا ناٽڪ به ڪن ٿا، توڙي جو ٽي وي، سينيما توڙي

ريڊيو واريون سڀ جون سڀ ٻانديون اسٽيج ناٽڪ تي ڪونهن. ”ڪٿي آيو خير سان“ ناٽڪ

جو ليکڪ رشيد صابر آهي جنهن جا ناٽڪ گهڻو ڪري ريڊيو تان پڌر ۾ ايندا آهن. ريڊيو لاءِ ناٽڪ لکڻ وارين ٻاندين کي ليکڪ اهڙو ته پاڻ تي مڙهيو ويٺو آهي، جو اسٽيج، جنهن جو عوام سان دؤدو واسطو آهي، اتي به ريڊيو جي انداز وارو خالص مزاحيه ناٽڪ لکي ويٺو آهي. اسان وٽ وڏي مصيبت اها آهي ته اسٽيج ٽيڪنيڪ جي لحاظ کان به ڇوڪري ترقي ڪونه ڪئي آهي، ان ڪري سمورو مدار ڪهاڻي، ڊائيلاگن اداڪارن جي انگنگنگ تي وڃي پوي ٿو. ان ڪري انهن ڳالهين تي زور ڏيڻ، اسٽيج ڏانهن ماڻهن کي ڇڪي اچڻ لاءِ ضروري آهي.

”ڪٿي آيو خير سان“ جي ڪهاڻي هن ريت آهي ته ان ۾ هڪڙي فلم اسٽوڊيو جو منظر ڏيکاريل آهي، جتي ٽيڪس جا فلمي پروڊيوسر ۽ ان جو نائب ڪنهن اهڙي وائيزي ماڻهو جي تيار ۾ ويٺا آهن، جيڪو پئسا ڏئي فلم ٺهرائي هو ان جا پئسا کائي وڃن. نور محمد لاشاري، ان وڏيري جي روپ ۾ اسٽيج تي اچي ٿو، جيڪو وڏيرو گهٽ ۽ ڳوڙاڻو ملان وڌيڪ ٿو لڳي. نور محمد لاشاري جي اداڪاري برابر سٺي هئي، پر کيس جيڪو سٺو ڪرايو ويو، اهو غير ضروري ۽ حقيقت کان گهڻو ڏور هو. آخر ۾ اهو وڏيرو اهي پئسا ڦرائي ٿو وڃي، جيڪي بس وٺڻ لاءِ پاڻ سان کڻي آيو هو، ۽ پوءِ پاڻ فلم ڊريڪٽر ٿي ويهي ٿو. ان وقت رشيد صابر اسٽيج تي اچي ”واعظ“ ٿو ٻڌائي، انتها ئي هڪڙي ٽي

خاص متاثر نه ڪندي. دوست
نثار مڙھ جيڪو ريڊيو جو هڪ
سليجھيل ۽ ادب دوست پروڊيوسر
آهي تنهن چواڻي هن مرحلي تي
تجرباتي ناٽڪ پيش ڪرڻ جو ڪم
جو ڪم آهي. اها ڳالهه ڪنهن
حد تائين برابر، پر ان ڏس
۾ ڪيترائي ڏينهن ضروري
آهي ۽ ان لاءِ اهي الحال نه
ڏسڻ واري انداز ترڪ ڪري
ڪجهه قرباني ڏئي مائهن جو
ڪم مٿو ڏوڙ ٿاهيو وڃي.
سنڌي ماڻهو هينئر هر ڪاروائي
ڇڏيو ڪري موٽ ڏيڻ لاءِ تيار
آهن، ڪانئن ماڻوس نه هئڻ
گهرجي.

ابراهيم راز ۽ نعيم جي اداڪاري
جيڪا سڄي ايڪشن واري
اداڪاري هئي تنهن کي پسند
ڪيو ويو. پروين اڪبر، جيڪا
ناٽڪ جي ناٽڪا هئي، تنهن جو
ڪم رڳو اهو هو ته هڪ وڻندڙ
چهرو اسٽيج تي مائهن ڏٺو.
صلاح الدين تنو کي ڪو خاص
ڪردار مليل نه هو.
سنڌي ناٽڪ ڪي هتي
ڏيارڻ ضروري آهي، پر سنڌي
مائهن جي گهرج کي ضرور ذهن
۾ رکيو وڃي. ڪراچي ۽ ڄي
شهر ۾ پڙهيل لکيل مائهن جو
چهار تعداد رهي ٿو، تن کي
هڪڙي ۽ سڄي ڪل پوک

جون ۽ سڄي نصيحتون ٻڌائي
ٿو ته جيڪي نوجوان چوڪرا ۽
چوڪريون فلم لائين ۾ اچڻ لاءِ
آيا آهن، انهن کي ائين نه ڪرڻ
کپي ۽ اهي وطن لاءِ صحيح هيرا
ٿي سگهن ٿا. اها آخري سين
ڊراسي جي رهڻي ڪهڻي چس کي
ختم ڪرڻ لاءِ ڪافي هئي، ۽
مائهن اتي جو اتي جيڪي تبصرا
ڪيا، سي اسٽيج ناٽڪ ۾ سندن
روح ڪنهن جو ڏس ڏئي رهيا هئا.
ائين نه ناهي ته ناٽڪ ۾ مائهن
کي ڪلائڻ وارو مقصد هورو نه
ٿيو، ماڻهو ڪافي ڪليا ۽ خاص
طرح سان ڊٽريڪٽر جي نائب
يوسف علي، ڊٽريڪٽر آفتاب علي،

سام

ٽي وي تان ڇهين اپريل تي ناٽڪ ”سام“ آغا رفيق جو لکيل ڊرامو ”سام“ ويهارو کن قسطن
۾ هلڻ شروع ڪندو. هن ڊرامي کي محمد بخش سميجو پيش ڪري رهيو آهي ۽ سنڌ جي پراڻي روايت
”سام“ هن ناٽڪ جو مرڪزي خيال آهي. لڳ ڀڳ سمورا سنڌي اداڪار هن ڊرامي ۾ ڪم ڪري رهيا
آهن.

ڊرامي سام ۾ ننگينه ناز ۽ شمع

امير خسرو هڪ وڏو موسيقيار

جي لانه سنڌيڪار: الهڏو خان خيلي

هن ننڍي کنڊ ۾ اسلام جي پکڙ ۽ ڦهلاءَ جي ڪهاڻي تاريخ جو مکيه مواد آهي، جنهن ڪيئن جرڪندڙ جواهر لپڻ ٿا، اسانجي ثقافتي نهر ۾ دوري خـواهـه ويجهڙائي وارن اسلامي ملڪن جي ثقافتي وهڪرن پنهنجو پنهنجو پاڻي پهچايو آهي. اسانجي تاريخ جا ڪيترائي سورما اهڙا آهن جن جا وڏا گهڻو ڪري ايران، ترڪي، عربستان ۽ افغانستان کان آيل هئا. اهي جڏهن هن ڌرتي تي پهتا ته پرڀر جي اچڻ ۽ پٺڻ هتي جا ٿي ويا، جيتوڻيڪ اهي هڪ اهڙي نئين ڏيهه ۽ آيا هئا جتي ست پرستي ۽ ذات پات جا پيد پاو هئا پر تنهن هوندي به انهن پنهنجو دين نه ڇڏيو ۽ نه ئي ثقافت کي هٿان وڃايائون. اهڙي نموني جو هڪ انسان جنهن کي وقت جي وير آڻي هنن ڪهر پڙو ڪيو. سونهواسر سيف الدين محمود، ڪي تاريخدان چون ٿا ته امير سيف الدين ترڪي جي هڪ پرڳڻي لاجپور ۾ رهائو هئو جڏهن ظالم چنگيز خان وڃوڙي وانگي وڻ وڻ لوڏي ملڪن مان ملڪ مٽ ڪندو نرڪن جي عام ڪوس لاءِ اچي پهتو ته امير سيف الدين محمود سر بچائڻ خاطر چند وفادار ساٿين کي ساڻ ڪري ڪنهن نئين جاءِ پناه لاءِ نڪري پيو. ۽ قدير هن ۽ هنجي ساٿين کي هن سر زمين تي آڻي پهچايو. اهڙي نموني اهي پڙهندڙ ساهي

اثر اولهه سرحد کان هندستان ۾ داخل ٿي انجي گادي واري شهر دهلي ڏانهن وڌڻ لڳا. دهليءَ جي ويجهو گنگا ندي جي ڪپ تي ۽ راڻو پٽال يا سون پور نالي ڳوٺڙو هئو. امير سيف الدين هن ڳوٺ کي پنهنجي آخري منزل بنائي اتي ئي خيما کوڙيا، اميد هيس ته ڪنهن نه ڪنهن هندستاني راجه وٽ ساهي جي حيثيت سان قبول هوندو. قسمت جا ڪرم ڏس ته سندس رسائي دهلي جي حاڪم سلطان شمس الدين التمش جي درٻار تائين ٿي ويئي. التمش پنهنجي سموري جو پنه سڃاڻي ۽ ڏاهو بادشاهه هئو. هي به اهڙن ماڻهن جي ڳولا ۾ هئو جيڪي هنکي ويجهو وهي سڃاڻي پرڀر صلاحون ڏيئي سگهن. جڏهن سلطان التمش جي هن سان گفتگو ٿي ته سلطان هنجي سڃاڻي کي پرکي ورتو. وڏي ڳالهه ته هيءَ اڪيلو نه هئو پر هن سان گڏ ڪجهه بهادر ساهي به ساڻ هئا. بادشاهه جي نظر انتخاب جلد ئي هن کي پنهنجي قريبي مشر بنائي ڇڏيو. هاڻي حالتن جو ڦيرو ڦري ويو هئو ۽ امير سيف الدين هاڻي سلطان جو دل گهرو سالار هئو. اباڻي ديس ۾ حالتن جي هٿان هٻار ۽ نگر نگر پڙهڻ جيتوڻيڪ هنکي گهرو زندگي گذارڻ کان گهڻو دور رکيو هئو پر هينئر هن شدت سان شادي جي ضرورت محسوس ڪئي. ان زماني پٽال ۽ هڪ شريف نفس ماڻهو

نواب عماد الملڪ رهندو هئو. هي پنهنجي سڃاڻي ۽ هر دلچسپي جي ڪري مشهور هئو. ۽ هنجو گهر ديني طلبگارن جو مرڪز هيو. امير سيف الدين جي ٿورڙي ڪوشش سان هيءَ درويش هنکي ۽ هنجي ڌيءَ جي شڪ ڏيڻ لاءِ راضي ٿيو. تاريخ جي عجب ستم ظيفي چئجي جو انهي چوڪري جي نالي جو پٽو نه پنهنجي سگهو آهي البتہ خيال ڪيو وڃي ٿو ته هو به پنهنجي ۽ ۽ وانگر سڃاڻي سلڇڻي ۽ سگهڙ هئي. هيءَ شادي خوشين ۽ راحتن جا سون سان ميڙي آئي ۽ امير سيف الدين انتهائي آرام ۽ سڪون جي حياتي گهارڻ لڳو. هنکي ٽي پٽ ٿيا. اعزاز الدين علي شاه، ابوالحسن ۽ حسام الدين احمد. انهن مان اعزاز الدين وڏي مرتبي جو مفڪر ۽ عربي فارسي جو عالم هئو. هن پنهنجي ساري حياتي هڪ مومن ۽ ديندار جي حيثيت سان گذاري. حسام الدين پنهنجي پيءَ جي نقش قدم تي هلندي شاهي لشڪر جو وڏو عهديدار بڻيو. ٽيون پٽ ابوالحسن ٻين ٻنهي کان زياده ذهين نڪتو ۽ تاريخ جي صحن تي پنهنجو نالو هميشه ڇڏي ويو. امير سيف الدين جي خاندان جو نالو هن جي ڪري ئي روشن رهيو آهي. جيتوڻيڪ هن جو اصل نالو ابوالحسن آهي پر تاريخ هن کي امير خسرو سڏي ٿي. هن ڳالهه جي تصديق نه ٿي آهي ته اصلي نالي جي جاءِ تي هسي سريلو ۽ هئو نالو ڪيئن آيو، ساڳئي وقت هنجي چر جي تاريخ به هڪي طرح مقرر ٿئي ڪري سگهجي پر هڪ تاريخي شاهدن جي آڌار تي هنجي چر جو سال ۱۲۵۳ء لکيو وڃي ٿو. چوندا آهن ته سڃاڻي پٽار پٽگهن ۽ پٽرا سو سندس ماءُ کي دل ٽسي دل اهو يقين جاڳيو ته

پت ۽ وڏي وٽ ٿيندو انهيڪري
 امير صفي الدين کي آماده ڪيائين
 ته هو ٻاروڙي کسي پٽيالي جي
 بزرگه ڏانهن دها لاڻ
 کڻي وڃي. امير صفي الدين
 ٻاروڙي کي اچي ڪهڙي ويڙهي
 بزرگ جي حضور ۾ اچي حاضر
 ٿيو ته بزرگ ٻاروڙي کي ڏسندي
 ۽ سچ بچ هي ٻالڪو هڪ
 ڏينهن هنڌين مان ڳڻن ناليرو
 ڏيندو. هن درويش امير
 صفي الدين کي اهڙي ٻالڪ جي
 پيءُ جهڙن تي ڪيرون ڏنيون
 ۽ هٿ ڪٽي ڏئي ۽ در دمائون
 گهريون. مانئن پنهنجي ٻياري ۾
 سهوري پت جي مار سنڀال تي
 خاص ڌيان ڏنو. ساهي جي گهر
 ۾ جنم وٺڻ ڪري هنکي ساهيگري
 جي نريٽ ڏني وڃڻ لڳي. جڏهن
 هنکي پٽيالي جي مشهور
 استاد سعيد الدين وٽ پڙهڻ لاڻ
 ويهاريو ويو ته هي سڀني هاگردن
 کان گوني کڻي ويو. هن خططي
 جو هنر سکيو ۽ استاد کي پنهنجي
 هوشياري سان حيران ڪري
 ڇڏيو. اڃان هي ڇهن ورهن
 جو مس ٿيو ته ڪيترن ئي شاعرن
 جا شعر پرڙيان پيا ڪري ورتائين
 شاعري سان انهي شوق تي
 هنجي اندر ۾ شاعر بنجڻ جي
 صلاحيتن کي اڃاگر ڪيو ۽
 نيٺ هي پنهنجي دور ۾ ساهي
 ڌار شاعر پنهنجي ويو ۽ همعصر
 شاعرن ۾ هن پنهنجو بلند
 مقام حاصل ڪري ورتو.
 جڏهن ماءُ پنهنجي سهوت کي
 وقت کان اڳ اوجاڻي ڪي ڇهندو
 ڏٺو ته حيرت ۾ پنهنجي ويٺي.
 امير خسرو کي پنهنجي ماءُ سان
 المومي محبت هئي. ماءُ جي طبيعت
 جي ٿوروڙي ناچاڪي هن کي
 بي چين ڪري ۽ ٽڙيندي هئي
 ۽ راتيون جاڳي هنجي سرگهور
 لهندو هئو. اڪثر ڪري صبح ويل
 هر ماءُ کي هنجي سک ۽ تراري

لاڻ ڏئي در پاڏائيندي ٻڌندو هئو.
 مطلب ته هڪ طرف ماءُ جي
 محبت اوج تي هئي ته ٻي وار
 پت جي اندر ۾ ماءُ لاڻ اٿام
 عزت ۽ بهار هئو.
 امير خسرو اڃان ڇهون جي
 پندرهن بهار ۾ پير نه پاتو هئو ته
 هنجو مهربان پيءُ هن فاني جهان
 مان لاڏاڻو ڪري ويو. انهي ڪري
 هنجي وڏيڪ پالنا هنجي ناني
 عماد الملڪ کي ڪرڻي پئي.
 جيڪو هنجي وٽ جو وڏو
 ملڪر، عالم ۽ مقفي انسان
 هئو. ڪيترائي علم جا اڃايل ۽
 معرفت جا گهولائو هنجي آڻ
 ايندا هئا. انهن معرفت جي پالڻي ٿيڻ
 مان هڪ درويش نظام الدين نالي
 به هئو جيڪو نظام الدين اولياءَ
 جي نالي سان سڏجي ٿو. نظام الدين
 اولياءَ سان امير خسرو جي پهرين
 گڏجاڻي سندس ناني جي گهر ۾
 ٿي هئي. انهيءَ ڏينهن کان ۽
 پنهجي جي وچ ۾ ويجهڙائي وڌندي
 ويئي. نوجوان امير خسرو حضرت
 نظام الدين جي زهد ۽ درويشي
 کان ڪافي متاثر ٿيو ۽ آخري
 ڪهڙي ٽائين انجو معتقد رهيو.
 امير خسرو کي مختلف ٻولين
 سکڻ جو چاهه هئو. انهي ڪري
 جواني ۾ ئي هي فارسي، عربي،
 ترڪي، سنسڪرت، اردو، هندي
 ۽ برج ۽ اشا ۽ مهارت حاصل
 ڪري وڃي پيو. هڪو گهڻو
 ڪلام فارسي، هندي، اردو ۽
 برج ۽ اشا ۾ آهي. هنجا اهي
 شعر جيڪي اسان تائين پهتا آهن
 سي ڪافي مقبول آهن ۽ جڳهه
 جڳهه ڳايا وڃن ٿا. هنجي عربي
 ۽ ترڪي شاعري جو ڪوبه پتو
 نه پنهنجي سڳيو آهي.
 هيءُ جڏهن ويهن ورهن جي
 ڄمار جو هو ته هندستان ۾ بلبن
 شهاب الدين جو راج هلندڙ هئو.
 امير ڪڏهو خان هنجي سکيه اميرن
 مان هڪ هئو. جيڪو شاعرن جو

وڏو سرپرست هئو. جڏهن
 هن امير خسرو جو فارسي
 ڪلام ٻڌو ته هن کي گهراڻي
 پاڻ وٽ رهيائين. جيئن ۽ جيئن
 وقت گذرندو ويو ۽ جيئن تيئن
 امير خسرو جي ساهي، شاعر،
 صوفي ۽ مدبر جي حيثيت سان
 هنڌن مان ڳڻن هڪ ٻيڪڙي
 ويئي ۽ هنسڪي ۽ تن ڪڍڻ
 مختلف شوزادن طرفان آڇيون
 اينديون رهيون.
 پهرين هي ڪجهه وقت
 لاڻ ملتان ۾ رهيو، پوءِ ۽ ملتان
 کيس اوده جي حاڪم خان جهان
 طرفان آڇ ملي ته انهي آڇ کي
 قبول ڪندي انجي درٻار ۾ ويٺو.
 خان جهان وٽ رهندي هن کي
 صرف هڪ ايجيبي هئي ته هو
 پنهنجي ٻياري ماءُ کان
 ڪو هن ۽ پري هئو. جيڪو هڪ
 اتري رهندي هن پنهنجي
 لاڻ وڏو مرتبو ۽ مقام حاصل ڪيو
 هو ۽ قدر جي نگاهه سان ڏٺو ويندو
 هو. ايتري سارن راحتن جي
 به وجود به ماءُ ڏانهن قلب جو
 ڪاڍو ائين ئي رهيو.
 هڪ ڏينهن اوچتو ئي اوچتو
 ماءُ جي محبت هن جي من ۾
 اهڙو مانڊاڻ، چاڄو جو امير خان
 جهان کي اطلاع ڏيڻ کان سواءِ
 اوده ڇڏي دهلي روانو ٿي ويو.
 جڏهن خان جهان کي اهو پتو پيو
 ته هن امير خسرو کي واپس گهرائڻ
 لاڻ ماڻهو موڪليا مگر امير خسرو
 فيصلو ڪري چڪو هو ته هو
 هر حال ۾ دهلي ويندو. انهي
 ڪري وڪيڻ کان نابري واري
 اڳيان وڌندو رهيو. جڏهن
 هي شهر ۾ داخل ٿيو ته گهر
 ڏانهن رخ رکيائين. گهر پهتو
 ته ماءُ کي پنهنجي ٻياري پت
 جي وڇوڙي ۽ غمگين ۽ ايمسار
 پسيائين.
 انهي عرصي ۾ جلال الدين
 خلجي دهلي جي سلطنت جو

واڳون وٺي چڪو هئو. جلال الدين خلجي امير خسرو جي ٺهڪارانه ذات جو سارا هيندڙ هئو، هن کي خسرو جي لاءِ ڪافي عزت ۽ احترام هئو. انهي جذبي تحت ئي هن امير خسرو کي پنهنجو صلاحڪار ۽ درٻار جو امير مقرر ڪيو. ڪيترائي شهزادا هن جا مداح هئا مگر جلال الدين خلجي انهن سڙني کان اڳتي هئو.

هاڻي امير خسرو پنهنجي وقت جي وڏن هستين مان ڊگ ليکجن لڳو. هي صرف عظيم موسيقار نه پر وڏو شاعر، صوفي، زبان دان، مدي، ملڪدار، ساهي هو. هن جنهن ڪم ۾ هٿ ڏي وڌو ته ڪاميابي ڏي ماڻيائين. هنجي موسيقارانه ذات کي ڏسندي محسوس ٿو ٿئي ته موسيقي هنجي رڳ رڳ ۾ سمايل هئي. هن هند جي ڪلاڪي موسيقي ۾ نوان کس ڪهڙيا، اهو يقيني طرح ٻڌائڻ مشڪل آهي ته ماڻهن سنگيت جي شروعات ڪڏهن ڪئي پر ڪن محققن لکيو آهي ته راڳ پهرين پهرين ئي هزار قبل مسيح ۾ پهرين مصرين وٽ رواج آيو. جيتوڻيڪ انوقت اهو نااهل هو پر ڪي قدر سڌاريو ۽ سنواريو ويو هو.

برالي يونان ۾ سنگيت ۽ رقص ڌرتي ميڙن جي رسمن جو لازمي حصو هوندو هئا. هندستان ۾ سنگيت جي رواج پڻ پڻو وڌندڙ واري زماني کان پوي ٿو. پر اها ان وقت نه ايتري سڌريل هئي ۽ نه سنواريل. اها سڄي سرڪي لٽ هئي جنهن ۾ پاڪ گيت آلهيا ويندا هئا.

هندي موسيقي جي تاريخ ۽ ترقي متعلق ڪيترائي سوال اڃان به بحث ۾ جواب طلب آهن. جيئن ته اهو وڏن سالها سال تائين ڏاڪي به ڏاڪي اوسر جا مرحلا طئي ڪندي ٿيڻي ڪندڙ

مسلمانن جي اچڻ بعد پنهنجي جوڀن تي بيٺو. هندستاني سنگيت جي واڌاري ۾ جن به مسلمان حصو ورتو تن ۾ امير خسرو جو نالو مڏهون آهي. امير خسرو جي ذات پنهنجي دور جي موسيقي تي وڏو اثر ڇڏيو ۽ هندستاني سنگيت کي ڪافي شاهوڪار بنايو. قديم هندي سنگيت جو سٺو اهو ڌرتي راڳ هئا جيڪي ٻڌن جي نالي سان مشهور هئا. بعد ۾ انهن ڪجهه ترقي ڪئي ۽ درٻار راڳ متعارف ٿيو. اڳتي هلي راڳيون ڳايون ويون لڳيون. هي هندستاني سنگيت جو اهو دور هئو جڏهن امير خسرو سنگيت جي آپ تي چنڊ بنجي چمڪيو. عربي ٻولي ۾ راڳي جو هر معنيٰ لفظ ”مقام“ آهي ۽ فارسي ۾ آهي ”آهنگ“ ۽ پرده امير خسرو انهن ٽنهي ورثن کان چڱي ۽ واقف هئو. هن انتهائي چاهه ۽ گهرائي سان راڳين جي سرن ۽ نمونن جو واس ڪيو ۽ پروڙنائين ته هر راڳي ۾ آلاپ ۽ ڀرنگ ڪهڙا ڪهڙا آهن. سڳو چڻ ٿو.

خيال - خيال جو معاملو نڪاري رهندو هي آيو آهي ته هندي موسيقي ۾ انهي کي پهريائين ڪنهن مٿه رک ڪونه ڪيو. ڪن چوڻن جو رايو آهي ته انهي جو شهر امير خسرو جي سر آهي ته ڪن جو چوڻ آهي ته امير خسرو ڪم سلطان حسين شرقي سرانجام ڏنو. خيال جي تعارف سان اهو ٿيو جو هر راڳي ۾ چئن جدا جدا حرڪتن ۾ ڳائڻ ۽ ڳائڻ ۾ پهرين حرڪت آهي آلاپ. هن راڳيندڙ لفظن جو استعمال نٿو ڪري ۽ ساڳئي وقت طبلو به ساٿ ۾ ٿوري. اهو ابتدائي مرحلو آهي موسيقار جي لاءِ. انهيءَ مدد ۾ حرڪت کي ولڊت سڏجي ٿو. انهي ۾ طبلو

ساٿ ڏيو ۽ وچ آهستي آهستي ٿئي ٿئي ۽ گانگ استعمال ڪريو. ڪجهه دير کانپوءِ راڳيندڙ ٽين مرحلي ۾ داخل ٿئي ٿو جنهن کي درت سڏجي ٿو. هتي طبلو جي وچ ۾ تيزي اچي شروع ٿئي ٿئي ۽ ساڳئي وقت گانگي به آخري مرحلو آهي ”نار“. هي اهو مقام آهي جتي ٺهڪار ٿئي ٿئي ۽ وٺي ٿئي هوندو آهي. ”نار“ لفظ نه هوندا آهن پر انجي تيز تحرڪ سان برابر رهڻ لاءِ طبلو جي وچ ۾ تمام تيز ٿي ويندي آهي.

امير خسرو هندي موسيقي کي مسڪيني حال ۾ ڀرتو پر سندس ذات ۽ ڏاند انهي جهولي کي مالامال ڪري ڇڏيو.

راڳيون

مٿن ڄاڻايل ڳالهين کان سواءِ امير خسرو هندي سنگيت ۾ تيرهون نيون راڳيون به شامل ڪيون. امير خسرو فارسي نمونن کي بنياد بنائيندي ڪي قدر نوان آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. جنهن جي نتيجي ۾ مجير، فرغانه، بغداد، زنگولا جنم ورتو. هن هيٺيون ٻيون نيون راڳيون به سٺي ڪرايون. سازگري، ايمان، عشاق، موافق، غم، زلف، سپرده، فرودست. انهن مان ڪي اڄ تائين به ڳايون ويون ٿيون. پر ڪي زماني جي ڦير گهير سبب وسري ويون آهن.

عظيم هندو موسيقار گوپال نائڪ، جيڪو جگت گرو جي نالي سان مشهور آهي امير خسرو جو همعصر هئو. هڪ دفعو انهن وقت جي ٻن عظيم موسيقارن کي علاءُ الدين جي درٻار ۾ ڳائڻ لاءِ گهرايو ويو. انهي موقعي تي حيرت ۾ وجهندڙ ڳالهه هي هئي ته گوپال جهڙو بي مثال گانگ امير خسرو جي پٽ ۾ تمام گهٽ پي لڳو. جنهن جو اعتراف خود

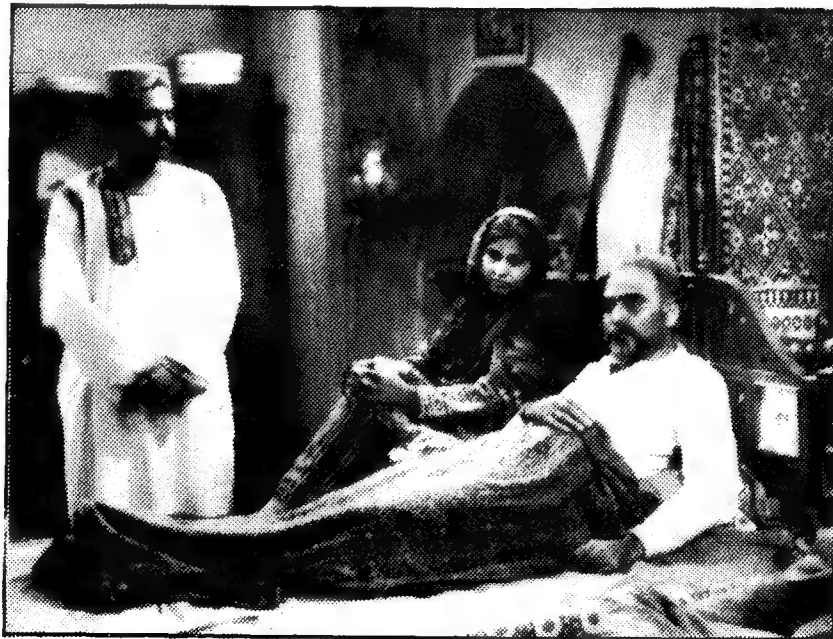
پرمشان رهندو هئو. انهن ڏکن ڏينهن ۾ سندس سرشد نظام الدين اولياءُ ئي هن جي آڏت جو ذريعو هئو. هي پنهنجو اڪثر وقت هن درويش حسي صحبت ۾ گذاريندو هئو. جڏهن هن هن بزرگ اک پوري ته پيرن امير خسرو جي دل جي ساز جون باقي نارون به ٽٽڻ لڳيون. آخر کار ۱۳۲۴ع ۾ هن به هن فاني جهان سان ڪوچ ڪيو. هنکي نظام الدين اولياءُ جي مقبري جي ويجھو دفن ڪيو ويو. هي عظيم فنڪار ۽ ماهر موهنار نه لڏائو ڪري ويو ۽ پر اسانجي ثقافتي ورثي کي مالا مال ڪري ويو.

يا هنر کان علاوه امير خسرو سازن جي دنيا ۾ به پنهنجو يادگار مثال قائم ڪيو. هن جي چاهه ۽ ڌيان جو مرڪز ويٺا ساز هو جنهن کي هن ترقي ڏيئي ستار ايجاد ڪئي. پراڻي زمانو سي ڪمان وٺي هندو مندر جو دهل يعني هڪ-واز استعمال ڪندا هئا. امير خسرو هن ۾ ڪجهه ڦير ڳير آڻي ان کي پن حصن ۾ ورهايو ۽ اهڙي ريت موسيقي جي دنيا ۾ هڪ نئون ساز متعارف ٿيو جنهن کي طبلن جو جوڙو ٿو سڏجي.

وفات - هن جي ماءُ سخت ۽ لاعلاج بيماري سبب لڏائو ڪري ويئي. ماءُ جي موت هئي هن جو هٿيار جهڙو پيڙهو. هن صدي سبب اڪثر مڙول ۽

ڪوئل نائڪ به ڪيو. هڪ راجپوت ڪوٺال نائڪ ڳڻي ٿي سا ساڳئي راجپوت امير خسرو وڌيڪ سٺي انداز ۾ ڪجهه نواڻ رنگن سان ڳائي ٿي.

امير خسرو اردو ۽ فارسي غزلن کي اهڙن سرن ۾ آندو جو هندي موسيقي ۾ غزل اهم جڳهه والاري ورتي. هن بعد ۾ غزل جي جوڙجڪ ۾ ڪجهه ترميمون آڻي انکي قوالي جي صورت عطا ڪئي. قوالي امير خسرو جي ايجڙ آهي، جيڪا اڪثر درگاهن، مزارن، پيرن فقيرن صوفين جي ڪچهريهين ۾ ڳائي ويندي آهي. اها روحاني جوش جا ڳائڻ لاءِ سماع جي صورت ۾ ڳائي آهي. راجپ جي فن

سماڻ ۾ الطاف سومرو، سيبا ۽ نئون فنڪار سليم شيخ

سوال جواب

■ فراريت ■ ناکاريت، موجوديت
داخليت ■ ادب ■ ادب و غيره
ان جا حصا آهن.
* عبدالرحمان اڙو - خانپور
س - نفرت کي ڇا سان ٽوڙيو
وڃي؟
ج - جنهن به حيلي سان ٽٽي
سگهي.
* اقرار علي شاهه - نوشهروفيروز
س - انقلاب ۽ اصلاح ■

(هن پيري پهرين نمبر سوال پيءُ محمد عالم کوکرجو گاجي کهاوڙ کان موڪليل آهي،
ٻيو نمبر عنايت منور بلوچ نواب شاھ ۽ ٽيون نمبر اقرار علي شاھ
نو شهر جو آهي. کين انعام سنت روانا ڪيا ويندا.)

ڪهڙو فرق آهي ۽ سامراج لاءِ
ڪهڙو عمل فائدي وارو آهي؟
س - ڪنهن سرشتي کي
مڪمل طرح بدلائي ڇڏڻ انقلاب
آهي، جڏهن ته ان ئي سرشتي
اندر سڌارا آڻي سماج جي ٽڪرائن
تي ڪجهه وقت لاءِ ڪڪ رکي
ويهن اصلاح آهي ■ هن دور ■
پرماري قوتون اصلاح جو نمر
هڻن ٿيون.
* ستار سولنگي - ڪنڊيارو.
س - غلام قومن جي آزادي
ڪل جي پنکڙين ■ ستل آهي يا
بندوق جي نالي ۾؟
ج - ادا ڏاها ٿيو.
* محمد ضراب هيدر ڪليار -
نوابشاھ

س - دنيا ■ اهو ڪهڙو انسان
آهي جنهن محبت نه ڪئي هجي؟
ج - هڪڙو ٻه هجي ته نالا
به پڌاڻا ٿين. ليڪو ڪونهي. جيڪو
به انسان ذات لاءِ پيار نه ٿو رکي
سو انهيءَ خاني ۾ آهي.
* نصرت ايف جعفري - بدين
س - اها ڪهڙي عبادت آهي
جيڪا نه ڪرڻ ■ فائدو آهي؟
ج - سجهي ئي ڪونه ٿي.
* نور محمد ميمڻ - گولاڙچي
س - هن وقت ٽيسٽ ڪرڪيٽ

س - انساني رشتن ۾ سڀ
مڻاهون رشتو ڪهڙو آهي؟
ج - مڻي امڙ جو.
* محمد خان نظاماڻي - تلهاڙ
س - انسان نيٺ قسمت تي
ڇو ٿو پاڙي؟
ج - ڳالهون وس کان ڇڙهي
ٿيون وڃن ۽ سمجهي به نه ٿو
سگهي ته هو ڪو بهانو نه
ضرور ڪهرجي نه پائو.
* علي احمد رند - جوهي
س - توهان کي سڀ کان
پياري ڪهڙي شيءِ آهي؟
ج - ڄاڻ.
* عبدالغني ڏاهري - امان الله
ڏاهري

س - چون ٿا ته زمين هڪ
ڍڪي جي سنگ تي بيٺي آهي ■
ڇا اهو برابر آهي؟
ج - هي سڀ ڳالهين تي ڇو
ٿا مغز ولوڙيو.
■ اياز قل - يونيورسٽي ڪالوني
س - جديديت ۽ فراريت ■
ڪهڙو فرق آهي؟
ج - اهي ادب جا اصطلاح
آهن. جديديت ۽ جدت ۾ يا نوان
۾ فرق آهي. باقي جديديت ڪجهه
اهڙن ڦڪن-ري لاڙن جو ميڙ
آهي جيڪي ادب ■ انسان ۽
ان جي آئيندي متعلق نراس آهن

* محمد اڪرم نظاماڻي - ملوڻ
س - سچ ۽ حق ۾ وڻ وارا
سوڙيءَ تي ڇڙهي سرخرو ڇو
ٿا ٿين؟
ج - هي ضميري سان زندگيءَ
ڪهارڻ تي ڪارائتي موت کي
مڻاهون سمجهي.
* ساجد علي سيڙو - مورو
س - مون کي هر رات خواب
اچن ٿا، ڇا ڪريان ■
ج - ڏينهن جسماني ڪم
گار ڪريو. جيئن ٿڪجي پئو ■
هوءَ رات جو ڪاٻي پاسي سٽجي
سمهي رهيو. ساڳئي وقت خيال
ڪريو ته جيئن اوهان جو هٿ دل
جي مٿان نه هجي. باقي مهرباني
ڪري حڪيماڻا ۽ طبيباڻا سوال
اڳتي نه پهچو.
* شهريار - سکر

س - ديوءَ بسا ديلا ڪانهي
ساجهه سونهن جي ■ ڇا اوهان ان
سان اتفاق ڪريو ٿا؟
ج - هائو ادا.
* علي اصغر بهڻ - مورو
اهو وقت ڪڏهن ايندو جڏهن
پرماريت ڪندڙن جو خاتمو ايندو؟
ج - ان جو جواب گذريل پرچن
۾ اچي چڪو آهي.
* لالا منور گوپانگ - قمبر

جي دنيا ۾ سڀ کان سڀي لاءِ
وارو رانديگر ڪير آهي؟

ج- گهٽ-و-ڪري سٺيل
گوا-ڪر.

* بشير احمد - ڪراچي
س- عورت جو موت گهڻا دفعا
ٿيندو آهي؟

ج- احساس جذبي ۽ ممتا جو
موت ڪونهي ٿيندو.

* محمد صديق پنهور- حيدرآباد
س- ڇا هـن عدم تشدد مان
ماڳن تي منزلون ماڻسي سگهجن
ٿيون؟

ج- عدم تشدد واري فلسفي
جي باني مهاتما گانڌي، جڏهن اهو
اهو لڪر پيش ڪيو هـو، تڏهن
هندستان جو اڀرندو سرمائيدار،
انگريز کان جند چڙائن پيو گهري،
ان جي جدوجهد جو منطقي
انداز اهوئي ئي پيو سگهي اها
ڀي ڳالهه آهي ته انگريزن تي ٻن
مها پاري لڙاين جو تشدد نه ٿئي
ها ته ننڍو ڪنڊ خالصي ڪرڻ ۾
ڳالهون ٿين ها.

* الهه ڏنو احمد - روشن آباد
س- منهنجو محبوب بي وفا
ٿي ويو آهي ڇا ڪريان؟
ج- جلال چانڊسي ڪان
نسحو وٺو.

* محمد سلمان بهوڙ- ملوڪ بهوڙ
س- مسلمان حضور جن جي
مثالي زندگي تي عمل ڇو نه
ٿا ڪن؟

ج- ڪهڙو مدو ڦاڙجي پائو.
* سامي سومرو - لاڙڪاڻو
س- قاتل کي موت جي سزا
ڏني وڃي ٿي پر جذبن ۽ اخلاق
جي قانونن کي سزا ڇو نه ڏني
سلي؟

ج- سزائمن سان مسئلو نيورٿو
ڪونهي، جيئن سبب ختم نه ٿا
ڪيا وڃن.

* عبدالعليم سومرو - مڪرنڊ
س- شادي شده ماڻهو صبح
جو وهنجندا ڇو آهن؟

ج : ڇاڪاڻ ته ڪاٺو ۽
في الحال اهڙيون ڳالهيون نه
سوجبو.

* خادم حسين بروهي - سانگهڙ
س : گهر ويٺي يار ملي وڃي
ته ڇا ڪرڻ گهرجي؟
ج : واپون ٿيڙي بغل ٽوڪڻ
گهرجن.

* رمضان - ڪراچي
س : نثر ۾ لکڻ سولو آهي يا
نظم؟

ج : ٻئي سولا ڪونهن.
* جاويد حسين نازمي - مڪرنڊ
س : محبوب پري ٿي وڃڻ
تي سنسار اولدا هو ڇو نظر ايندو
آهي؟

ج : بعليءَ مان پاري رکي
هتي ڇا؟
* زين العابدين ڪنڀر - ڄمڙ
س : دنيا جي قديم ٻولي
ڪهڙي آهي؟

ج : اشارن واري.
* علي نواز ڪوري - ڪڙيو گنهور
جواب : اڏڙا اوهان ڪورن
صاف اکرڻ ۾ پرائي موڪليو.

* امداد عابد شيخ - نيو جتوئي
س- پيار کي هٿيار ڏيڻ تي
اهو پار شينهن ڇو بچي ويندو آهي؟
ج- توهان کي ڊپ ۾ شينهن
ڏسڻ ۾ ايندو هوندو، نه ته پيار
کي ته هٿيار هلائڻ اچي ئي ڪونه.
* درشن - اين - ڪشمور

س- ڪاڪا گروڊلس واڏواڻي
هن وقت تائين شادي ڇو نه ڪئي
آهي؟

ج- ديوان سائين ڪاڪو هن
وقت شادي ڪري ڇا ڪندو.
* شاد ڀنگواز

س- ڇا شاهه عنايت شهيد
مٽيريلست هو؟

ج- مٽيريلزم کي ڳولڻ لاءِ
ايڏو پري ڇو وڃي نهڪتا آهي؟
شاهه عنايت مٽيريلست ڪونه هو.

* حسنه باتو عباسي - ڪراچي ۽
م- ه سنڌي گڏاپ

س- بهراڙين جا مائٽ پنهنجي
ڇوڪرين کي ڇو نٿا ٻڌڻ هائين؟
ج- گذريل پرچن ۾ انجو جواب
اچي چڪو آهي.

* گل محمد جلباڻي - روشن آباد
س- سنڌ مان غربت ۽ جهالت
ڪڏهن ختم ٿيندي؟
ج- فال وجهرائڻ سان ڪم
نه هلندو.

* ننگ محمد سنڌي ڪراچي
س- دنيا ڇنڊ تي پهتي آهي
پر اسان وٽ وڏيون جسي پڇ تي
"ماريو يا مارايو" وارو اصول ڇو
ختم نه ٿو ٿئي؟

ج- اسان جي ماڻهن جي ڊيگه
تپڻ ۾ اڃا ڪجهه وقت لڳندو.
* سهرڙائي گل حسن مغيري
مڪرنڊ

س : ڇها ڪنهن دؤر جي شاعري
ان دور جي صحيح تاريخ هوندي
آهي؟

ج : شاعريءَ منجهان هـ
تاريخي نتيجا ڪڍي سگهجن ٿا.
* عبدالحميد عباسي - چتو چنڊ

س- سنڌي ادب ۾ صحيح
تنقيد ڇو نه ٿي ڪئي وڃي؟
اڄوڪي تنقيد سان دل آڙي ٿي ٿئي
ان ڇو ڪهڙو سبب آهي؟

ج- صحيح تنقيد به ٿئي هئي،
پر مقدار ۾ ڪجهه گهٽ آهي.
اصل ۾ اسان وٽ صحيح تنقيد
سهن ۾ به گهٽ ٿي اچي.
* مسرور امداد علي پنهور

س:- عاشق ڏاڙهي ڇو
رکائيندو آهي ۽ جلد ڇو ڪوڙائيندو
آهي؟

ج:- هر فرمائش تي.
* مهيل رعنا مستوئي - دادو
س : زندگيءَ جو مقصد ڇا
آهي؟

ج : جواب گذريل پرچن ۾
اچي چڪو آهي ۽ زندگيءَ جا
مقصد ڏهاڙي بدلاجندا ڪونهن.

* عبدالغالي سنجرائي - خيرپور ميرس
س - سڀني سنڌي ۾ ٿي

ويجڻ ته ٻوٽو؟

ج: زسانو نسي هنن جو ٿي وڃي.

* "ناصر" ساريو - ٻاڏو

س: ٻارڙا مستقبل جسا معمار آهن ته ٻوٽو ساڻن ناانصافي ڇو؟

ج: ننڍا وڏا سڀ ساڳي ٻوٽي آهن.

* غلام محمد ڏيرو - پٺاڻي ڪلنگ ڏوڪري

ج: توهان پنهنجي سوال جو جواب پاڻ واري ڪلنگ جي ڊاڪٽر ارباب کان پڇي ڇڏيو.

* غلام علي ميمڻ - شڪارپور س - اين اوسي ڇا جو شارٽ فارم آهي؟

ج: شڪارپور ۾ نوابجيڪشن سرٽيفڪيٽ پڌرائڻ وارا ڪٿي ويا آهن ڇا؟

* نثار احمد - شبير احمد - صوبو ڏيرو

س: نئين ماڻهوءَ سان واقفيت ڪيئن ڪجي؟

ج: ضرورت ڪهڙي آهي؟

* محمد احسان سمون - راڌڻ وليج س - سچ جي ابڙي وڏي سڙاڇو؟

ج: راڌڻ ۾ رهڻ ڪهڙي سزا آهي؟

* ويروسل سوتي - ٽنڊو ساکو س: آءٌ ڇوڪريون ڏسندو آهيان ته وات سان گگ وھندي آهي ڇو؟

ج: گگ جي چوڪ واري علاج جون سيون هٽايو ڏيک ٿي ويندا.

* عبدالڪريم شر - ٽنڊو مير علي (تعلقو ٿري ميرواھ)

س: دانشور طبقو پاڻ ڪي عقل ڪل ڇو سمجهندو آهي؟

ج: پهرين ڳالهه ته اهو ڪو طبقو ڪونهي، ٻي ڳالهه ته جتي پنجابي سيڪڙو ماڻهو ان پڙهيل ۽ پندرهن سيڪڙي پڙهيل جي به ڳالهائي اڌ پڙهيل ۽ پڙهيل لکيل ڄاڻن جي هجي، اتي ٿورن ماڻهن

جو پاڻ ڪي عقل ڪل سمجهن جيڪڏهن برابر نه هجي پر فطري ٿيندو. وري ماڻهو ڪجهه

لڌ به ته ڪن ٿا. عقل تي اها هڪ نوڙڻ لاءِ ضروري آهي ته ڄاڻ ۽ شعور جي واڌ واري ڪم ڪري تيز ڪجي.

* محمد عالم ڪوڪر کاجي ڪهاوڙ س - شاعر - اديب جي آنا

ڇا آهي؟ ان جا هاڪاري يا ناڪاري بهلو ڪهڙا آهن؟ اها

ڪيتري حد تائين جائز آهي؟

ج: هڪ اهڙو جذبو آهي جيڪو تخليق جي سرچڻ واري عمل جي نتيجي ۾ پيدا ٿئي ٿو. ڪارائتي تخليق ڪرڻ

ماڻهن سان پاڻ کي حقيقي طرح سان ڳنڍين واري ذميواري نڀائيندي اديب ۽ شاعر ۾ اطمینان

۽ خوشي پيدا ٿئي ته هو ڪارائتي عمل جو حصو آهي. اهو

پنهنجي ان ذميواري واري عمل کي پڄاڻ ۽ جاري رکڻ ضروري سمجهندي هن وقت عزت نفس جو

گهٽيل جذبو ٿئي ٿو ۽ لالچ کان متاثر ٿي وڃي ٿو. اها انا آهي ان ئي تائين جائز آهي باقي آڪڙائي

بازي ۽ غرور واري حد اچي وڃي ته ذميواريءَ سان وڌڻ واري ڳالهه ختم آهي.

* عنايت منصور - بلوچ - ڪشمير نمبر ۲ نوابشاھ

س: هن وقت سنڌ ۾ ذاتين جي بنياد تي تنظيمون ڇو ٺهي رهيون آهن؟

ج: عوام ۾ پئجي پيدا ٿيڻ واري عمل ڪري پنهنجي مفاد لاءِ خطرو سمجهندڙن جي هڪ

سازش هيٺ نسلي بنيادن تي اهو ڪم ٿيڻي ٻيو جنهن جي هر سطح تي ملازمت ڪرڻ

گهرجي. هونئن معاشري جا مسئلا ڏيکاري ويا آهن جو ان قسم جون حرڪتون، گهڻي رنڊ ۽ نه

پنهنجي سگهنديون.

* اعجاز حسين تونيم - ڳوٺ لونگ تونيم

س: هيرا، تاريخ ٺاهيندي آهي يا هو تاريخ کي ٺاهيندا آهن؟

ج: تاريخي اؤسر جا پنهنجا قانون آهن ۽ سٺا ماڻهو انهن جي ٻوٽواري ڪندا آهن.

* عبدالستار ابڙو - مانجهند س: انسان جانورن کان به

بدتر ڪري ٿو تڏهن به پاڻ کي اشرف المخلوقات چيو ٿو سڏائي؟

ج: مڙوئي مستي.

* ولي محمد راهو - دولتپور ملتان س: ڪنهن ڪسي ياد ڪجي

ٿو ته ڇا اهو به ساڳئي وقت ياد ڪري ٿو؟

ج: ڀليا آهيو.

* لياقت علي تونيم - سي ايم سي لاڙڪاڻو

س: آزادي انسان جو پنداشي حق آهي ته ٻوٽو ماڻهن کي غلام بڻائي ڇوڏ ڪوڏ ڇو ٿيون ٿين؟

ج: جواب تمام ڊگهو ٿي ويندو پاڻ ئي سمجهي وڃو يا ڪنهن کان پڇي وٺو، شمس سومرو اتي هوندو.

* محمد رمضان پرهياڙ - ڪراچي س: دنيا جي سڌريل ٻولين ۾

سنڌي زبان ڪهڙي نمبر تي آهي؟

ج: چڱي نمبر تي آهي هر ٻيو ڪو ڪرائي آهي ڇا.

* سبحان علي سنڌي - ادين س: غريب سڏائين ڏک ۾

ڇو هوندا آهن؟

ج: شوق سان ته ناهن هوندا.

* محمد نواز ڪهاوڙ - وارھ ج: توهان جو سوال برابر سٺو

۽ اهم آهي پر هتي سوال ڄاڻائڻ ۽ جواب ڏيڻ کان بهتر آهي ته

اوهان پنهنجي شهر جي پڙهيل لکيل ماڻهن کان پڇا ڪريو ۽

ڀانيان ٿو اوهان ڪي ان موضوع تي ڊاڪٽر ارباب يا ڊاڪٽر غفار خان وٽ ڪتاب ۽ زباني معلومات به ملي ويندي.

* محمد صديق ملاح - نيو جنوني
 س - زندهه رهڻ جو اصل
 مقصد ڇا آهي؟
 ج - موت جي قوتن کي
 منهن ڏيڻ.
 منظور حسين گلهوڙو - ٽنڊو ڄام
 س - هٿيارن تي وڏا خرچ
 ڪيا هيا وڃن پر بڪ ۽ بيروزگاري
 ڏانهن ڌيان ڇو نٿو ڏنو وڃي؟
 ج - ڌيان آهي پر بڪ
 بيروزگاري کان تنگ ٿي ان کان
 جند ڇڏڻ واري ويڙهاند ڏانهن.
 * غلام مصطفيٰ شهزاد - ٽنڊو
 محمد خان
 س - انسان انسان جو دشمن
 ڪڏهن ٿيندو آهي؟ ڇو؟
 ج - ڀاءُ اها دشمني ٻن قسمن
 جي آهي، هڪ شخصي ٻي گروهه.
 شخصي دشمني فضول ۽ بيهوده
 نٿيڙن بي مطلب مفادن لاءِ ٿيندي
 آهي ۽ گروهه وڏن مفادن لاءِ.
 * عبدالستار ملاح - ٽنڊو باگو
 س - مٿس زال سان وڙهندو
 آهي ته کيس ماءُ جي شين ملڻ
 جو ۽ ماءُ سان اڻنگو هلندو آهي
 ته زال جي هشي جو طعنو ملندو
 اٿس ڇو؟
 ج - ڏاهپ سان ڳالهين کي
 منهن ڏيڻ جو ڏاڏو نه هوندو
 اٿس تڏهن.
 * شهزاد علي ڏنو - ڪور واه
 س - ڪاش! دنيا ۾ نفرت جو
 نالو نه هجي، ته ٻوڏ؟
 ج - اوهان جو وات ڪلاب،
 شل ائين ٿئي.
 * رضا شر - ايف سي ايريا ڪراچي
 س - سنڌ جي ترقي پسند
 اديب، مفڪر ۽ دانشور ڪراچيءَ
 ۾ اچي ڪمائن جو ڇو سوچيندا
 آهن؟
 ج - شهري وچولي طبقي جي
 نفسيات ۾ ماحول جو شڪار ٿي
 ويندا هوندا ۽ اهڙن ماڻهن
 وٽ بهانن جون ته ڪاٺيون آهن ڀاءُ،
 * وجھ ڪمار منڊڻاڻ -

ڪنڌ ڪوٽ
 س - گهڻا ماڻهو مرڻ واري جي
 تعريف ڇو ڪندا آهن؟
 ج - ”مٿن ڪهڙا سماسلا؟“
 * مهرباب خان ڪهري - هالا
 نوان
 س - ڇا هلال پاڪستان منگزين
 سنڌ جي انهن ماڻهن جي اصلاح
 ڪرڻ ۾ سوياري ٿيندي؟ جيڪي
 پنهنجي ٺاڻي کي ڪارائتي
 استعمال ڪڪڙن ۽ ڪتن تي
 خرچ ڪري رهيا آهن؟
 ج - شعور ۽ ڄاڻ وڌائي
 ماڻهن کي ڪنهن ن نتيجي تي
 پهچائڻ واري عمل جو سهرو
 ڪنهن هڪڙي ڳالهه تي ناهي
 هوندو، ان ڳالهه انصر هوندا آهن.
 هلال منگزين اهڙي ڪڏهن عمل
 جو هڪ حصو آهي.
 * بشير احمد سورو - ڪورو
 س - قومن جي بقا ۾ ادب جو
 ڪهڙو ڪردار ٿئي ٿو؟
 ج - ادب، بقا لاءِ گهربل ڳالهين
 کان آگاه ڪندو آهي.
 * ذوالفقار علي سانگهرو - ڏوڪري
 ج - توهان جي سوال جو جواب
 آهي ته سڄي دنيا لاءِ.
 * شمن ڪالاڻي - شهداد ڪوٽ
 ج - ادا اوهان جو سوال ڏنگائي
 وارو آهي، خاص طرح سوال جو
 ٻيون حصو.
 * طالب حسين راجپر - نوابشاهه
 س - ”ديسي سيٺ ڪجن،
 ديوسي ڪهڙا پرين؟“ جواب
 نثر ۾ ڏيندا.
 ج - ڪنهن حد تائين ٺيڪ ته
 آهي. باقي جواب ڪهڙو ڏيان.
 * عزيز الله پنهور - داپچي
 س - مظلوم جي آه ڪڏهن
 اثر ڪندي آهي؟
 ج - آه ۽ دانهن مان ڪجهه
 ورتو ناهي.
 * عبدالخالق بوزدار - خان محمد
 بوزدار
 س - اڄڪلهه جا دوست

بيوفا؟ آهن؟
 ج - توهان کي وهم آهي.
 * مهرباب خاصخيلي - ڏوڪري
 س - ڇا وڏيرا سنڌ جي ثقافت
 آهن؟ ۽ وڏيرن کان سواءِ سنڌ جا
 ماڻهو ترقي نه ڪري سگهندا؟
 ج - وڏيرا سنڌ جي وڏيرڪي
 ثقافت جون نشانين ۽ سماجي
 ترقيءَ جي راهه ۾ رندڪ آهن.
 * محمد رحيم ميربحر - چٽو چنڊ
 س - اڄڪلهه جا سنڌي
 ڳوٺاڻا وهم پرستي جهڙي موذي
 مرض کان ڪڏهن ڇو رندڪارو
 ٿيندا؟
 ج - جڏهن پنهنجي مسئلن
 سمجهڻ جي ڪوشش ڪندا.
 * هاجز عبدالخالق - غازي
 خاصخيلي
 س - هر مظلوم بيوس ڇو
 ٿيندو آهي؟
 ج - بيوس نه هجي ته مظلوم
 ڪٿان ٿئي.
 * مسڪين حسين بخش مهر -
 گهوٽڪي
 س - موت اٿر آهي ٻوڏ
 ڪو مرڻ نه چاهيندو آهي ڇو؟
 ج - اسداد جي هڪ شعر
 موجب ”زندگي ڪيڏي به
 ڪڙي، ڪيڏي به زهر ۾ به
 آهي موت کان بيماري.“
 * محمد اڪرم مشوري - ٽنڊو آدم
 س - ماڻهوءَ جو ضمير ڪڏهن
 خراب ٿيندو آهي؟
 ج - ماڻهو ڪرڻ جي ڪا
 بند ٿي ڪانهي.
 * عزيز الله ڏاهري - واهي ٻانڌي
 س - اڻ برابري وارو معاشر
 ختم ٿيندو يا نه؟
 ج - هميشه هئڻ جو ٿيڪو
 ڪونهي.
 * عبدالغفور ڪوسو - ڳوٺ
 موليدنو ڪوسو
 س - ڇا رڳو سنڌي توڻي ٻانڻ
 اڄڪلهه ڪلهي تي رڪڻ سان
 سنڌي ثقافت جو بچاءُ ٿيندو؟

ج- رڳو ائين ڪرڻ سان نه.
ڪنهن ماڻهن وٽ ته ايترو پئسو به
ڪونهي.

* عزيزالله جلباڻي- ڀريا شهر
س- وٽائي جهڙا فقير، هـ اتم
جهڙا سخي ۽ گادون جهڙا سچار
اڃ به موجود هجن ته ؟
ج- ڪاٺ به هجن.

* اي جبار جو ڪيو - ڪراچي
س- توهان جي خيال ۾ دنيا
۾ سڀ ڪمان خوشنصيب ماڻهو
ڪير آهي؟

ج- جو ڪو نه ڪنهن تي ظلم
ڪري ۽ نه ڪنهن جي ظلم جو
شڪار ٿئي.

* عبداللطيف دائودائي- ننڍو الهيار
س- دنيا عقل مند جي موت ۾
جاهل جي زندگيءَ تي ڳوڙها ڇو
ڳاڙيندي آهي؟

ج- پنهنجن جذبن جي اظهار لاءِ.
* اسام بخش - لاڪا روڊ

س- استادن جي هاڻوڪي
معاشري ۾ ڪيتري عزت آهي؟
ج- پاءُ ڪهڙي معاشري ۾
عزت جي ڳالهه ٿا ڪريو.

* محمد علي مهتو - لولائي
س- جيڪڏهن انسان خطا
جو ڪهر آهي ته ڪٿاهه جي
مزا ڇا لاءِ؟

ج- ڪهر جي مرست ڪرڻ لاءِ.
* ڪيڊٽ ايازمين ٻرڙو - ٻيٽارو
س- علميت بهتر آهي يا
لاعلميت؟

ج- لي الحال ڪو به لاعلميت
ڪٺيو بيٺي آهي پر علم جو مان
مڙهون ٿيڻو آهي.

* غلام نبي ڏاهري- شاهپور ڇاڪر
س- سماج جيڪڏهن پنهنجي
شڪل بدلائيندو آهي ته تڏهن
ٻنداواري رشتا تبديل ٿيندا آهن
يا نه؟

ج- ٻنداواري رستن جي تبديلي
ٿي ته سماج جي تبديلي آهي.
* حسين بخش گاڏهي - خيرپور
ٺاڻن شاهه

س : اڄ ڪلهه ماڻهو محنت
ڪهت ۽ آڪڙ وڌيڪ ڇو ڪندا
آهن؟

ج : ضمير جي ڌنگ کان
بچڻ لاءِ .

۱۱ جيون شام- لطيف آباد
عمل عقل مان ٺهي ٿو يا
عقل عمل مان ؟

ج: ٻئي هڪٻئي سان لاڳاپيل
آهن.

۱۱ عبدالجبار منگي- رتوديرو
س: ماڻهو دنيا ڇو گهرندا
آهن؟

ج: تڏهن ڇا موت ڪهرن ؟
* شوڪت علي شيخ- ڄامشورو

س: هلال منگزين جون هر
مهيني ڪيتريون ڪاهيون ڇپجنديون
آهن؟

ج: سول ايجنٽ ٿيڻ جو خيال
آهي ڇا؟

* عبدالرحمن جوڻيجو - ڏامراها
س: ان ڏرسين باعث ٻياري
ماڻهوءَ کي ڇڏڻو پوي ته ڇا اها
ايوفائي آهي؟

ج: هر ڀيرو بهانا نه ڳوليو.
* جلال الدين جو ڪيو - داڍيجي
س- محبت ڪهڙي ملڪ

جي ايجاد آهي؟
ج- محبت ڪسي ڏوسر سان
سرنفڪيت جي گهرج کانهي ۽
اها ڪنهن جي ايجاد به ناهي.

* محمد عارف تنيم - ٺارو شاهه
س- هاري ۽ مزدور جي پڪور
تي ناجائز طرح هلندڙ ڪسي ڇا
چئجي؟

ج- جيڪو وٺي سو چئوس.
* خالد قريشي - ڪراچي
س- سنڌ ۾ سنڌي گهڻا آهن
يا ٻيا؟

ج- هٿ نه چٽا هئا آهن،
ويٺا ٿسو.

۱۱ نظر محمد بروهي - بگهاڙ موري
س- اولاد ڪسي ماءُ ڇڏي
نهائي وڌو ڪري پر حق ٻيءَ جو
وڌيڪ ڇو؟

ج- اهو گهر جو باس ٿيو
ويٺو آهي ان ڪري.

* علي نواز ڪوسو - ميرپور خاص
س- دنيا دولت جي ٻوڃاري
ڇو آهي؟

ج- ڦٽي اٿس ان ڪري.
* ايم الله بخش آزاد- ٽنڊو آدم
س- اڄ ڪلهه جي دوستي
ڪا مياڻ نه ٿي وڃي؟

ج- توهان کي وهر آهي.
* عرفي سمات - روشن آباد

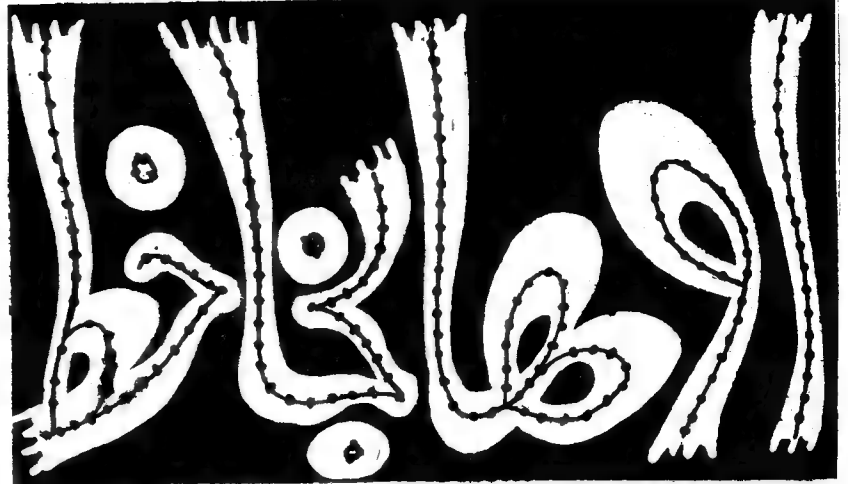
س- پنهنجا ايوفائي ڪن ته
ڇا ڪجي؟

خ- ڪين چئجي ته ڏاها ٿيو.
* مظفر حسين رتڙ - ٺالهر وڏا

ج- توهان جي سوال ۾ جواب
موجود آهي باقي ڇا چئجي .

ڊراما مي سام ۾ فريديٽوان بلوچ ۽ ٻيا

انجمن سومرو

جواب : پيءُ اوهان جي ڪارائن خيالن جي مهرباني، هڪ سمجهو ته جيڪڏهن سنڌو نثر لکندڙ ڪهڙا هجن ته سڄي کي ڇاپيو ويندو. اوهان جي شاعري به ڇپينداسين. ڪاوڙ نه ڪريو.

* جنهن هلال پاڪستان مخزن (ميگزين) شروع ٿي هئي ته ويچار ڪيو هيم ته اهو به صرف پنسا ڪمانڊن خاطر سنڌ ۽ سنڌي ادب جي خدمت جو بهانو ڪيو ويو وڃي. مگر حقيقت ان جي بلڪل ابتڙ ٿي. ڪافي دل سان مڃڻو پوندو ته هلال پاڪستان ميگزين اڄڪلهه سنڌي ادب کي هڪ وڏي هٿي ڏني آهي. انجو معيار بلند آهي کيس قائم رکڻ جي سدا ڪوشش ڪندا. اوهانجي محنت ٿاب پوندي. هن دفعي فيبروري واري پرچي ۾ محترم عبدالڪريم ڪٽييءَ جي ”سنڌ سڃيٽا“ ۽ ادي تاجل بوس جا نثري نظم بچند پسند آيا.

عبدالرشيد سومرو

شڪارپور

* جنوريءَ جو ميگزين پڙهيم ٽائيل رنگن سان رڃايل ڏاڍو وڻيو ۽ پسند به آيو. ٽائيل تصوير ۾ هڪ غلطي آهي. اها هيءَ ته تصوير ۾ ڏيکاريل عورت جي چولي جي ماڊرن طور سلائي ڪري اره

* هلال ميگزين، جنهن هانديءَ ۽ معيار کي برقرار رکندي شايع ٿي رهيو آهي، تنهن جي سچ پچ ته اميد نه هئي. اوهانجي اداري ڪارنامو ڪري ڏيکاريو آهي.

اسيد ٿو ڪريان ته اوهان سنجيده ۽ زنده ادب جي سلسلي ۾ هلال ميگزين کي اهم ڪڙي ڪري پس ڪري ڏيکاريندا.

اياز گل

سکر

* هلال ميگزين جا لاڳيتا پرچا پڙهڻ کان پوءِ هڪ ئي اٿم ته اوهان جلال چانڊيو اسٽائيل ۾ ”عوامي“ ٿيڻ جي خوشفهمي ۾ قاسم کان بچي ويا آهيو. هونئن به ضرورت کي وڌيڪ اهميت ڏيڻ گهرجي. زندگيءَ جي تڪڙين تبديلين کي سمجهڻ لاءِ جنهن ادب جي ضرورت آهي ان جي ڪوت پوري ڪرڻ لاءِ هلال ميگزين ۾ سٺو مواد ڇپجي رهيو آهي. هن ڀيري سائين محمد ابراهيم جويو صاحب جو مضمون ڏاڍو وڻيو. ڪوشش ڪري هر مهيني سائين ڪسان لکرايو. ميگزين ۾ نثر لکندڙ ڪهڙو ڪري ساڳيا ئي نظر پيا اچن. تاريخ ۽ ڪهاڻيون لکندڙن جي ڪوت ڪانهي. سون پنهنجي شاعري نه سوکي آهي پر الائي ڇو نه ڇاپي اٿو.

(چاٽي) ظاهر ٿي بيهي رهي آهي. جنهن کي ڏک ڏيڻ لاءِ اره وٽ ليڪا ڏيئي چاٽي ڪري ڏيکيو ويو آهي. اها ڳالهه سٺي آهي ۽ ان وقت جنهن وقت ٽائيل تصوير جي سليڪشن ٿيندي آهي ڌيان ڏيو ها ته شايد ائين نه ڪرڻو پوي ها. پوءِ به سروي تصوير سٺي هئي. ۽ ميگزين مواد جي لحاظ کان ڏاڍي سٺي هئي. هر هڪ لکڻي ٺهڪندڙ ۽ معياري هئي. ۽ عبدالڪريم ڪٽييءَ جي مضمون ”سنڌ سڃيٽا“ ۽ ”سڪندر جو سنڌ ڏانهن سفر“ ۽ اڳي ائين هياس ”پڙهيم“. باقي خير ۽ دستگير پٽي ۽ عبدالڪريم ڪٽييءَ جا مضمون ڏاڍا وڻيا.

شاعريءَ جي حصي ۾ استاد بخاري، تاجل بوس، اطهر منگي، عابد مظهر، اياز گل ۽ ٻيا شاعر پسند آيا. ڪارشا مارڪونڊ تي لکيل مضمون وڻيو. ابراهيم خشڪ جي ڪهاڻي به وڻي پر اجائي ڊيگهه ۽ سنڌ نه آئي. گداگري ۽ چروپڻي ترجمو ڪيل ڪهاڻيون ٺيڪ هيون. ميگزين جي مستقل ڪالمن مان علي بابا جو ڪالم ”هڪ ڏينهن“ ۽ الطاف شيخ جي سفرنامي متعلق ”آفريڪا جو سون جشي هورٽون“ ۽ پڙهيم ٺيڪ هئو. ”ڪافڪا جو تنقيدي اڀياس“ غلام حسين رنگريز جو ترجمو ڪيل معلوماتي مضمون ميگزين جي ادبي حصي جي جان هو. سائنس ۾ صرف ”زندگي ۽ موت جو ويڇو“ متعلق مضمون نظر مان گذريو. وڻيو. پارٽن جي حصي ۾ قيوم منگي، سنور، عالم انصاري، منظور جو ڪيو ۽ ساڻي شان راشدي جي لکڻين کي ساراهي سگهجي ٿو. سگهڙين ست ۾ عزيزه قاضي جي تڙتاري ڪهاڻي وڻي. هائڻي وري ڪجهه نظر فيبروريءَ جي پرچي تي وجهون، ٽائيل ۽ ڀيري سهڻو ڏٺو ويو

آهي. منگزين جو مستقل ڪالم ”پنهجي ٻاران“ ۾ هن ڀيري تمام ڊگهي ۽ ڊبل ڇپائي ڏيڻ جي ڪري بروف ۾ غلطي ٿيڻ ٿڪڻ جي رفتار ڪري رهجي وئي آهي. ڪالم لکيل انچارج جو نوت جنهن کي هڪ پڙهندڙ، پڙهي آخري جملي تي پهچي ڪجهه وقت هڪڙي ٻي ٿي وڃي ٿو، هن جي ذهن ۾ منگزين جي سلسليوار ڪالم ”اوهانجا خط“ پڙهي ٿو، ته هڪ مطالعو ڪندڙ شخص ڪنهن اديبن جا نالا لکي چوي ٿو، ته هنن کان لکرايو وڃي. تڏهن هڪ عام پڙهندڙ ڪي انچارج واري ڳالهه دل سان لڳي ٿي ۽ چوي ٿو. هن جملي سينيٽ لکڪن جي من کي موهي وڌو هوندو، جو هڪ نگران کين لکن تي آماده پيو ڪري. هن ڀيري به ادب جي شروعات، شاعريءَ جي حصي سان ڪئي وئي آهي. شاعريءَ جي ترتيب وئي. هر هڪ ليکڪ جي شاعري سڀني سونسي سان هلائي وئي آهي. شاعريءَ سان هن ڀيري سنڌ و سرائي، ناگپال، نقاش، تاجل بيوس، استاد بخاري ۽ خاڪيءَ جو پوڄا بيت ڏيڻ وڃي. گلشن چندا جي ڪهاڻي عنوان جي لحاظ کان نه پر، پنهنجي تخليقي ذهن کان وٺي. ”لڙڪا، گيت ۽ روشني“ عنوان پيارو آهي. هن عنوان سان ليکڪا نپائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي پر ڪهاڻي وچ تي ئي پنهنجو اثر وڃائي ٿي ڇڏي. اڳتي هلي ڪهاڻي ختم ٿي ٿئي. الطاف شيخ هن ڀيري هڪ ٻاهرين ادب جي لکيل ڪهاڻي سنڌي ٻوليءَ ۾ ٽرانسليٽ (ترجمو) ڪري پڙهندڙن کي سٺي ڪهاڻيءَ سان گڏ پنهنجو نالو به پڙهايو. هن ڀيري گهڻي ته مدد ۾ ٻاهرين ادب جي ڪهاڻي ترجمو ڪري ڇپائي وئي آهي. اها سٺي

ڳالهه آهي ته اسان جا باصلاحيت باشعور نوجوان پنهنجي ڄاڻ آهر ٻاهرين ٻولي جي لکيل ڪهاڻي پنهنجي منڍي سنڌي ٻولي ۾ ترجمو ڪري ٻاهرين ادب جي تجربن/ساهدن تي فني ٺيڪنگ، ۽ هتان جي ادب جي لاءِ سجهيل ماحول ۽ معاشرتي ۾ لکن خاطر ٺيڪنگ جي پوري هرڪ پڙهندڙ کي گهر ويٺي ڏني وڃي ٿي. اها سارا هن جوڳي ڪوشش آهي. پرائيس به نه ڏيڻ گهرجي جو اسين پنهنجي ٻوليءَ جي ڪهاڻيڪار جي سنڌي، ٻاهرين ڪهاڻيڪار کي ڪهاڻي پڙهون ۽ پنهنجي قلمڪار / ادب کي نظرانداز ڪيون.

وزير منگي - دانو

* فيروري جو پرچو پڙهيم، تاريخي مضمون سنڌ سڀيتا، شاعري ۾ تاجل بيوس، استاد بخاري بيحد پسند آيا. پر تاجل ”بيوس“ جو انهن جهليو پور سارا هن جوڳو آهي. ڀڳونتي ناواڻي جو انٽرويو بيحد پسند آيو.

امدان سامهيو

ڪاهي خان سامهيو

* شاعري واري حصي ۾ تاجل بيوس، سوز هالائي ۽ ذوالفقار سيال نروار ڏسڻ ۾ آيا. سلطانم وقاصيءَ جون آزاد نظمون به بهترين هون. ٽي وي فنڪار يوسف علي ۽ نور محمد لاشاريءَ سان ڳالهه ٻولهه به وئي. ”تاجل بيوس“ جي ڪتاب جي سهورت جو احوال قدم لاشاري صاحب ڏاڍو سٺن لفظن ۾ پيش ڪيو آهي.

ايم ايس ٽيوٽو

ڏرو شاه

* هر مهيني هلال منگزين جو سرورق ڏسي سوچيندو آهيان ته شايد ئي آئينده شهر و هـن جو مقابلو ڪندڙ سرورق ڏسڻ ۾ اچي، پر هر مهيني منهنجي

سوچ غلط ٿيندي آهي. هـن مهيني جي شماري ۾ تاريخ جا اهم واقعا ۾ تمام ٿورو مواد هئو. تاريخ سان چاهه رکندڙ هي ڪالم شوق سان پڙهندا آهن تنهن ڪري مواد ٿورو وڌائيندا ته چڱو رهندو. فيروري جي منگزين ۾ ”سڪندر جي سنڌ تي ڪاهه“ نه ڏسي سايوسي ٿي هئي پر مارچ جي شماري ۾ اهو مضمون ڏسي خوشي حاصل ٿي. مولائي شيدائي هڪ عظيم اديب هوندي به ڪهڙي نه ڪسمپري جي حالت ۾ پنهنجي جيون جا آخري لمعا گذاريا. اها وڏي افسوس ۽ عجب جي ڳالهه آهي ته سنڌي ادب ڪهڙي نه گمنامي ۽ ڏکي حالت ۾ هيان ساهه گذاريا. ”عرب دور جي پڄاڻي“ تمام گهڻو متاثر ڪيو. شاعري جي ڀڳڻ ۾ تاجل بيوس، استاد بخاري، نثار بزي، جوهر بروهي آزاد جي شاعري مڙو ڏٺو. هـن مهيني جي منگزين جو هڪ عظيم مترجم دستگير پٽي جي هڪ عظيم دوست لاءِ ياداشت جا ٽڪرا ”جي هينڙي سنجھ هـن“ هئي. ترجمو ٿيل ڪهاڻيون ”نقلي گل گلاب جا“ ۽ ”پورهيتن جو وجود“ بهترين ڪهاڻيون هيون. سائين سيال جو سفر نامو هر مهيني وانگر دلچسپ ۽ معلوماتي هئو.

علي احمد رند

جوهي

* محمد ابراهيم جويي جو سنڌي ٻولي بابت مضمون بيحد ڪرائيو ۽ وقتاً توڻي آهي. اهڙا مضمون هن وقت جي اهم ضرورت آهن. ڪارشيا مارڪز جون اهي تخليقون ترجمو ڪري ڏيو جن مان ڪجهه لاپ حاصل ٿي. هن پرچي ۾ سندس هڪ مضمون پورهيتن جو وجود چڱو هو. باقي نقلي گل گلاب جا مترڪري نه سگهيو.

دستگير ٿي ۽ جي ڪهاڻي ڏاڍي وڻي. نور محمد لاڙي ۽ يوسف علي سان ٿيل انٽرويو پنهنجي نوعيت جو پهريون سٺو انٽرويو هو.

مخدوم عبدالجليل ڪراچي

* ادب ۾ اديبن پنهنجو پاڻ ملهائيو. خاص طور تي ڪارشيا مارڪيز جي لکڻين ”نقاي گل ڪلاڻ“ ۽ ”پورهيتن جو وجود“ دستگير پڻي جي ”هينئر جي منجهه هرن“. ساڻين ابراهيم جوڻيجو ”مادري زبان ۾ تعليم جي اهميت تي ويچار“، محمد خان سيال جون ”آسريڪا جون ڳالهيون“ ڏاڍيون وڏوڏي ۽ معلومات بخش هيون. شاعري ۾ تاجل بيوس، استاد بخاري، سلطانم وقاصي ۽ غلام حسين رنگريز ڏاڍا پسند ايس. تاريخي حصو پڻ معلوماتي هو. سائنسي مضموني اضافي بجاءِ ساڳيون اڪل هئا. سائنس کي اهميت هنن گهرجي.

سڪندر علي بلوچ

نئون ڪوٽ

* هارن منگزين جو فوري ۸۳ وارو شمارو پڙهي دل ڪسي سڪون حاصل ٿيو. سچ ته منگزين هٿن ۾ ايندي ئي دل خوشي وڃان ٿي پوندي آهي. هن پيري تاريخ جا اهم واقعا سنڌ سڃي ۾ عبدالڪريم ڪٽي ڏاڍي سٺي معلومات ڏني آهي.

فضل احمد بچائي جو اڳين ائين هياس پڻ دلچسپ هيو. شاعري جو سلسلو تمام سهڻو آهي اهو بند نه ڪندا. خاڪي جوڻو جا بيت، ج، ع منگهائي جو غزل، مختيار سنگهار جي وائي، انيل کافي جو نظم ڪاري ڪر هيٺ، سرد پچندر شاد جو غزل، نماز همايوني جو لوڪ گيت، نقاش جي دوها ۽ تاجل بيوس جون

شعري نظمون ائين جهلڻو دور نمايان طر آيا. استاد تسم اڃان حساب ڏي ٻيو ٻو وڌندو الله چاڻي ڪڏهن؟

”ساجن مسڪين“ ساجول

* تازي پرچي ۾ ”تاريخ جا اهم واقعا“ ۾ سٺي ڄاڻ ملي. فضل بچائي صاحب جن جو مضمون ”اڳي ائين هياس“ ۾ ڪيل محنت ساراهه جوڳي آهي، جنهن ۾ ساڻين جي ايم سيد ۽ ٻين اديبن سان ڪيل رهاڻيون بيهندڻ آيون. مطلب ته تاريخ جو حصو بهترين آهي ۽ سنڌي ادب جي ٻن خدمت شاعريءَ جي حصي ۾ استاد بخاري جو غزل، تاجل بيوس جو ”گيت“، ٻين سلطانم وقاصي جي شاعري، نثار بزمي جو غزل ”ٿلها ٿو ٿوڻها هٿن“ ۽ سچن سنڌي جو تخليقون بيهندڻ وڻيون. محترم محمد ابراهيم جوڻيجو صاحب جن جون مضمون سٺو ۽ بهترين آهي ۽ هن مضمون سان سٺي ڄاڻ حاصل ٿي آهي. سان ٻين سنڌي اديبن جهڙوڪ محترم عبدالواحد آريس، محترم اسر جميل، شيخ اياز، اديب انقلابي، محترم ٿريا سنڌي، نورالهدئي شاهه کي عرض ڪندس ته پنهنجون تخليقون لکي هلال منگزين ڏي موڪلون ته جيئن سنڌي ادب ۾ هلال جي ذريعي واڌارو اچي سگهي.

گل انقلابي

لاڙڪاڻو

جواب: پيءُ اديبن ڪسي توهان جي اڀيل سان اسان ڪسي به شامل سمجهو.

* محترم رشيد پٽيءَ جو مولائي شيدائي جن تي مضمون بيهندڻ وڻيو. جنهن ڪري ائين ٿيو لڳي ته منگزين پاڻ تاريخ بڻجي وئي آهي. تاجل بيوس جي ڪتاب جي

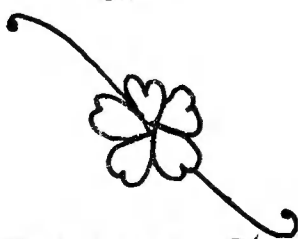
مهورت جي موقعي جي رپورٽ تمام سٺي ڳالهه آهي، اعزي قسم جي رپورٽن مان اسان کي سٺي معلومات کانسواءِ مصنف جي ڪتاب پڙهڻ جو به حيل اچي ٿو.

ايوب امراڻي مانجهند

* هلال منگزين، سنڌي نوجوانن ۾ ڏينهن ڏينهن مقبول ٿيندي پئي وڃي. اسان جي شهر جا نوجوان منگزين جو انتظار ائين ڪندا آهن جيئن مومل پنهنجي مينڌري کان اوسين ٿي ڇوڻ ڊگهيون راتيون هل هل ڪري پوريون ڪيون هيون! هن پيري تاجل بيوس باڪ ڪٽي ۽ جي سدوري ساعت جي انگ ۾ جيڪو گيت اڻيو آهي. تنهن گيت جي سنگيت جا سر ٻرينءَ کان جيئن جو درس پيا ڏين! اماس جي رات ۾ بيت بکي ۽ انگ اڪهارڻي آدم جي بچڻي لاءِ اوڀر کان نمودار ٿيندڙ نور جي خوشخبري ٿي وڌو ڏٺ آهي! بيوس جي قلم ۽ ڪلا ڪسي سلام ڪري سگهون. استاد بخاري ”طوفان آهي“ ۾ سمنڊ جي تيز لهرن کي طوفان اچڻ جي علامت سڏي ڇڻ وقت جي وڪري کان خبردار ڪيو آهي. استاد جي قلم جي مرليءَ سان وچوڙي جي ورلاپ سان گڏ ميلاب جي آس ظاهر ڪندڙ سر ٻين نڪرندا آهن! انهيءَ ذات ۽ لات کي به سلام.

هن ذات جي ڏيهه ۾ نڪور ڪهاڻين لاءِ پيا واجهايون عجب جهڙي ڳالهه آهي!

ضياءُ الدين شاهه ”ضياءُ شڪارپور“

لحمیات پروٹینز جي ڪوٽ کي پورو ڪرڻ
جي لاءِ هڪ مڪمل غذائي ٽانڪ

لحمینا

روزمره جي ٽڪائيندڙ مصروفيتن ۽ ناقص غذا جي ڪري
ماڻهو عام طور وقت کان اڳ ذهني ۽ جسماني ڪمزوري جو شڪار ٿي وڃن ٿا -
صحت مند ۽ توانور هئڻ لاءِ لازمي آهي ته جسم کي ضرورت مطابق
لحمیات (پروٽينز) کاربوهايڊريٽس ۽ ٻيا اهم غذائي جزا پهچايا وڃن ٿا -
لحمینا چونڊ جڙي پروٽين، پروٽينز ۽ کاربوهايڊريٽس جو هڪ
نهایت مفيد ۽ متوازن مرڪب آهي. جيڪو غذائي ڪوٽ کي ختم ڪري اوهان کي زندگي جا
اعمال ۽ وظائف پورا ڪرڻ جي صلاحيت بخشي ٿو -

خاندان جي هر فرد لاءِ
هڪ مڪمل غذائي ٽانڪ

لحمینا

اسحاق جي خدمت ڪريو ٿا

آواز اخلاق

ديانت ڌاري خود اعتماد پيدا ڪري ٿي

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعوى ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سَهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ٻلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

....

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻ ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهتا ڇڻ ٿا؛

....

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

....

هي بيت اٿي، هي ٻر- گولو،
جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به ٻر جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ ڄم جو ساٿي آ -
ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري
پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾
پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي،
سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش
ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالا ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ
ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج
unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد
ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس
پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر
اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ“. - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)